

**Azərbaycan Respublikası
Naxçıvan Muxtar Respublikası**

**ƏBƏDİYYƏTİN VƏ
ƏDƏBİYYATIN
ƏZİZ ŞƏRİFİ**

Naxçıvan - 2015

Əsər AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi Rəyasət Heyətinin
11 mart 2015-ci il tarixli 3/8 №-li qərarı ilə çap olunur.

Elmi redaktor: **Əbülfəz Quliyev**
AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Rəyçilər: **Fərman Xəlilov,**
Filologiya üzrə elmlər doktoru
Rafiq Babayev,
Filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent

*Kitabda görkəmli ədəbiyyatşünas- alim Əziz Şərifin
ömür yolu, çoxşaxəli fəaliyyəti konkret fakt və arxiv
materialları əsasında araşdırılmışdır. Alimin həyat
və fəaliyyətinin bibliografiyası da tərtib olunaraq
monoqrafiyaya əlavə olunmuşdur.*

Fərqanə Kazımova. Əbədiyyətin və ədəbiyyatın Əziz Şərif.
Naxçıvan: “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2015, 160 səh.

4700000000
053-2015

© “Əcəmi” 2015.

**GÖRKƏMLİ PEDAQOQ VƏ ELM XADİMİ
ƏZİZ ŞƏRİFİN 120 İLLİK YUBİLEYİNİN
KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA**

**NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI
ALİ MƏCLİSİ SƏDRİNİN**

SƏRƏNCAMI

2015-ci il martın 28-də Azərbaycan ədəbiyyatının və elminin inkişafında böyük xidmətləri olan Əziz Şərifin (Əziz Qurbanəli oğlu Şərifzadə) anadan olmasının 120 illiyi tamam olur.

1895-ci ildə Naxçıvan şəhərində anadan olan Əziz Şərif ilk təhsilini görkəmli pedaqoq Məhəmməd Tağı Sidqinin “Tərbiyə” məktəbində, sonra isə Tiflis gimnaziyasında almışdır. 1943-cü ildə M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirən Əziz Şərif 1950-1961-ci illərdə SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqsünəslıq İnstitutunda və Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda işləmiş, 1962-1988-ci illərdə M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin professoru, 1960-1964-cü illərdə isə həmin universitetdə kafedra müdiri olmuşdur.

Tiflisdə oxuduğu dövrlərdə Cəlil Məmmədquluzadə və digər “Molla Nəsrəddin”çilərlə tanışlığı Əziz Şərifin elmi və ədəbi fəaliyyətində mühüm rol oynamışdır. Təsadüfi deyil ki, o, ilk ədəbi fəaliyyətinə də 1906-cı ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında başlamış və burada “Naxçıvandan məktublar” məqaləsini dərc etdirmişdir.

Maraqlı həyat və zəngin yaradıcılıq yolu keçən Əziz Şərif ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünəslıq sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərmiş, XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının az tədqiq olunan ədəbi şəxsiyyətləri haqqında qiymətli əsərlər yazmışdır. Çoxlu məqalələrin, elmi əsərlərin, tənqidi-bioqrafik oçerk və monoqrafiyaların müəllifi olan Əziz Şərifin elmi fəaliyyəti və axtarısları nəticəsində Azərbaycanın görkəmli yazıçılarının bir sıra əsərləri, XIX-XX əsrlərə dair çoxsaylı məktublar, sənəd və fo-

toşəkillər, qiymətli əlyazma materialları aşkarlanaraq elmi və ədəbi mühitə təqdim edilmişdir.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçısı olan Əziz Şərif bədii tərcümə və publisistika sahəsində də səmərəli fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycan klassik yazıçı və mütəfəkkirlərinin əsərlərini rus dilinə tərcümə etmişdir.

XX əsrdə elmi-ədəbi fikrin inkişafında böyük xidmətləri olan Əziz Şərif “Molla Nəsrəddin” məktəbindən aldığı ideyaları ədəbiyyatda, elmdə və ictimai mühitdə gerçəkləşdirməklə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının möhkəm bünövrəsini yaratmışdır. O, xalqımızın milli-mədəni irsinin fədakar təbliğatçısı olmuş, sağlığında pedaqoq və elm xadimi kimi şöhrət qazanmışdır.

Xalqımızın böyük ziyalısı Əziz Şərifin Azərbaycan ədəbiyyatının və elminin inkişafındakı xidmətlərini nəzərə alaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasının 5-ci maddəsinin II hissəsinin 22-ci bəndini rəhbər tutaraq **qərara alıram**:

1. Görkəmli pedaqoq və elm xadimi Əziz Şərifin 120 illik yubileyi Naxçıvan Muxtar Respublikasında geniş qeyd edilsin.

2.“Görkəmli pedaqoq və elm xadimi Əziz Şərifin 120 illik yubileyinin keçirilməsi ilə əlaqədar Tədbirlər Planı” təsdiq edilsin.

Naxçıvan Muxtar Respublikası

Ali Məclisinin Sədri

Vasif TALIBOV

Naxçıvan şəhəri, 26 yanvar 2015-ci il

ƏZİZ ŞƏRİFİN HƏYATI VƏ MÜHİTI

Adını ədəbiyyat tariximizə deyil, bütövlükdə mədəniyyət tariximizə, daha geniş arealda götürsək və sözün həqiqi mənasında desək, Azərbaycan tarixinə əbədi olaraq həkk etdirən Əziz Qurbanəli oğlu Şərifzadə 1895-ci ilin 28 martında, yəni baharın yenidən qədəmlərini atdığı bir gündə Naxçıvan şəhərində dövrünün görkəmli şəxsiyyəti Qurbanəli Şərifzadənin ailəsində dünyaya göz açmışdır. Bahar doğuluşlu bu bəndənin Tanrının Naxçıvan ədəbiy-yatşünaslıq məktəbinin banisi, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının isə mötəbər nümayəndələrindən biri kimi bəxş etməsini o zaman kimsə bilə bilməzdi. Sıradan bir uşaq kimi qəbul edilmişdi. Anası Nazlı xanımın atası Qurbanəli xalası – xalaoğlu olmuşdur. Hər iki nənəsi Qarakilsə mahalındakı Şəki kəndindən idi. Həm Şəkidə keçirdiyi qayğısız, xoş günləri, həm də tərcümeyi-halı, valideynləri və soy-kökləri ilə bağlı qələmə aldığı, həm də gündəlikləri əsasında, yəni anında qələmə aldığı, heç bir bəzək-düzək vermədən, hər anın öz təəssüratı ilə yazılmış səmimi və təsirsiz qalmayan “Keçmiş günlərdən” adlı trilogiyanın birinci kitabı olan “Atam və mən”də son dərəcə müfəssəl məlumat vermişdir. Sanıram ki, yüz tədqiqatçı araşdırsa belə, bu informasiyalardan dəqiqi, düzgünü, eyni zamanda səmimisi yazıla bilməz.

Əziz Şərifin həyatında ilk önəmli şəxs onun atası Qurbanəli Şərifzadə olmuşdur. O, dövrünün çox mükəmməl biliyə malik, savadlı, bir neçə dil bilən şəxsiyyəti olub. “Atam və mən”i oxuyan hər kəsin gözü önündə bu insanın bütün yaşamı – qürurlu, səmimi, tələbkar, işgüzar, xeyirxah, abırlı yaşamı kinolenti kimi canlanır, bir anlığa özünü hadisələrin, bu yaşamın içərisində hiss edirsən. Yaşadığı mühitə ram olmayan, uzaqgörənliyi ilə dünyanın gərdisindən anlayan əliqabarı bu insan övladının gələcəyini düşünərək onu oxutmaqla yanaşı, mənəviyyatının və şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşmasında ilk mayak olmuşdur. Qazanc dalınca gedib “Aşqabad,

Mərv, Kətə-Kurqan, Səmərqənd, Buxara və bu yerlərə yaxın başqa səhər və qəsəbələrdə o, olduqca ağır şəraitdə, ürək sıxıntısı, nigarançılıq içində harada isə işləyir, pul qazanır, öz yeməyinə, geyməyinə qənaət edə-edə topladığı qazanc ilə Vətənə qayıdan (1, s.8) Qurbanəli Naxçıvanda bir dükən açaraq həm öz ailəsini, həm də yaxınlarını keçindirirmiş. Tiflis – İrəvan dəmiryolunun tikintisində çalışan Qurbanəli sonralar Culfada işləmiş və nəhayət, Gürcüstanda Kaxet dəmiryolunda Siqnax – Telav, təxminən 100 kilometrlik dəmiryol xəttini tikmişdir. Ağır işə baxmayaraq mütləqəsini buraxmamış, xaricdə nəşr olunan (farsca) tərəqqipərvər qəzetləri: “Həblülmətin”, “Sürəyya”, “Pərvəriş” və s. qəzetləri, eyni zamanda əldə etdiyi kitabları mütləq edib, fikirlərini yoldaşları ilə bölüşmüşdür.

“O vaxtlar Naxçıvanda yaşayan ziyalılar qəzet oxuyanlar və maarif-mədəniyyət tərəfdarları daima tapışıb görüşürdülər və dərdləşirdilər. Bu qrup yuxarıda zikr olunan Məmməd Tağı Sidqi, hal həyatda olaraq Tiflisdə yaşayan, yazıçılıq və hekayə yazmaq ilə Zaqafqaziyada məşhur olan Eynalı Sultanov, məşhur Cəlil Məmmədquluzadə, Fərəculla Şeyxov, Nəsrullah Şeyxov, Əsədəğa və Pşa ağa Kəngərlilər daxil olduğu kimi, Qurbanəli Şərifzadə bunun canını təşkil edirdi. Bunlar camaat içərisində “mədəni” adını almışdılar... Həmin “mədəni” ləqəbini alan ziyalı qrupları ki, Qurbanəli Şərifzadə onların ən çox fəal və həssası idi, ətraflarında olan hər bir mövhumat və dini fanatizm ilə mübarizə aparırdılar. Məclislərdə, məhəfilədə mollalar, vaizlər və qazılar ilə mübahisə adəti bir şey idi. Eyni zamanda məktəb və teatr işlərini də təşkil edirdilər”. (2, s. 28)

Filologiya elmləri doktoru, professor Əsgər Qədimov Qurbanəli Şərifzadə haqqında yazdığı monoqrafiyasında Q.Şərifzadənin bütün mühitini, həyatını və yaradıcılığını incələmişdir. O yazır: “Q.Şərifzadəni Naxçıvanda M.T.Sidqi ilə yaxınlaşdıran onların yerli və xarici Şərq mətbuatı orqanları ilə Güney Azərbaycanın maarifçi-demokrat ziyalıları ilə olan mədəni və maarifçilik əlaqələri olmuşdur. Mirzə Əbdürrəhim Talıbov, Əbdülməmalik, əmir Tüman

Xosrov xan, Mirzə Əli Məhəmmədxan Kaşani, Məhəmmədəli Tərbiyət, Mirzə Əli ağa Şirazi, Mirzə Mehdiqan Təbrizi və b. Q. Şərifzadə və M.T.Sidqi ilə məktublaşmış, mədəni-maarif problemlərinə münasibətdə eyni demokratik cəbhədə dayanmışlar”. (3, s. 213-214)

Qurbanəli Şərifzadənin ölümündən on il sonra “Yeni fikir” qəzetinin baş redaktoru Rzaqulu Nəcəfov “Dan ulduzu” jurnalında “Hüznü bir xatirə” (2, s. 28) adlı məqaləsini çap etdirir ki, burada Qurbanəli Şərifzadənin ictimai xidmətləri yüksək dəyərləndirilir. “Qurbanəli Şərifzadəni Zaqafqaziya ziyalıları və o vaxtkı maarif xadimləri hamısı tanıyırdılar. Millətinin qüsurlarını və cəhəlatini dərk edən Şərifzadə onun nicatı çarəsini elmdə və tərəqqidə görürdü. Hələ o vaxtlar Zaqafqaziya və Rusiyyənin başqa şəhərlərində yaşayan maarif xadimləri və qələm sahibləri – Qasprinski, Sultan Məcid Qənizadə, Əbdürrəhim Talıbzadə, Həsənbəy Zərdabi və başqaları ilə irsal və mərsul edərək, sıxı rabitədə bulundu. Heç bir müntəzəm məktəb təhsili görməyərək yalnız məscid yanında olan molla mədrəsələrində ibtidai “tərbiyə” alan, savadsızlığını çətin ərəb əlifbası ilə ləğv edən Qurbanəli bir az müddət içərisində öz gücünə nəinki mükəmməl farsca, türkcə (azərbaycanca) savad və bilik sahibi olur, hətta özünəməxsus həvəs və ciddiyyət sayəsində elmin və texnikanın hər bir sahəsinə əl uzadır və nəhayəti ərəb əlifbasının çətin və tərəqqimizə mane olduğu qənaətinə gələrək, bu əlifbanın tərklənməsinin canlı tərəfdarlarından olur”. (2, s. 28)

Qurbanəli Şərifzadənin çox mükəmməl bir ortamı, mühiti olmuşdur. Məhəmməd Tağı Sidqi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əliqulu Qəmküsar onun ən yaxın dostları idi. “...Təbrizdən tutmuş Peterburqa kimi hər şəhərdə dostu, yoldaşı, məsləkdaşı olardı. Bunu isbat etmək üçün ən mötəbər sənədlər vardır. Bu sənədlər Qurbanəli Şərifzadənin Əbdürrəhim Haqverdiyev, Sabir, Nəriman Nərimanov, Sultan Məcid Qənizadə, Firidunbəy Köçərli, Əbdürrəhim Talıbov Təbrizi, Ömər Faiq, Əli İsgəndər Cəfərov, Hacı İbrahim Qasımov, Tağı Şahbazi, Salman Mümtaz,

şair Ləli və bir çox başqa mədəni və ictimai xadimlərlə tanış və dost olduğunu təsdiq edir” (1, s. 3).

Dövrünün tanınmış ziyalıları, yazıçıları ilə dostluğu onların məslək, əqidə birliyindən irəli gəlirdi. Qurbanəli Şərifzadə də “Molla Nəsrəddin” jurnalının fəal yazarlarından idi. O, jurnalda “Mozalan bəy”, “Hacı leylək” və s. gizli imzalarla felyetonlar, tənqidi yazılar dərc etdirmişdir.

Əziz Şərif arxiv sənədlərinə əsasən sübut edir ki, “Mozalanbəyin səyahətnaməsi” adlı felyetonların müəllifi Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev və Qurbanəli Şərifzadə olmuşdur. “Haqverdiyevin səyahətnamə felyetonları jurnalın 1908-ci il 23 mart tarixli 12-ci nömrəsindən ta haman il 23 iyun tarixli nömrəsinədək üç ayın ərzində on nömrədə çap edilmişdi. Jurnalın yenə haman il 30 iyun tarixli növbəti 26-cı nömrəsindən ta 6 oktyabr tarixli 40-cı nömrəsinədək on iki nömrədə səyahətnamənin məbədi çap edilmişdir ki, bu nömrələrdə Mozalanbəyin Bakı – Aşqabad, Aşqabad – Qoçan, Qoçan – Məşhəd səfəri, Məşhəd yolu, Məşhəd, Nəcəfül-Əşrəf və yenə Məşhəd haqqında felyetonları çap edilmişdir” (1, s. 58).

Romantik ədəbiyyatımızın əvəzolunmaz nümayəndəsi Hüseyn Cavid vaxtilə yazırdı ki, “...O bir müəllim idi, camaat müəllimi idi, həm də müəllimlərdən fəzlə məlumata malik idi... Onda son dərəcə böyük bir istedad və məziyyət var idi, o da böyük bir mübəlliq, qəhrəman bir rəhbər olması idi... Cəbr, hündəsə, müsəlləsət, kosmoqrafiya və sair ümumi riyaziyyayə təəllümlə, mühakimə və tətəbbülə uğraşır, eyni zamanda həm əmələ, həm mühəndis, həm də mütəfəkkir bir alim həyatını yaşardı” (4).

Qurbanəli Şərifzadə haqqında yüksək fikirdə olanlardan biri də Firidunbəy Köçərli idi. Qurbanəli Şərifzadənin vəfatı münasibətilə “Açıq söz” qəzetinə yazdığı məktubunda düşüncələrini belə ifadə etmişdir: “Mərhum, millətimizə məxsus bir çox fəzailin müstəcmən idi. Millətimizin ruhu, həyatı, səadəti və mənəvi varlığı Şərifzadənin zərif vücudunda müşahidə olunmaqdaydı. Şərifzadənin məntiq

üzrə söylədiyi şirin söhbəti hər kəsi maraqlandırır. Mərhumun gözəl sifətlərindən birisi də onun ədəbiyyatımızın tərəqqi və təalisi yolunda sərfi-hümmət etməsi idi. Harada bir ədib və şair sədasi eşitsəydi, onu arayıb ziyarət etməyi və onunla dostluq və yoldaşlıq əlaqəsini bağlamağı özünə borc bilərdi.

Məşədi Qurbanəli kimi vücudların fövt olub getməsi millət üçün böyük bir yasdır. Vay o millətin halına ki, onların içindən M.Qurbanəlilər rehlət edirlər və yerlərinə başqaları ərsəyə yetişmirlər” (5).

Bu faktlar Qurbanəli Şərifzadənin tərəqqipərvər, millət sevən bir insan olmasını bir daha təsdiqləyir. Təbii ki, onun bu keyfiyyətləri ailəsində, ən başlıcası övladının tərbiyəsində, təlimində xüsusi rol oynamış, Əziz Şərifin kamil bir vətən övladı kimi yetişməsində ən mühüm amil olmuşdur.

Odur ki, ağır işi, ədəbi və ictimai fəaliyyəti Qurbanəli Şərifzadənin oğlu Əzizin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmasına mane olmurdu. O, oğluna yazıb-oxumağı öyrədir, məntiqini və hazır-cavablılığını möhkəmləndirmək üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edir, oğlunu müaliyə həvəsləndirmək üçün oxuduğu kitabların məzmununu danışır. Əziz Şərif yazırdı ki, “...mən hələ lap balaca ikən, ərəb əlifbasını öyrənməyə başladım, həm də böyük həvəslə başladım. Atamın köməyi ilə oxuduğum ilk kitablardan yadımda qalan Əbdürrəhim Nəccar Təbrizinin 1901-ci ildə İstanbulda farsca çap etdirdiyi “Səfineyi-Talibi. Kitabı-Əhməd” adlı əsəridir. Kitabı atama müəllifin özü göndərmişdi” (1, s. 30).

“Kitabı-Əhməd”dən başqa mənim ilk təlim kitablarımdan yadımda qalan və o zaman siyahıya yazılan bunlardır ki, heç biri qalmamışdır: İrəvan məktəblərinin müəllimləri tərəfindən tərtib edilmiş “Ana dili”, Rəşid bəy Əfəndizadənin “Uşaq bağçası”, “Bəsirətül-Ətfal”, Sultan Məcid Qənizadə və Ə.Cəfərzadənin “Kilidi-ədəbiyyat”, Mirzə Yusifxanın “Gəncineyi -daniş”, Səfərlibəy Vəlibəyovun “Üsuli-cədid” və “Hübdətül-təvaxir” və s. Bu kitablar da 1918-ci ildə tələf olmuşdur” (1, s. 31).

Övladına yazıb-oxumağın ilkin vərdişlərini aşılayan Qurbanəli Şərifzadə onu Məhəmməd Tağı Sidqinin “Tərbiyə” məktəbinə verir. Beləliklə, fədakar atadan aldığı ilk təhsildən sonra Əziz Şərifin ilk məktəbi “Məktəbi-Tərbiyə” olur.

Ədib 1965-ci ildə, 70 illik yubileyinin qeyd olunduğu günlərdə “Şərq qapısı” qəzetində çap olunmuş “Ürək sözü” adlı məktubunda yazırdı:

“Anadan olduğum yer uzaq keçmişdə bir çox yazıçılarımızın satira hədəfi olan, bu gün isə Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının paytaxtı güllü-çiçəkli Naxçıvan şəhəridir. Mənim xoşbəxtliyim onda olmuşdur ki, bu qədim şəhərimizdə açıq fikirli, müdrik atam və qayğıkeş anam olub. Məhəmməd Tağı Sidqi kimi müəllimim, sonra isə Tiflisdə Cəlil Məmmədquluzadə kimi mürəbbim olub. Sabir kimi böyük şairimizi, Firdun bəy Köçərli, Nəriman Nərimanov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev kimi böyük yazıçılarımızı yaxından görüb tanımışdım, Hüseyn Ərəblinski kimi səhnə ustadımız və bir çox teatr sənətkarlarımızla yoldaşlıq və əməkdaşlıq etmişəm” (6).

17 aprel 1965-ci ildə Əziz Şərifin 70 illik yubileyi münasibətilə Məhəmməd Tağı Sidqinin oğlu Məhəmməd həsən Sidqinin (Səfərov) ədibə ünvanladığı məktubda da onun M.T.Sidqinin şagirdi olması vurğulanmışdır. Məktubun məzmunu aşağıdakı kimidir:

“Unudulmaz dostum və qardaşım Əziz!

Yetmiş yaşın tamam oldu. Bu münasibətlə səni ürəkdən təbrik edirəm.

Əzizim Əziz! Sənin birinci müəllimin Naxçıvanda mənim atam Məhəmməd Tağı Sidqi olmuşdur. Çünki atanız məşhur maarifpərvər idi və ilk görüşdən sonra atamla möhkəm dostluq edirdi. Təsadüfi deyildir ki, atam Naxçıvana birinci dəfə gedəndə Sizin evinizdə qalmış və sənin oxumaq həvəsini görüb, öz açdığı məktəbdə oxumağına səy göstərmişdir.

Mən bir də ona görə özümü xoşbəxt hesab edirəm ki, bu gün anadan olmağının yetmiş illiyini sevinclə qeyd etdiyimiz Azər-

baycanın görkəmli alimi və mənim uşaqlıq dostum Əziz Şərifin ilk müəllimi atam Məhəmməd Tağı Sidqi olmuşdur.

Əziz dostum Əziz! Sənə can sağlığı ilə uzun ömür arzu edirəm və istəyirəm ki, elmi yaradıcılıq sahəsində bundan sonra qat-qat artıq qüvvə ilə çalışasan...

Sənin dostun və qardaşın:

Məmməd həsən Sidqi (Səfərov)

17 aprel 1965. Bakı.”

Öncə “Məktəbi-Tərbiyə”də müntəzəm təhsil almağa başlayan Əziz Məhəmməd Tağı Sidqidən aldığı təhsillə yanaşı, rus dilindən də dərs alır. Atasından öyrəndiklərinin üzərinə yenilərini əlavə edir. M.T.Sidqinin vəfatı hər kəsi məyus etsə də, onun məktəbində dərslərə davam edən Əziz Məmmədəli Mirzə Sadiqzadədən dərs almışdır. Böyüməkdə olan Əziz “Keçmiş günlərdən”də “Tərbiyə” məktəbinin ona verdiyi təhsildən bəhs edərək yazırdı: “Tərbiyə məktəbi verə bildiyini artıq vermişdi. Təzə məktəbə yol açmaq lazım gəlirdi” (1, s. 34)

“Tərbiyə məktəbində azərbaycanca, farsca və rusca savad öyrəndikdən sonra, Naxçıvandakı rus-tatar məktəbində oxumaq istəməyən Əzizi atası Qurbanəli Şərifzadə Cəlil Məmmədquluzadənin azərbaycanlı balalarını gimnaziyaya girməyə hazırlaşdırmaq üçün 1904-cü ildə Tiflisdə açdığı pansiona aparmışdı. Pansionda Mirzə Cəlildən rus, Ömər Faiq Nemanzadədən isə azərbaycanca dərs alırdı. Lakin 1905-ci il noyabr ayının sonlarında Tiflisdə erməni-müsəlman ədavəti başlananda pansion bağlanır. Bir müddət Tiflisdə bir rus ailəsində yaşayan Əzizi atası Naxçıvana aparır. Ortalığı sakitləşdikdən sonra Qurbanəli Şərifzadə oğlunu Tiflisə deyil, İrəvanda İbadulla bəy Muğanlinski və Cabbar bəy Məmmədovun azərbaycanlı uşaqları gimnaziyaya hazırlaşdırmaq üçün açdıqları pansiona verir. Uzaqda təhsil almasına baxmayaraq atası onu nəzarətsiz buraxmır, oğlunun mükəmməl təhsil almasına çalışırdı. “Bütün ömrü boyu mənim təlim-tərbiyəmlə məşğul olan atam dil

öyrənməyimə xüsusi diqqət yetirirdi. Tiflisdə rusca və fransızcaı öyrəndiyim onu çox sevindirirdisə də, o, bununla kifayətlənmək istəməz və mənim farsca da öyrənməyimə çalışırdı. Naxçıvanda farsca ilk dərslərimi mən atamın özündən və Məşədi Tağı Mirzədən almışdımsa da, fars dilini şox zəif öyrənmişdim, daha doğrusu, Tiflisdə və İrəvanda yaşadığım zaman, təcrübəm olmadığı üçün, bildiyimin də çoxunu unutmuşdum. İrəvanda pansionda yaşayan zaman atam mənə xüsusi fars müəllimi tapmışdı. Bəxtimdən mənim İrəvandakı müəllimim olduqca bilikli və təcrübəli imiş. Cabbar bəy Məmmədovun atası Molla Abbas İrəvanda yaşayırdı. Fars dilinin mütəxəssisi olduğu üçün fars Abbas adı ilə şöhrət tapmışdı. Haman Fars Abbas İrəvanda mənim xüsusi müəllimim oldu” (1, s. 46).

Bu pansionda bir il hazırlıq kursu keçdikdən sonra 1908-ci ilin may ayınadək İrəvan gimnaziyasında təhsilini davam etdirmiş, “Molla Nəsrəddin “Dəbistan” jurnallarını alaraq mütaliəsini artırmış, “Dəbistan”dakı məsələləri həll etməyə çalışmışdır. “...1906-cı il apreldən başlayaraq öz adıma alınan “Molla Nəsrəddin”i və “Dəbistan”ı bütünlükdə həvəslə oxuyardım” (1, s. 53).

“Dəbistan”da verilən məsələ və tapmacaları həll edərək jurnala göndərən Əziz Şərif verdiyi düzgün cavablara görə mükafat olaraq – jurnala üç aylıq abunəyi qazanmışdı.

Bu fakt Əziz Şərifin hələ uşaqlıqdan nə qədər məntiqli, elm, təhsil öyrənməyə həvəslə olduğunu sübut edir. Atasının onda kitaba oyatdığı maraq və sevgi sayəsində anasından konfet üçün aldığı qəpiklərə ucuz kitablar alıb uşaqlarla mütaliə edir, kitabxanasını yaratmağa çalışırdı. Şəxsi kitabxana və arxiv yaratmağı da məhz atası Qurbanəli Şərifzadədən öyrənmişdi. 1908-ci ilin yayından etibarən gündəlik yazmaq adətini də təbii atasından əxz etmişdi. Ömrünün sonunadək yazılan gündəliklər sayəsində bu gün ədəbi ictimaiyyətimiz XX əsrin əvvəllərindəki ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatımızda baş verən hadisələrlə tanış olmaq şansı qazanmışdır.

1908-ci ilin payızında atası Əzizi Tiflisə aparıb birinci gimnaziyanın pansionuna qoymuş və 1908-1909-cu tədris ilini bu gimnaziyanın ikinci sinfində təhsilə başlayan Əziz Şərifin həyatında yeni bir dövr başlamışdır. Qaynar Tiflis həyatına atılmaq, zamanın qeylu-qalından baş çıxarmaq Əziz Şərif üçün o qədər də asan olmadı. Dərslərindən çox müaliyyə, teatr və opera sənətinə zaman sərf etdiyindən qiymətləri aşağı düşməyə başlayır. Atasının nəsihət və məsləhətləri onu düşündürsə də, bu məşğuliyyətlərindən heç cür ayrılı bilməyən gənc Əziz yenə də vaxtının çoxunu dünya və rus ədəbiyyatını oxumağa, teatr tamaşalarına baxmağa sərf edirdi. Oxuduqlarının və tamaşa etdiklərinin təsirindən çıxıb bilmirdi ki, bu da dərslərindən geri qalmasına səbəb olurdu. Qurbanəli Şərifzadə çıxış yolunu oğlunu pansiondan çıxarıb əziz dostu Cəlil Məmmədquluzadəyə tapşırmaqda görmüşdü.

“Beləliklə də, 1910-cu il yanvarından başlamış ta 1911-ci il iyun ayına qədər tam il yarım mən “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaksiyasında yaşamışdım” (1, s. 80). Artıq onun çevrəsində molla-nəsrəddinçilər vardı. Hər gün Mirzə Cəlil, Ömər Faiq Nemanzadə, İsmayıl Həqqi, Mirzə Ələkbər Sabir, Məmməd Səid Ordubadi, Əzim Əzimzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev və digərləri ilə ünsiyyətdə olmaq, onların söhbətlərini dinləmək gənc Əzizin kamilləşməsinə təsir etməyə bilməzdi. Şübhəsiz ki, “Molla Nəsrəddin” redaksiyası onsuz da elmə, yazıya maraqlı olan bu gəncin yazı vərdişlərinin də formalaşmasına kömək etmişdi.

“Ə.Şərif Tiflisdə Azərbaycan xalqının böyük demokratik yazıçısı C.Məmmədquluzadənin evində qaldığından böyük ədib bir “qardaşoğlu” kimi onun sabahını düşündü, gələcəyinə ümid bağladı” (8).

Faktlar, o dövrün yazıları, əldə olan məktublar sübut edir ki, həqiqətən də Mirzə Cəlil Əzizi doğma balası kimi sevmiş, tərbiyəsinə diqqət yetirmişdir. Onu “Nuri-çəşmim və övladım” adlandıran Mirzə Cəlil haqqında sonralar Əziz Şərif yazırdı:

“Məni “qardaş” adlandıran və mənimlə öz yaxın, özünə

bərabər yoldaşı və dostu kimi rəftar edən Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevdən fərqli olaraq, hələ 1905-ci, sonradan da 1910-1911-ci illərdə mənim müəllimim və mürəbbim olan Mirzə, çoxdan bəri aramızda olan pərdəni götürməyərək, həmişə özünün böyük, mənim kiçik olduğumu mənə hiss etdirir, mənimlə çox ciddi davranar və hər dəfə atama bəslədiyi sonsuz hörmət və məhəbbətini mənə xatırladardı. Mən də, uşaqlığımda olduğu kimi, Mirzədən çəkinər və onun yanında itaətkar tələbə kimi özümü ədəb və təmkinlə aparmağa çalışırdım. Əbdürrəhim bəy mənimlə nə qədər sadə və mehriban idisə, Mirzə də bir o qədər vüqarlı və rəsmi idi, mənimlə atamdan söhbət etməyi sevərdi” (9, s. 244).

Xatirələr və digər faktlar bir daha göstərir ki, əgər gimnaziyada Əziz Şərif elmin əsaslarını, müstəqil olaraq dünya klassiklərini öyrənirdisə, “Molla Nəsrəddin” idarəsində canlı ədəbi mühitlə tanış olurdu. Redaksiya onun üçün ikinci gimnaziya, mollanəsrəddinçilər isə həyat müəllimi idilər.

Məlumdur ki, uşaqlıqdan mətbuata həvəsi və marağı güclü olan Əziz Şərifin ilk yazısı hələ 1906-cı ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 16-cı nömrəsində dərc olunmuşdur. 11 yaşlı Əzizin Naxçıvan hamamlarını tənqid edən yazıçı qısa olsa da, “Molla Nəsrəddin”in ruhuna uyğun yazılmışdır. Sonralar ədib yazıya Mirzə Cəlilin əl gəzdirdiyini etiraf edirdi.

Yazını olduğu kimi verməyi məqsəduyğun hesab edirik:

“Molla Nəsrəddin baba!

“Qızdırmalıya” cavab “Hərdəmxəyal” etdiyi nəsihət artıqdır. Əgər “Qızdırmalının” naxoşluğu məhz qızdırmadı, gəlsin Naxçıvana və buranın hamamlarında bir neçə gün çimsin və usta Cəfəri hamama gətirib, gündə bir dəfə qan aldırın.

Əgər yaxşı olmasa, eybi yoxdu, bizim şəhərdə müsəlman həkimi də var, onu müalicə etdirə bilər. Qərək, nə başını ağrıdım, şəfa tapmaqdan ötrü “Qızdırmalı”ya Naxçıvana gəlmək lazımdır. Əgər gələ bilməsə, mən bunu da eləyə bilərəm ki, Naxçıvan hamamlarının suyundan ayılan kimi həməən sudan üç-dörd stəkan

nahar qarına içə. Suyun rənginin sarı olmasına fikir verməsin, nə eybi var, zəfəran da sarıdı, əmma ətrinə bax. Allah şahiddir ki, Naxçıvan hamamlarının suyunun ətri zəfəran ətrindən güclüdür.

Əziz Qurbanəli oğlu Şərifov” (10).

Göründüyü kimi, yazı çox aydın dildə yazılmışdır. Qısa olmasına baxmayaraq bu yazı Əziz Şərifin ilk qələm təcrübəsi kimi qiymətlidir. Bu ilk təcrübədən 4 il sonra 1910-cu ildə Əziz Şərifin “Zaqafqazskoye obozreniye” qəzetinin 6 noyabr tarixli 32-ci nömrəsində “Serqey Semyonovic Troitskinin xatirəsi” adlı rusca ilk yazısı nəşr olunur. “Dörd il əvvəl “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc edilən ilk azərbaycanca yazımdan fərqli olaraq, rusca çap edilən bu ilk yazıma heç redaktor əli dəyməmiş, bir sözü belə dəyişdirilməmiş, özüm yazdığım kimi dərc edilmişdi” (1, s. 89).

Qeyd edək ki, bu yazı gimnaziyanın rus dili və ədəbiyyatı müəllimi S.S.Troitskinin öldürülməsindən təsirlənərək yazılan uşaq qəlbinin səmimi sətirləri idi.

Artıq gənc gimnazist mətbuatın, qələm əhlinin yolunu tutmağa başlamışdı. Rus dilini mükəmməl bilən gənc Əziz tərcümədə özünü sınamağa qərar vermişdi. N.Najivinın “Ulduzların söhbəti” adlı hekayəsini tərcümə edərək Xədicə xanım Əlibəyovanın redaktorluğu ilə çıxan “İşıq” jurnalının 1911-ci il tarixli 23, 24, 25 nömrələrində “Tiflis əvvəlinci gimnaziyanın şagirdi Əbdüləziz Şərifov Naxçıvani” imzası ilə çap etdirmişdir. Bu da onun ilk tərcümə işi hesab olunmalıdır. Bir il sonra 1912-ci ildə gənc Əzizin ilk tərcümə kitabı da işıq üzə görünür. O, rus yazıçısı Xiryakovun “Rəhm çeşməsi, ya Taqarnatanın göz yaşları” adlı hekayəsinin tərcüməsini “Şərq” mətbəəsində çap etdirir. “İşıq” jurnalı bu istedadlı gəncin tərcümələrini ardıcıl olaraq nəşr edir. 1912-ci ildə jurnalın 6-cı nömrəsində onun Lev Tolstoydan tərcümə etdiyi “Hamının Allahı birdir” fəlsəfi hekayəsi dərc olunur. Lev Tolstoydan tərcümə, həm də fəlsəfi bir yazının tərcüməsi bu

gəncin nə qədər istedadlı və dərin zəkaya malik olmasına, rus dilini yaxşı bilməsinə canlı sübutdur.

Bu müvəffəqiyyətlər, gimnaziya dərslərindən geri qalması hesabına başa gəlirdi. Çünki o, dərslərinə daha az zaman ayırırdı. Üstəgəl teatr tamaşalarına ayırdığı vaxtları da əlavə etsək, dərslər çalışmağa vaxtın haradan alınacağı sual doğurmaya bilməz. Bunun nəticəsində onu gimnaziyanın beşinci sinfində saxlamışdılar. Ərizə ilə müraciət etsə də, bu müsbət həllini tapmamış, nəticədə gimnaziyadan çıxaraq dostu Rza Təhmasibin oxuduğu ikinci kommersiya məktəbinin altıncı sinfinə daxil olmağı qərara almışdı. 1913-cü ilin yanvar ayında imtahanları verərək ikinci kommersiya məktəbinin altıncı sinfinə qəbul olunmuşdu.

“1913-cü ilin yanvar ayından mən artıq Tiflis ikinci kommersiya məktəbinin şagirdi oldum” (1, s. 147) yazan Əziz Şərif müəllimlərin zəif, məktəbin təcrübəsiz və ənənəsiz olduğundan gileylənir, eyni zamanda oxuduğu sinifdə yalnız 3 azərbaycanlının – Rza Təhmasib, Ələkbər Seyidov və özünün olduğunu bildirirdi. Yenə də fasiləsiz, böyük maraq və həvəs göstərdiyi mütaliəsi sayəsində yalnız rus ədəbiyyatından əla qiymət alır, sinif birincisi hesab edilirdi. Başqa dərslərdən isə 4 və 3 qiyməti ilə kifayətlənirdi. Yüksək qiymət almağa can atmayan Əziz Şərifin məqsədi “...məktəbi pis-yaxşı qurtarıb, şəhadətnamə almaq və beləliklə, ali təhsilə yol açmaq idi...” (1, s. 148).

Məktəbin səviyyəsi də aşağı olduğu üçün özünü yormadan təhsilini başa vuracağına inanan Əziz Şərif həmişə olduğu kimi, vaxtının əksəriyyətini mütaliəyə, teatr tamaşalarına baxmağa sərf edirdi. “Kitab oxumadığım gün mənim üçün boş keçmiş gün hesab edilirdi. (1, s. 162). Lev Tolstoy, Dostoyevski, Turgenyev, Şiller, Leonid Andreyev, Bayron, Biçer, Stoyne, Veresayev, Mopassan, Konan Doyl, Hautman, Oskar Uayld, Tomas Korleyl və onlarla digər rus və xarici yazıçıların müxtəlif hekayə, povest və romanlarını, şeir, poema, tragediya və komediyaları sevə-sevə oxuyur, uzun müddət onların təsirindən çıxa bilmirdi. Türk şairlərini də mütaliə

etməyi sevərdi. Tofiq Fikrətin “Tarixi -qədim”, Əhməd Hikmətin “Hüsn və eşq”, “Xaristan və Gülüstan” əsərlərinin adı oxuduğu kitabların siyahısında yer almışdır. Atasının narazılığına baxmayaraq, mütaliyə, ədəbiyyata olan yolu artıq görünməkdəydi. Kitablardan haqqında təəssüratlarını gündəliklərinə qeyd edərək, hər bir ədəbi qəhrəmanı təhlil etmiş, əsərləri qiymətləndirmişdir. Baxdığı tamaşalar haqqında isə qəzetlərdə resenziyalarla çıxış edərək həm ədəbi-mədəni ictimaiyyəti məlumatlandırmış, həm də yazı vərdislərini inkişaf etdirərək gələcək peşəsinin başlanğıcını qoymuşdur.

1915-ci ildə məktəbi bitirərək sənədlərini Moskva Kommersiya İnstitutuna göndərən Əziz Şərif Moskvadan xəbər gələndə özünə bir iş axtarmağa çalışır. Bu məqsədlə o, Həmidə xanımın qızı Mina xanıma da müraciət edir, eyni zamanda bir çox şirkətlərlə, qəzet redaksiyaları ilə əlaqə saxlayır. “Zakafqazskaya reç” qəzetinin redaktoru, eyni zamanda Əzizin rus ədəbiyyatı müəllimi olmuş Parfen Aleksandroviç Qotua ona “Kavkaz” və “Kafkazskoye clovo” qəzetlərinin redaksiyalarına müraciət etməyi məsləhət görür. Lakin bu redaksiyalardan da “yox” cavabı alır. Nəhayət, həmin il mayın 16-da Ömər Faiq Nemanzadə müsəlman qaçqınları üçün “Qardaş köməyi” adı ilə ianə yığmağı təklif edərəkən heç fikirləşmədən, həm də sevinə-sevinə işi qəbul edən Əziz Şərif yoldaşları ilə Tiflisin küçələrini dolaşaraq ianə toplamaqla məşğul olur. Lakin o, daha canlı, hərəkətli iş arzusunda idi. Mütaliyə ayırdığı vaxtdan əlavə o, şagird hazırlığı ilə məşğul olsa da, bununla kifayətlənmirdi. Buna görə də 7 iyun 1915-ci ildə “Müharibə zərərçüdələrinə yardım etmək üçün Tiflis tələbələr komitəsi” Moskvaya – ali təhsil almağa getdiyi üçün avqustun 28-də rəsmi məktubla müraciət edib komitədən ayrılır. Sentyabr ayında Moskvaya gələn Əziz Şərif üçün yeni bir həyat başlayır. Burada təhsillə yanaşı ictimai işlərə də qoşulur, buna onun Tiflis təcrübəsi də yardımçı olur. Müsəlman tələbə təşkilatına üzv yazılan Əziz Şərifə kitabxana həvalə olunur. Maddi vəziyyətinin ağırlığı, pulsuzluq ucbatından çətin günlər keçirsə də bunlara qatlaşmaq

üçün gücü yetən ədib sonralar yazırdı: “Gənclikdə həyat mənim həyatım kimi ağır olsa da, bu ağır yoxsulluq, ehtiyac tez unudulur, yadda qalan yalnız xoş, işıqlı günlər olur” (1, s. 461).

Pulsuzluğa baxmayaraq yenə də teatr tamaşalarına baxmaqdan, kitab oxumaqdan əl çəkməyən Əziz Şərif maddi vəziyyətini azacıq da olsa düzəltmək üçün iş axtarmaqla da məşğul olur. İlk iş yeri “Şpis və Pren” kontoru olur. Almaniyanın kənd təsərrüfatı alət və maşınları istehsal edən firmasının Moskvadakı nümayəndəliyi olan bu kontorda Əziz Şərif mühasibatlıq işləri ilə məşğul olurdu. Lakin iş saatının uzadılması səbəbi ilə qulluğu uzun sürməmişdi. Lakin o, institutun ictimai işlərində yaxından iştirak edir, tələbə tətillərində çıxışlar edirdi. “Moskvada keçirdiyim günlərdən yadımda qalan budur ki, öz dərs işlərimlə bərabər, institutun ictimai-siyasi işlərində də iştirak edirdim. Bu günlər mənim siyasi düşüncəmin inkişafında böyük rol oynamışdı. Mən artıq monarxiyanın nə olduğunu, rus çarizminin həqiqi simasını daha dərindən anlamış, siyasət aləmində gedən qızğın mübarizələrin şahidi olmuşdum. “Siyasi düşüncəmin ilk mərhələsində “Molla Nəsrəddin” jurnalı, Sabirin şeirləri, atamın söhbətləri mənə təsir edirdisə, Moskvada başlanmış ikinci mərhələsində şahidi olduğum qızğın siyasi mübarizə, dövlət dumasında çarizm əleyhinə hücumlar, institutda iştirakçısı olduğum həmyerli tələbələr təşkilatı, Moskva həyatı, Moskva mühiti məni gələcək mübarizələr üçün silahlandırır” (1, s. 533).

Lakin 1917-ci ilin mayında atasının xəstəliyi onu təhsilini yarımçıq qoymağa məcbur edir və Naxçıvana gələn Əziz Şərif Moskvaya qayıtmır. Atasının dəfnindən sonra anası və qardaşına sahib çıxan Əziz Şərif eyni zamanda siyasi mübarizəyə qoşulur. Qısa bir zamandan sonra Naxçıvanı da tərk edərək Tiflisdə məskunlaşan ədib sonralar “Həyat dalğaları məni vətənim Naxçıvandan uzaqlaşdırıb Tiflisə atdı. Burada mən bir müddət Gürcüstanın Borçalı qəzasında işləməli oldum. Qəzanın maarif və səhiyyə işlərini idarə etdiyim zaman hərdən Qızılhacılı kəndinə də gəlib

buradakı məktəbi yoxlamalı olurdum” (9, s. 286).

Əziz Şərifin şəxsi arxivini araşdırarkən onun 1919-cu ildə Gürcüstan Milli Şurasına, sonra Borçalı qəza rəhbərliyinə üzv seçildiyinin şahidi oluruq.

Belə ki, Gürcüstan Milli Şurasının və Gürcüstan Respublikasının 1918-ci il 13 sentyabr tarixli xüsusi Qanununa görə, həmçinin əhalinin sayına görə Gürcüstan Milli Şurasının – Parlamentinin tərkibinə azərbaycanlılardan 4 nəfərə təmsilçi seçilmək hüququ verilmişdi. Sentyabrın 29-da Gürcüstan Müsəlman Milli Şurasının təklifiylə Şuranın sədri Əliheydər Qarayev, Borçalı qəza yerli idarə məclisinin komissarı Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Tiflis şəhər 2-ci Xarpuş Azərbaycan ibtidai məktəbinin müəllimi Mirzə Hüseyn Həsənzadə və Tiflisin siyasi-ictimai həyatında yaxından iştirak edən Əziz Şərif Gürcüstan Milli Şurasına (parlamentə) üzv seçildilər (11).

Parlamentdə özəl fraksiya yaradan bu insanlar azərbaycanlıların sosial, mədəniyyət, maarif qaygılarının ödənilməsi istiqamətində mühüm addımlar atdılar. Maarif Komissiyasının ilk iclaslarından birində Azərbaycan məktəblərinin vəziyyəti müzakirə olundu. Tiflisdə azərbaycanca nəşr olunan həftəlik “Yeni Dünya” qəzeti bu məsələni işıqlandıraraq yazırdı: “Bu cümə günü Gürcüstanda “Hümmət” firqəsinin sədri yoldaş Əziz Şərif Gürcüstan hökumətinin sədri Noe Jordania hüzurunda bulunub ona Gürcüstan müsəlmanlarının haqqında bir məruzə təqdim etmişdir. Bu məruzədə Ə.Şərif Gürcüstan türklərinin mədəniyyət və maarif işlərinə kömək istəyir. Bu kömək gərək ibarət olsun: 1) türk müəllimləri hazırlaşdırmaqdan və bundan ötəri hər haradan olsa əlli nəfər yüksək dərəcəli mədrəsələr qurtarmışların çağırılmağından; 2) Tiflisdə Türk tiyatrosundan və qeyri-maarif cəmiyyətlərindən ötəri Voronsov küçəsində bir böyük ev tikilməsindən ki, bu evdə həm tiyatro olsun, həm də xalq darülfününü, qiraətxana, kitabxana; 3) türk dilində qəzet və kitabçalar çap olunmasına kömək etməkdən...” (12).

Bundan əlavə arxivdə onun 1917-1918-ci illərdəki fəaliyyətinə

dair bir sıra rəsmi sənədlər saxlanılır. Həmin sənədlərdən aydın olur ki, bəhs etdiyimiz illərdə Əziz Şərifə seçkiqabağı İrəvan quberniyasında, Qars vilayətində təbliğat aparmaq üçün səlahiyyət verilmiş və bütün komissarların dəmiryol stansiyalarına rəhbərliyinə və digər idarə və təşkilat rəhbərlərinə, məsul şəxslərə ona kömək etmələri tapşırılmışdır (13, s. 13).

3 may 1918-ci il tarixli 6089 nömrəli vəsiqə isə Fəhlə və Əsgər Deputatları Sovetinin İctimai Təhlükəsizlik Komissiyası tərəfindən Əziz Şərifə onun təhlükəsizliyinin təminatı üçün verilmişdir (13, s. 9).

1918-1920-ci illərdə bütün Qafqazda hökm sürən siyasi vəziyyət hər kəsə bəlli idi. Erməni – müsəlman hadisələrinin kəskinləşdiyi bu dövərdə də Əziz Şərifin köməyinə ehtiyac duyulmuşdur. Belə ki, Zaqafqaziya seyminin Xarici İşlər Komissiyası tərəfindən Əziz Şərif Borçalı və Axalkalaki qəzalarına sülh yaratmaq üçün xüsusi nümayəndə olaraq göndərilmişdir (13, 1, 4. 8). Ədibin arxivində qorunub saxlanılan bu vəsiqələr onun 1917-20-ci illərdəki siyasi fəaliyyətinə işıq salır. (Sənədlər kitaba əlavə olunub).

5 aprel 1921-ci il tarixdə Naxçıvanın Gürcüstandakı iqtisadçı nümayəndəsi təyin edilir. Əziz Şərifin 1920-ci ildən sonrakı fəaliyyətinə diqqət yetirilərsə onun 30-cu illərədək, yəni on il ərzində müxtəlif vəzifələrdə çalışdığını görürük. Zaqafqaziya Maliyyə Nazirliyinin xarici pullar idarəsinə katib, Yeni türk əlifbasının tərtibi üçün Zaqafqaziya komitəsinin sədri, Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi qanunverici komissiyasında məsləhətçi və s. vəzifələrdə çalışan Əziz Şərif eyni zamanda “Zarya Vostoka”, “Yeni fikir”, “İşıqlı yol”, “Dan yıldızı”, “Gələcək”, “Zakavkazyə”, “Yeni işıq” qəzetləri ilə də əməkdaşlıq edir, bu mətbuat orqanlarında “A.Ş.”, “Aydın Şər”, “Qurbanəli oğlu”, “Əz.”, “Əziz”, “Əz.Ş.”, “Həvəsli”, “Harun”, “Tot”, “Posititel”, “Özü” imzaları (14) ilə çıxış etmişdir. 1925-ci il yanvar ayının 29-da “İşıqlı yol” qəzetinin redaktor müavini təyin edilən Əziz Şərif yuxarıda bəhs etdiyimiz

mətbuat orqanlarında ardıcıl olaraq publisist məqalələrlə, teatr rezensiyaları ilə çıxış etməyə başlayır.

Xatirələrində o günləri qələmə alan Əziz Şərif yazırdı: “Yeni türk əlifbası Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin xüsusi qərarı ilə təsdiq edilənə qədər SSRİ-nin türk-tatar xalqları yaşayan respublika və ölkələrində ciddi təbliğat işləri aparılırdı. Bakıda latın əlifbası ilə “Yeni yol”, Tiflisdə isə “İşıqlı yol” qəzetləri çap edilirdi. Tez-tez rayonlarda geniş iclaslar çağırılır, məruzələr edilir, rayon mərkəzlərində xüsusi savad kursları açılır, latın əlifbası əsasında tərtib edilmiş yeni türk əlifbası ətrafında geniş və qızgın təbliğat işləri aparılırdı.

Mən də Tiflisdə yeni türk əlifbasının Gürcüstan və Ermənistan Komitəsi sədrinin və “İşıqlı yol” qəzeti redaktorunun əvəzi kimi, bütün bu təbliğat işlərində fəal iştirak edirdim” (9, s. 290).

1930-cu illərdə Zaqafqaziya Maarif və Mədəniyyət Şurasının elmi əməkdaşı olan Əziz Şərif 1935-ci ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvü seçilir və həmin ilin sentyabr ayında Zaqafqaziya Dövlət Nəşriyyatında Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə baş redaktor vəzifəsini icra edir. Lakin Zaqafqaziya federasiyası ləğv olunduqdan sonra Əziz Şərif Bakıya çağırılır və Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında təzə təşkil olunmuş şöbəyə baş redaktor təyin edirlər. “Bu şöbədə bir ilə yaxın müddətdə, 1936-cı ilin payızından 1937-ci ilin payızınadək işləməli oldum” (9, s. 209). Eyni vaxtda “Bakinskiy raboçiy” qəzetinin ədəbiyyat və incəsənət şöbəsinin müdiri vəzifəsini icra edən Əziz Şərif Bakının teatrları, mədəni-maarif təşkilatları ilə əlaqə yaradıb, teatr tamaşaları haqqında resenziya, məqalə və oçerklərlə qəzetdə çıxış edirdi. 1939-cu ildə Maksim Qorki adına Dünya Ədəbiyyat İnstitutunun tənqid bölməsinə qiyabi olaraq qəbul olunan Əziz Şərif 1943-cü ildə institutu bitirir. Bu illər ərzində yaradıcılığını da davam etdirir, xüsusən alman-sovet müharibəsi illərində istər publisist, istərsə də ədəbi-elmi yazılarında, faşizm taunu əleyhinə çıxışlar edir. Məhz buna görə də 1945-ci ildə “Boeç RKKK” qəzetində fəal iştirakına görə Zaqafqaziya cəb-

həsinin rəhbərliyi tərəfindən fəxri fərmanla təltif edilir (15, s. 1).

1946-cı ildə Tbilisidə A.S.Puşkin adına Müəllimlər İnstitutunda müəllim kimi çalışan Ə.Şərif 1937-1947-ci illərdə bütün vaxtını və qüvvəsini ədəbiyyat işlərinə, tərcüməyə, yazı-pozuya həsr etdiyini yazırdı.

Alman-sovet müharibəsi digər ədiblər kimi Əziz Şərifin də bir çox əsərlərinin nəşrinə mane olmuşdu. Onun böyük yazıçımız Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin dramaturgiyası haqqında yazdığı elmi əsəri də nəşr olunmamışdı. Buna görə də dostları Məmməd Arif, Cəfər Xəndan, Məmməd Cəfər, Mir Cəlal və başqalarının təkidi ilə Əziz Şərif əsəri genişləndirərək dissertasiya halına salır və 1947-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin elmi şurasında uğurla müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsini alır. Qeyd edək ki, bu əsəri o, 1939-cu ildə yazmışdı. Göründüyü kimi, zəhməti hədəf getməmiş, 8 il sonra qiymətini almışdı.

“Böyük Vətən müharibəsindən sonra mən qırx illədən artıq yaşadığım və ikinci vətənim kimi dərin məhəbbətlə sevdiyim Tiflis şəhərini tərk edib, həmişəlik Moskvaya köçməli oldum...” (9, s. 352) deyərək yazan ədib 1950-1961-ci illərdə əvvəlcə SSRİ Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunda və Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda baş elmi işçi vəzifəsində çalışır. 1957-ci ilin mart ayında “C.Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığının birinci dövrü” mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi alır. Cəlil Məmmədquluzadəni şəxsən tanıması, onun mühitində böyüməsi, o dövrün ədəbi hadisələrinin şahidi olması bu doktorluq dissertasiyasının mükəmməlliyini təmin etmişdi. 1961-ci ildə isə M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin SSRİ xalqları ədəbiyyatı kafedrasına müdir təyin edilir, eyni zamanda Patris Lumumba adına Xalqlar Dostluğu Universitetində dərs deyir. Asiya, Afrika və Latın Amerikasını ölkələri üçün milli mütəxəssis kadrların hazırlanmasında bütün bilik və bacarığını sərf edir.

Bu sətirləri yazarkən bir anlığa Əziz Şərifin gimnaziyada,

kommersiya məktəbində, eyni zamanda Moskvada Kommersiya İnstitutunda oxuduğu illərdə onun müəllimlikə daha çox zaman ayırmasının boş yerə olmadığını görürsən. Düşünürsən ki, Allah milləti, xalqı üçün faydalı olacaq bu insanı həyatı anlamağa başladığı ilk gündən gələcək fəaliyyəti üçün yönləndirmişdir.

1962-ci ilin iyun ayında Moskva Dövlət Universitetinin professoru seçilən Əziz Şərif qarşıda haqq etdiyi bir şad xəbər gözləyir. Bu, 1963-cü ilin dekabrında Azərbaycan elminə göstərdiyi əvəzsiz xidmətlərə görə “Azərbaycan SSR-in əməkdar elm xadimi” fəxri adının verilməsi oldu. Bu onun doğul haqqı idi. Çünki gənc yaşından millətinin tərəqqisi yolunda mücadilə edən bu elm, ədəbiyyat insanı milli mədəniyyətimizin iftixarı olan M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Qəmküsar, N.Nərimanov, M.Ə.Sabir, Ə.Haqqverdiyev və başqaları haqqında rus dilində məqalələr dərc etdirmiş, var-qüvvəsini klassik irsimizin öyrənilməsi və təbliğinə həsr etmişdi. Dərin biliyi, ədəbiyyat tarixinə heyrət ediləcək dərəcədə bələd olması, onun ədəbi-tənqidi məqalələrinə xas olan əsas cəhətlərdir.

Bir ədəbiyyatşünas kimi Əziz Şərifin ən böyük xidməti Azərbaycan ədəbiyyatının rus dilinə tərcümə edilərək yayılması işini təşkil etmək idi. Onun müqəddiməsi, şərh, tərcümə və redaktorluğu ilə M.F.Axundov, M.P.Vaqif, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, C.Cabbarlı kimi klassiklərimizin əsərləri rus dilində nəşr olunmuşdur.

1968-ci ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqının Azərbaycan Ədəbiyyatı Şurasının sədri əvəzi, İttifaqın bədii tərcümə və tənqid şöbəsinə üzv seçilən Əziz Şərifin tərcüməsi ilə S.Rəhimov, Ə.Vəliyev, M.Hüseyn, Mir Cəlal, M.İbrahimov, Ə.Məmmədخانlı və bir çox müasir yazıçılarımızın roman, povest və hekayələri rus dilində çıxmış və rusdilli xalqların ədəbi ictimaiyyətinə milli ədəbiyyatımızın tanıtılmasında mühüm addım olmuşdur. Hər iki dili mükəmməl bilən Əziz Şərifin tərcümələri öz milli koloriti ilə nəzər-diqqəti cəlb edir. Azərbaycan dilinə xas olan idiomları, atalar sözləri, zərb

məsəlləri və başqa spesifik xalq ifadələrini o, böyük məharətlə rus dilinə çevirmişdi.

Rus və Avropa yazıçılarının yaradıcılığına dərindən bələd olan görkəmli ədəbiyyatşünas alim bu əsərlərlə Azərbaycan oxucusunu tanış etməkdə özünəməxsus rol oynamışdır. Onun sayəsində Azərbaycan oxucusu Şekspirin “Otello”, Şillerin “Məkr və məhəbbət”, Qoqolun “Evlənmə”, Fadeyevin “Tarmar”, Ostrovskinin “Balzamanovun evlənməsi”, Qorkinin “Ana”, “Düşmənlər”, “İyirmi altı və bir” və s. əsərlərini də Azərbaycan dilində oxumaq imkanı qazanmışdır. Bundan başqa o, Mopassanın, Simonovun, Lyaşkonun, Ninoşvilinin və başqa yazıçıların əsərlərini dilimizə tərcümə etmişdir.

Azərbaycan mədəniyyəti, ədəbiyyatı, memuar ədəbiyyatımız, o cümlədən dövlətçilik tariximiz üçün böyük xidmətlər göstərmiş, 25 ildən artıq bir müddətdə dünyaya meydan oxuyan bir dövlətin paytaxtında yerləşən ali təhsil ocağında əvvəlcə kafedra müdiri, ömrünün sonunadək həmin kafedranın professoru kimi fəaliyyət göstərərək çoxmillətli ölkənin gənclərinə digər xalqların ədəbiyyatından daha çox Azərbaycan ədəbiyyatını sevdirməyə çalışan Əziz Şərif 1 iyun 1988-ci ildə şərəfli ömrünü başa vuraraq əbədiyyətə qovuşdu. Hər zaman titullarından, fəxri adından qaçan, yalnız atası Qurbanəlinin oğlu olması və sadəcə Əziz Şərif kimi tanınmasını istəyən bu təvazökar, son dərəcə sadə insan nə Moskvada, nə də Bakıda fəxri xiyabanda dəfn olunmasını istəmədi. “Torpağımı kafirlərin içərisində qoymayın” – deyərək Moskvadan doğma ocağı Naxçıvana gətirilib atası Qurbanəli, anası Nazlı xanım və qardaşı Cavadın yatdığı Naxçıvan şəhər məzarlığında torpağa tapşırılmasını istədi. Tanrı elçisi olan ədəbiyyatşünas alim hələ 1973-cü ildə can qardaşı A.Zamanova ünvanladığı 20 dekabr tarixli məktubunda sanki on beş il sonrakı taleyini düşünərək yazırdı: “...Bir şeyə qənaət etdim. Üçlüyə. Qardaşım Cavad 13 yaşında, atam Qurbanəli 63 yaşında, anam Nazlı 83 yaşında. Qaldı 4-cü 3. Görəsən bu kimə qismət olacaq” (16, 21).

Tanrının yazısı, Əziz Şərifin alın yazısı belə imiş. 15 il sonra dördüncü üçlük Əziz Şərifin özünə qismət oldu. 93 yaşında öz axirət dünyasına qovuşdu. Düşünürəm ki, onun nəşinin belə Vətənə dönüşünə ata-anasının ruhu ilə yanaşı bütün Naxçıvan torpağı sevindi. Qürbət ömrü yaşayan, lakin məmləkəti üçün canını fəda edən Vətən oğlu 70 il sonra Vətənə, torpağa döndü, həm də əbədiyyən döndü, bir daha qayıtmamaq üçün döndü.

ƏZİZ ŞƏRİFİN PUBLİSİSTİKASI

Əziz Şərif yaradıcılıq dünyasına çox erkən gəlmişdir. Görkəmli alim Xeyrulla Məmmədov vaxtilə yazırdı: “Əziz Şərif dünyaya ədəbiyyat və maarif mənzilində göz açmışdır... kiçik yaşlarından ailə mühitində ədəbiyyat, maarif, mədəniyyət, tərəqqi və intibah sözlərini eşitmiş, füzulilərin, vaqiflərin, mirzə fətəli axundovların, seyid əzim və zərdabilərin kitablara həkk olunmuş səsinə dinləmişdir. O, atasının özünə “mənəvi qardaş” hesab etdiyi N.Nərimanov, S.M.Qənizadə, F.Köçərli, M.Ə.Sabir, Ə.Haqqverdiyev, Ö.F.Nemanzadə və başqalarının məktublaşmalarının şahidi olmuşdur. “Şirin kəlam və xoş təqdir” Məhəmməd Tağı Sidqinin vəzləri, Cəlil Məmmədquluzadə və Eynəli bəy Sultanovun ictimai məsələlər ətrafında mübahisələri, Tiflisdə “Molla Nəsrəddin” redaksiyasında igid mollanəsrəddinçilər, böyük xalq şairi Sabir, Haqqverdiyev, Qəmküsar və başqaları ilə görüşlər Əziz Şərifin zehmində dərin iz buraxmış, bir ictimai xadim, ədəbiyyatşünas alim və publisist kimi yetişməsinə qüvvətli təsir göstərmişdir” (17).

Bəli! Əziz Şərif hərtərəfli yetişmiş, onun yaradıcılığında bir neçə istiqamət formalaşmışdır. O, həm ictimai xadim, həm publisist, həm tərcüməçi, həm də ədəbiyyatşünas alim kimi ömrünün sonunadək səmərəli fəaliyyət göstərmişdir.

“Əziz Şərif geniş yaradıcılıq diapazonuna malik bir şəxsiyyətdir. Publisistika, ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq, bədii tərcümə, pedaqoji iş, ictimai vəzifə, onun fəaliyyətinin ayrı-ayrı cəhətləridir. Müxtəlif vaxtlarda bu və ya başqa sahənin Əziz Şərif yaradıcılığında üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq, bunların hər birində o, böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır” (17).

Onun publisist yazıları yaradıcılıq məhsullarının böyük bir hissəsini təşkil edir. Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan ədəbiyyatında publisistika janrı çox maraqlı bir inkişaf yolu keçmişdir. Vaxtilə xalq şairi Səməd Vurğun publisistikamıza nəzər salaraq yazırdı:

“Mirzə Fətəli Axundovdan və Həsən bəy Zərdabidən başlayan Azərbaycan publisistikası ictimai düşüncələrin inkişafı tarixində böyük rol oynamışdır” (18).

Bu fikirləri Əziz Şərifin də publisist yaradıcılığına da aid etmək olar. 1910-cu ildə hələ gimnaziyada təhsil alarkən müəllimi S.S.Troutskinin ölümündən təsirlənərək yazdığı ilk publisist yazısını “Zakavkazskoye obozrenie” qəzetində dərc etdirmişdi. 1912-ci ildən başlayaraq isə Tiflis mətbuatında ardıcıl olaraq günün aktual məsələlərinə həsr olunmuş yazılarla insanları düşünməyə, nəticə çıxarmağa çağırırdı.

“Publisistika oxucunu düşündürür, həyəcanlandırır, qarşıda duran konkret vəzifəni yerinə yetirmək üçün yol göstərir, səfərbərliyə alır. Publisistikada alovlu bir tribun da var. Onun hər sözü ürəklərdə bir əks-səda tapır, bədii sözün təsiredici, ruhlandırıcı rolunu əyani surətdə göstərir. Publisistika üçün bədiiliklə yanaşı elmilik də səciyyəvidir” (19, 1. 278-279).

Əziz Şərifin publisistikası oxucunu həmişə düşündürən, təsiredici, eyni zamanda bədiiliyi ilə yanaşı elmi əsaslara malikdir. Onun 1914-30-cu illər yaradıcılığının biblioqrafiyasına diqqət yetirsək, təkcə məqalələrinin adları bir publisist kimi onun nələrdən yazdığını tam aydınlıqla ortaya qoyur, publisist fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini açıqlayır. Bəhs etdiyimiz illərdə Əziz Şərifin yazıları əsasən “Gələcək”, “İşıqlı yol”, “Yeni fikir”, “Yeni kənd”, “Dan yıldızı”, “İnqilab və mədəniyyət”, rusca nəşr olunan “Закавказское обозрение», «Борьба», «Пробуждение», «Заря Востока», «На рубеже Востока» kimi mətbuat orqanlarında işıq üzü görmüşdür. Əziz Şərifin publisist yaradıcılığında “Yeni fikir” qəzetinin rolu böyük olmuşdur. Bu qəzetin nəşrinədək mətbuatda az-çox təcrübə toplayan Əziz Şərif “Yeni fikir”lə daha da püxtələşdi və mükəmməl publisist oldu. “Yeni fikir” qəzeti mənim həyatımda və qəzetçilik fəaliyyətimdə çox böyük rol oynamışdır. Burada mən görkəmli Azərbaycan yazıçısı və mühərrirlərindən Faiq Əfəndi, Böyükağa Talıblı, Rzaqulu Nəcəfov, Ələkbər Qərib və şairləri ilə birlikdə

işləmiş, redaksiyanın cari işlərində iştirak etmiş və qəzet üçün müxtəlif mövzularda irili-xırdalı məqalə yazmaqla qələmimi itiləşdirmiş, mühərrirlik təcrübəmi zənginləşdirmiş, özümü sonrakı iş və mübarizələr üçün hazırlamış, silahlandırmışdım” (9, 386) – söyləyən ədib mətbu işə nə qədər dəyər verdiyini və bu orqanın onun həyatında olan önəmli rolunu ortaya qoymuşdur. Bu dövrdə dərc olunan publisist yazıların mövzu qruplaşmasını aparsaq aşağıdakı mənzərəni görmüş olarıq:

1. İctimai-siyasi məsələlərə dair
2. İqtisadi məsələlərə dair
3. Ədəbi-mədəni məsələlərə dair.

“Yeni fikir” qəzeti nəşrə başlarkən elə ilk gündən onunla fəal əməkdaşlıq edən Əziz Şərifin sonralar yazdığı aşağıdakı sözlər onun dediklərini təsdiqləyir: “O zaman əsas etibarlı ilə mən qəzətdə öz ixtisasıma uyğun olan dil, ədəbiyyat, incəsənət və iqtisadi məsələlərdən yazırdım...

Demək olar ki, bu gündən etibarən qəzetin teatr və musiqi şöbəsini uzun illər ərzində yalnız mən təmin edirdim” (9, s. 384-385).

Yaradıcılığının I dövrü olan 1914-30-cu illərdə onun azərbaycanca 260-dan, rusca isə 80-dən çox yazısı nəşr olunmuşdur ki, bunların 90-dan çoxu ictimai-siyasi, 30-dan çoxu iqtisadi, 200-dən çoxu isə ədəbi-mədəni məsələlərə işıq salır.

Dövrün mənzərəsini, eyni zamanda Əziz Şərifin o dövr fəaliyyətini nəzərə alsaq, ictimai-siyasi və iqtisadi məsələlərin də geniş şəkildə qələmə alınması məqsədəuyğundur. Bununla yanaşı onun qəzətdə çalışması da publisist yaradıcılığının inkişafını təmin etmişdir.

“Dörd il müharibə”, “Gürcüstan və Ermənistan müsəlmanları”, “Zəngəzur mahalında” (1918), “Erməni və gürcü davası”, “Axıska hadisəti”, “İngilislər Zaqafqaziyada” (1919), “Milli işgəncə” (1920), “Koloniyalar. Mərakeş”, “Koloniyalar – Hindistan”, “Şərqdə Çin”, “Şərqdə Ərəbistan” (1924) və s. kimi ictimai-siyasi məzmunlu

publisist yazıları dövrün ən mürəkkəb siyasi hadisələrinə həsr olunmuşdu. Hadisələr təhlil olunaraq vəziyyətdən çıxış yolları göstərilmişdir.

Ə.Şərif Moskvada Kommersiya İnstitutunda təhsil aldığı üçün iqtisadi məsələlərə də publisistikasında yer ayırmışdır. Onun “Bakı valyuta birjasının fəaliyyəti”, “Birjalar və banklar”, “Dövlət əmanət sandıqları”, “Naxçıvan duz sərəvəti”, “Naxçıvanda kooperativ işləri”, “Zaqafqaziyada fəhlə və kredit məsələsi”, “Zaqafqaziyada maliyyə işləri” (1923), “Gələn il üçün xarici ticarətlərimiz”, “Kooperasiyanın əhəmiyyəti və vəzifələri”, “Kənd təsərrüfatı bankları”, “Zaqafqaziyada maliyyə islahatı”, “Zaqafqaziyada taxıl işləri” (1924) və s. məqalələri mühüm iqtisadi məsələləri işıqlandırır.

Ədəbi-mədəni prosesi işıqlandıran məqalələrə gəlincə isə, burada ağırlığı Azərbaycan dili, əlifba və teatr tamaşaları haqqında resenziyalar təşkil edir. “Yeni türk əlifbası” (1922), “Azərbaycan dili” (1923), “Azərbaycan dili məsələsi”, “Yeni əlifba və dil”, “Yeni əlifba cəmiyyəti”, “Yeni əlifba və müəllimlər” (1924) kimi məqalələri latın qrafikalı əlifbanın tətbiqi məsələsinə həsr olunmuşdur. Əziz Şərif “Keçmiş günlərdən” “Adamlar” adlanan ikinci kitabında yazırdı: “1922-ci il dekabrın üçündə Tiflisdəki Azərbaycan teatrının binasında yeni türk əlifbası barədə Nəriman Nərimanovun məruzəsi olmuşdu, mən də o zaman Zaqafqaziyanın mərkəzi mətbuat orqanları olan “Заря Востока” və azərbaycanca “Yeni fikir” adlı qəzetlərin əməkdaşı kimi, həmin iclasda iştirak edib, Nəriman Nərimanovla tanış olmuş və onun məruzəsi haqqında “Заря Востока” qəzetində məlumat vermişdim” (9, s. 287)).

Qeyd edək ki, bu məruzə, eyni zamanda tədbir haqqındakı məlumat “Ana dili” adı ilə “Yeni fikir” qəzetinin 1922-ci il 31 dekabr sayında, “Новая тюркская азбука. Авторы: Мамедзаде и Агазаде, Ахундзаде” adı ilə “Заря Востока” qəzetinin 1922-ci il 24 dekabr sayında yayımlanmışdı. Məqalədən bəzi sətirləri veririk:

“Bazar günü dekabrın 3-də yeni türk əlifbası Tiflis komitəsinin

təşəbbüsü ilə türk dram teatrının binasında yoldaş N.Nərimanovun məruzəsi olmuş və əksəriyyətlə türk ziyalıları və müəllimlərdən ibarət çoxlu dinləyiciləri cəlb etmişdir. Yeni əlifbanı tərtib edən komitənin bütün üzvləri də məruzəni dinləmişdir.

İki saat davam edən məruzəsində yoldaş Nərimanov ilk növbədə bunu xəbər verdi ki, Azərbaycan əməkçi -ziyalılarının bir hissəsi türk əlifbasının dəyişdirilməsi məsələsini, təcili olaraq həllini tələb edən gündəlik məsələlər sırasına qoymağı lazım bilir. Bunun səbəblərini izah edərək, məruzəçi ərəblərə mənsub olan və bir para təshihlərlə türk və fars xalqları tərəfindən qəbul edilən köhnə əlifbanın bütün nöqsanlarını göstərdi. Türk və fars xalqlarının təshihləri onsuz da çətin olan ərəb əlifbasını daha da mürəkkəbləşdirmiş və çətinləşdirmişdir” (20).

Əziz Şərif təkcə mətbuatda çıxışı ilə deyil, rayonlarda aparılan təbliğat kompaniyalarında da fəal şəkildə iştirak edirdi.

“Yeni türk əlifbası və onun qəbul edilməsi, ədəbi və mədəni ehtiyaclarımız, Azərbaycan dili, ayrı-ayrı Azərbaycan yazıçıları, onların təzə çıxan əsərləri və ümumi yaradıcılığı və bu kimi sair məsələlərlə əlaqədar olan məqalələr yazmaq da mənim vəzifəmə daxil idi” (9, s. 385). Əziz Şərifin yuxarıda adını sadaladığımız bu qəbildən olan məqalələrində də yeni əlifba, onun tətbiqinin zəruriliyi, bu yöndə olan çətinliklər və onların həlli yollarından bəhs olunmuşdur.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi ədəbi-mədəni hadisələrə həsr olunmuş məqalələr çoxluq təşkil edir. “O zaman Tiflisdə yüksək səviyyədə təşkil edilmiş Azərbaycan teatrı öz çiçəklənmə dövrünü keçirir, qızgın fəaliyyət göstərirdi, mən də hər növbəti tamaşa haqqında müfəssəl məqalə yazmaqla bərabər, hərdənbir yekun məqalələr də, teatr tarixi və nəzəriyyəsi sahəsində də məqalələr yazıb çap etdirirdim” (9, s. 386).

Hələ gimnaziyada oxuduğu illərdə teatrda tamaşaya qoyulmuş əsərlər haqqında resenziyalar dərc etdirən Əziz Şərif gənc ikən teatr tənqidçisi kimi məşhurlaşmışdı. M.F.Axundovun, N.Vəzirovun,

Ə.Haqqverdiyevin, C.Məmmədquluzadənin, H.Cavidin, C.Cabbarlının və digərlərinin əsərlərinin səhnə təcəssümü haqqındakı tənqidçi fikirlərini ədəbi-mədəni ictimaiyyətlə paylaşmışdır. “Hacı Qara” (1922), “Ölülər”, “Pəri Cadu”, “Şeyx Sənan”, “Türk teatrosu” (1923), “İblis”, “Otello” (1924), “Aydın”, “Şeyx Sənan” (1925), “Azərbaycan Türk Akademik Teatrosu”, “Bakı Akademik Türk Teatrosunun Qastrolu”, “Leyli və Məcnun” operası, “Oqtay Eloğlu” (1926), “Aydın” (1928) və onlarla bu kimi məqalələri o dövr teatr tariximiz haqqında mükəmməl qaynaqlardır. Məsələn, onun 8 iyun 1923-cü ildə “Yeni fikir” qəzetində 1923-cü il teatr mövsümünə yekun vuran yazısında daha çox H.Cavidin əsərlərinin səhnə taleyindən bəhs olunsada, səhnə tərtibatı, aktyor rolu və rejissor çalışmalarına da münasibət bildirilmiş, tənqidi fikirlər söylənilmişdir.

“Keçən mövsümdə türk səhnəsində göstərilən əsərləri nəzərdən keçirdikdə, ən əvvəl, biz böyük şairimiz Hüseyn Cavidin üç əsərini yad etmək istərdik. Bunlardan “Şeyx Sənan” və “İblis” şairimizin ən qüvvətli əsərlərindən olub, səhnədə qoyulmaqları üçün də böyük çətinliklər yaradırlar. “Şeyx Sənan” Tiflis səhnəsində iki dəfə oynanıldı və hər iki dəfə də həm səhnə tərtibatı, həm də oynayan aktyorlar bizi razı edə bilmədi. Əlbəttə, “Şeyx Sənan” üçün xüsusi dekorasyon, xüsusi libaslar olmalıdır, bunlarsız ötürmək qeyri-mümkündür” (21).

Üç il sonra H.Cavidin “Topal Teymur” əsərinin səhnə təcəssümü haqqında “Yeni fikir”in 19 dekabr 1926-cı il sayında işıq üzü görən resenziyasında da səhnə tariximizə işıq salan maraqlı məqamlar diqqət çəkir:

“Topal Teymur”un Tiflis səhnəsində birinci tamaşası aktyor və rejissorlarımızın pyes üzərində artıq dərəcədə çalışmasını və pyesə lazımı diqqətlə yanaşmasını göstərdi. Çoxdan bəri Tiflis türk səhnəsində bu dərəcədə yenilik görmürdük. Teatrda lazımı dekorlar olmadığından, rejissorluq heyəti yeni dekorlar yazdırmış və hazırlatmışdır, böyük opera teatrosundan xüsusi və zəngin libaslar almışdır.

Pyesin yeniliyindən dolayı bütün səhnədə çalışan heyət tamaşaya artıq həvəslə hazırlanmışdır. Bu barədə biz cavan rejissorumuz İbrahim İsfahanlının məharətini əlavə qeyd etməkdən vaz keçə bilmirik. Bu rejissor hər cəhətdən oyunun gözəl keçməsi üçün çalışmışdır” (22)–deyə yazar dəyər verməklə kifayətlənməmiş, Teymur rolunun ifaçısı Əhməd Salahlının ifasını bəyənmiş, eyni zamanda digər aktyorların tamaşada iştiraklarını təhlil süzgəcindən keçirmişdir.

“Əziz Şərifin həmin illərdə Tiflis Azərbaycan teatrının tamaşaları barədə mətbuatda dərc etdirdiyi məqalələr və gündəlikləri bu teatrın tarixi, aktyor və rejissor işi ilə bağlı araşdırmaların aparılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir” (23).

Əziz Şərifin publisist fəaliyyətinin ikinci dövrünü 1930-1950-ci illərə aid etsək, görürük ki, 1940-cı ilədək o, yalnız elmi-tənqidi məqalələr yazmaqla məşğul olmuşdur, əsasən də M.F.Axundovun zəngin ədəbi irsini araşdırmışdır. 1940-cı ildən sonra, yəni alman-sovet müharibəsi başladıqda o, da həmkarları kimi publisist qələminə sarıldı. “Publisistika ilə o, birinci dünya və Böyük Vətən müharibəsi illərində məşğul olmuşdur. Xüsusilə ikinci dünya müharibəsi dövründə Vətənimizin üstünü faşist taunu aldıqda Əziz Şərifin qələmi daha da kəskinləşmişdir. Düşmən əleyhinə böyük vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hissləri ilə dolu kəskin məqalələrlə dövrü mətbuatda, radioda çıxış edir” (17).

Müharibənin ilk günündən yazıçıların qarşısında bir məqsəd dururdu: faşizmi ifşa etmək, xalqı ruhdan düşməyə qoymamaq, qələbənin labüdlüyünə inandırmaq və onları mübarizəyə ruhlandırmaq. Qələmə daha sıx sarılan Azərbaycan yazıçıları həm cəbhədə döyüşür, həm də əsərlərində mübariz oğul və qızlarımızın döyüş rəşadətlərini əks etdirirdilər. Bədii sənət ustalarımızla yanaşı ədəbiyyatşünas alimlərimiz – Məmməd Cəfər, Məmməd Arif, Əvəz Sadiq, Abbas Zamanovla yanaşı Əziz Şərif də məqalələri, oçerk, digər janrlardakı yazıları ilə xalqı cəbhədəki hadisələrlə tanış edirdilər.

Təkcə 1941-1945-ci illərdə Əziz Şərifin faşizm əleyhinə 50-yə yaxın kəskin məqaləsi işiq üzü görmüşdür.

Səməd Vurğun yazırdı: “Bizim müasir publisist və tənqidçilərimiz M.Arif, M. Cəfər, Əziz Şərif, H.Araslı, Əkbər Ağayev Azərbaycan klassik publisistikasının zəngin irsindən istifadə edərək son zamanlar vətənə məhəbbət və düşməyə nifrətlə dolu bir çox maraqlı məqalələr yazmışlar” (24).

Əziz Şərifin publisist məqalələri öz kəskinliyi, siyasi ruhu və təsirliliyi ilə seçilir. O, müharibə dövrü Azərbaycan publisistləri içərisində çox və yaxşı yazanlardan biri sayılırdı.

“Əziz Şərif müharibənin ilk dövründə hər həftə bir neçə məqalə ilə çıxış edirdi. Bu məqalələrdən müxtəlif qəzetlərdə çıxmış olan “Böyük sınaq ili”, “Yırtıcı faşist imperialistləri”, “Aslan və pişik balası”, “Keçmə namərd körpüsündən qoy aparsın sel səni”, “Xalq intiqamçıları” və başqalarını göstərmək olar” (26, s. 257).

Bu məqalələrdən başqa onun yazmış olduğu “Vətənin” qəlbi” (26), “Quduz Hitlerin xam xəyalları” (28), “Bir zərbə daha” (28), “Tarixin qanlı təlxəki” (28), “Dəlilə yığıncağı” (30), “Tarixin dərsləri” (31) və s. məqalələrini müharibə dövrü Azərbaycan publisistikasının gözəl nümunələrindən hesab etmək olar.

Ölkənin təhlükə ilə üz-üzə qaldığından, düşmənin amansızlığından bəhs edən Əziz Şərif yazırdı:

“...Silah gücü ilə əsir elədiyi Yevropa xalqlarının arxada gündən-günə genişlənməkdə olan üsyanlarından və qabaqdakı qarlı, boranlı qışın qorxusundan vahiməyə gələn Hitler son qüvvəsini toplayaraq, Ukrayna və Belorusiya çöllərində çəyirtkə kimi qırılıb tələf olan faşist quldurlarının boş yerini son ehtiyatları, 16-17 yaşlı uşaqlar və başı ağarmış qoca kişilərlə dolduraraq vəhşi ordusunu və texnikasını irəli atır, qırğına verir, heç bir itki ilə hesablaşmayaraq irəli soxulmağa can atır” (26).

Ölkənin qanlı düşmənlə üz-üzə dayandığını böyük ürək ağrısı ilə qələmə alan ədib böyük ingilis şairi Bayronun vaxtilə “Tunc

əsr” adlı poemasında Moskva haqqında dediyi “Sən özünə bərabər tapmayaraq yeganə bir şəhər kimi gələcəkdə dünyanın bütün imperiyalarını məhv edəcək yanğına qədər duracaq, əyilməyəcəksən” sözlərini oxuculara xatırladaraq qətiyyətlə söyləyir.

“Bayronun peyğəmbərliyi həqiqət olacaqdır və XX əsrin ən zülmkar, ən vəhşi, namussuz imperiyası olan faşistlərin yaratdığı üçüncü imperiya, Moskva qarşısında yanıb kül olacaq, bununla da bütün dünya faşizm taunundan xilas olacaq, yenə də Vətənin qəlbi olan qızıl Moskva parlaq bir ulduz kimi parlayacaq” (26).

Bu məqalədən bir qədər sonra Əziz Şərif “Bir zərbə daha” adlı məqalə ilə çıxış edir və düşmənin Moskva astanasından qovulduğunu oxucularına xəbər verirdi:

“Nəhayət, bu ağır götürüldü. Moskvanın qəhrəman müdafiəçiləri düşməni darmadağın edib onun 85 min cəsədini torpaqlara sərdi” (28).

Müəllif ağır sınaqların böyük, tarixi zəfərlərlə bitəcəyinə inanır və düşmənin Moskvadan qovulmasını bu qələbələrin başlanğıcı hesab edirdi. Lakin “düşmən ancaq yaralanmışdır. O hələ öldürülməmişdir. Qarşımızda onun axırına çıxmaq, onu öldürüb məhv etmək, onun nəfəsini tamamilə kəsmək, bu günədək düşmənin ayağı altında qalan sovet torpağını azad etmək kimi tarixi vəzifələri durur” (28).

Göründüyü kimi, müəllif əldə olunan qələbə ilə kifayətlənməməyi, düşməni mənzilinə qədər qovmağı, ona aid olduğu yeri göstərməyi tövsiyə edirdi.

“İldırım sürətli müharibə planı” tərtib edərək müharibəyə başlayan Hitlerin bütün yırtıcı siyasəti bu planda öz əksini tapmışdı. Əziz Şərif “Quduz Hitlerin xam xəyalları” adlı məqaləsində onun bu siyasətini kəskin şəkildə tənqid etmişdir. O, “Yeni Avropa” yaratmaq istəyində olan Hitlerin ağılsız düşüncələrini publisist qələmi ilə ifşa edərək öz xəyallarını həqiqətə çevirmək üçün Avropa xalqlarını zor gücü ilə özünə təslim etdiyini göstərirdi:

“Onun məqsədi bütün dünyanın xalqları üzərində Germaniyanın

“daimi hökmranlığını” təmin etmək, bütün ölkələrin “ekonomikasını”, “böyük Germaniyanın intereslərinə tabe etmək və nəhayət, german millətinin miqdarını artırmaqla bərabər, o biri “alçaq irqli” millətləri miqdarca azaltmaqdır” (27).

Mənfi faşizm siyasətinin məqsəd və məramını oxucusuna anladan publisist bunun xam xəyal olduğunu dəlillərlə əsaslandırır və bu müharibədə qabiliyyətimizin danılmaz olduğuna xalqı inandırır. O göstərirdi ki, bu gün mütləq, həm də yaxında olacaq və bir gün Hitler şirin yuxusundan ayılıb yuxuda gördüyü “böyük faşist “germaniyası” əvəzinə faşizmdən azad edilmiş Avropanı və eyni zamanda faşizm əsarətindən qurtarmış alman xalqını görəcəkdir. Əziz Şərif bu faktla alman xalqının da faşizmdən əziyyət çəkdiyini və bu xalqın günahsız olduğunu göstərməyə çalışırdı.

Bir publisist və düşüncə sahibi kimi Ə.Şərif öz azadlığı uğrunda mübarizə aparan dünya xalqları ilə də oxucusunu tanış edirdi. “Yevropa vulkanı” (32) adlı məqaləsində Avropa xalqlarının faşizmlə mücadilədəki qəhrəmanlıqlarından fəxrlə bəhs edirdi.

Bu məqalədə hökumətləri tərəfindən faşistlərə satılmış fransız xalqının düşməne tabe olmayaraq ona kəskin zərbələr endirdiyini yazır, hitlerçilərin bu mübarizədə aciz olduğunu göstərirdi. O, eyni zamanda faşizm qəsbkarlarının Çexoslovakiyaya vurduğu zərərlərdən, buradakı insan qırğınından, çex xalqının faciəsindən, həmçinin Norveç, Yuqoslaviya və faşizmdən əziyyət çəkən digər Avropa ölkələrindəki acınacaqlı vəziyyəti böyük ürək ağrısı ilə təsvir edir və Avropa vulkanının hər an partlamağa hazır olduğunu bildirirdi.

Ə.Şərifin bu qismdən olan məqalələri olduqca çoxdur. Bu dövr yaradıcılığı ilə də diqqəti cəlb edir. O, məqalədən başqa felyeton və digər janrlarda da çıxış etmişdir. Daha çox pamfletə müraciət edən publisist “Aslan və pişik balası”, “Dəlilər yığıncağı”, “Tarixin dərsləri” və s. kimi maraqlı pamfletlər yazmışdır. Bu yazılarda kəskin polemika, qərəzli ironiya və sarkazm öz əksini tapmışdır. O, pamflet vasitəsilə “qəhrəmanlarının” bütün eybəcər-

liklərini göstərərək oxucularda bu tiplərə və hadisələrə nifrət hissi oyatmışdır.

“Tarixin dərsləri” Əziz Şərifin öz aktuallığı və siyasi kəskinliyi ilə seçilən pamfletlərindəndir. Müəllif hər bir xalqın gələcəyini planladığı zaman ilk növbədə tarixinə müraciət etməsini, ondan dərs almasını və bu dərslərdən nəticə çıxarmasını tövsiyə edir. O, alman xalqını öz keçmişini xatırlamağa çağırır, onun gələcəyinin təhlükədə olduğunu bildirir.

Əziz Şərif Almanıyanın tarixini çox ustalıqla vərəqləyərək XII əsrdən bəri Rusiyaya qarşı apardığı müharibələri və müharibələrdəki uğursuzluqlarını xatırladaraq yazır:

“Ön üçüncü əsrdə rus knyazı Aleksandr Nevski Rusiyaya soxulmaq, onun torpağını işğal etmək xəyalında olan nemes tevtonları yaxşıca əzişdirmiş, on beşinci əsrdə isə dübarə rus ordusu haman tevtonların yenə baş qaldırmaq istəyən nəvələrini tamamilə tarmar etmişdir.

On altıncı əsrdə Rusiya ilə müharibəyə girmiş Livoniya rusların zərbəsi ilə parçalanıb dağıdılmışdır.

On səkkizinci əsrdəki müharibədə Rusiya kralı II Fridrix dəhşətli surətdə məğlub edilmiş, onun paytaxtı olan Berlin rus qoşunu tərəfindən alınmışdır. Berlinin açarı bu günədək bizim muzeyimizdə bir ibrətli yadigar olaraq saxlanır” (31).

O, bu qayda ilə Almanıyanın tarixindəki bütün qəsbkarlıq müharibələrini sadalayır, Versal müqavilənaməsinə görə bir çox torpaqlarını itirdiyini də vurğulayaraq tarixin dərslərindən nəticə çıxarmaq istəməyən hitlərcilərin hər b maşınıni sındırmağı məsələnin həlli yolu kimi dəyərləndirir. Publisist xalqın bu vəzifəni yerinə yetirəcəyinə və bütün bəşəriyyəti faşist taunundan xilas edəcəyinə əmin olduğunu və faşizmə veriləcək bu dər sin onlara qiyamətədək unudulmaz bir dərs olacağını bildirir.

“Aslan və pişik balası” pamfletində Hitler və Napoleon müqayisə edilmiş və yenə də Hitlerin qəsbkarlıq planları, faşizm siyasəti tənqid olunmuşdur.

Maraqlı məqalələrdən olan “Vətən şirindir” adlı yazıda “Vətən şirindir, çünki onun hər bir daşı və kəşəyi, hər yaşıl otu və əlvan çiçəyi, hər kolu və ağacı, çayı-çəşməsi, çölü-meşəsi, qızı-gəlini tanıdır, yaxındır, doğmadır, əzizdir” (33) – deyə Vətən haqqındakı içdən gələn səmimi ürək sözlərini bildirən Əziz Şərif İsrafil Məmmədov, Kamal Qasimov, Hüseynbala Əliyev, Bəxtiyar Kərimov, Məzahir Abbasov və digər Azərbaycan oğullarının döyüş rəşadətindən böyük məhəbbətlə söz açır və onların xalqının ümidlərini doğruldacağına inanır.

“Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sel səni” adlı məqalənin ata sözümlə adlandırılması maraqlı olduğu kimi, forma etibarilə də yaddaqalandır. Belə ki, ədib məqalədə xalqımızın qiymətli atalar sözlərindən istifadə etmişdir. Daha doğrusu, atalar sözləri məqalənin əsas istiqamətini müəyyən edir, faşizmin ifşasında atalar sözlərinə əsaslanır. Məsələn, “İgid ölər, adı qalar, müxənnətin nəyi qalar”, “Söz qılıncdan kəskindir”, “Xırmana girən porsuq yabanı özünə qəbul edər”, “Dildən gələn əldən gəlsə, hər kəs padşah olar”, “Həyasızda insaf olmaz, insafsızda həya” və s.

Məqalə lakonik dildə, sadə xalq ifadələri ilə yazılmışdır.

“Qulaqsız və quyruqsuz qalmış Hitler indi son gücünü toplayır ki, saqqal almağa gedib buğunu da qoyub gələn kosanın gününə düşməsin.

Lakin Hitlerin bu təlaşsı səmərəsiz qalacaqdır. Həyat göstərir, təbiət də təsdiq edir ki:

- Ət yeyən quşun ömrü az olar.

İnsan tarixi min dəfə təcrübədən keçirilmiş həqiqəti bizim ata-babalarımızın son xəzinəsində saxlamışdır:

- Haynan gələn vaynan gedər və:

- Hiylə ilə iş görənlə möhnətlə can verər” (34)

Əziz Şərif faşizmə olan bütün nifrət və qəzəbini “Dəlilər yığıncağı” adlı pamfletində də ifadə etmişdir. Müəllif bu dəlilərlə yığıncağının Cəlil Məmmədquluzadənin təsvir etdiyi dəlilərlə ələmindən fərqli olduğunu öncədən xəbər verir və hitlerçilərin dəlilərlə

yığıncağını xarakterizə edərək hər bir düşüncəli insanın yalnız bir məqsəd uğrunda mübarizə etməli olduğunu göstərir: “Qudurmuş köpəyi məhv edən kimi bu dəliləri də məhv etmək, bəşəriyyəti dəlillərin əlindən qurtarmaq” (30).

Göründüyü kimi, pamflet öz kəskinliyi və cəsarətliliyi, siyasi cəhətdən qüvvətli olması ilə diqqəti cəlb edir.

İsnad etdiyimiz nümunələr alman-sovet müharibəsi illərində Əziz Şərifin yazmış olduğu məqalələrin həm forma, həm də məzmunca müxtəlif olub günün tələblərinə cavab verməsini, ədibin dilinin də olduqca sadə, aydın olmasını isbatlayır.

Müharibədən sonrakı ilk illərdə Ə.Şərifin publisistikasında ədəbi-mədəni məsələlər önə keçir. Naxçıvan teatrı haqqında yazılmış bir neçə məqalə ilə yanaşı Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında, Gənc Tamaşaçılar Teatrında, Yerevan Azərbaycan Teatrında tamaşaya qoyulmuş əsərlərin səhnə taleyi əsas mövzu olmuşdur. ““Məlik Məmməd” Naxçıvan Dövlət Dram Teatrında”, “On ikinci gecə” Azərbaycan Dövlət Teatrında, “Vaqif”, “Azərbaycan teatrı Yerevanda” (1946), “Durna” musiqili komediyası, “Yaşar”ın səhnə quruluşu haqqında” (1947) və digər resenziyalarında əsərlərin səhnə quruluşu, rejissor əməyi və aktyor ifaları tənqidçi süzgəcindən keçirilmişdir.

1950-1980-ci illərdə isə ədibin azərbaycanca 80, rusca 70 məqaləsi çap olunmuşdur ki, bunların müəyyən bir qismi publisist yazılardır. Bu məqalələr əsasən ədəbi-mədəni məsələlərə həsr olunmuşdur. Ədibin 1965-ci ildə çap olunmuş “Görkəmli müəllim və şair” adlı məqaləsi ilk müəllimi M.T.Sidqi haqqındadır. Əziz Şərif görkəmli maarifçi M.T.Sidqinin məktəbini, onun pedaqoji ustalığını təhlil etmiş, yaddaşına həkk olunmuş xatirələri oxucularla bölüşmüşdür.

Onun “Nəriman Nərimanov” (1966), “Keçən günlərdən (Ə.Haqqverdiyev)” (1970), “Firudin bəy Köçərli və onun arxivi”, “Hüseyn Ərəblinski” (1972), “Hüseyn Cavid” (1973), “Azərbaycan musiqisinin atası: Üzeyir bəy Hacıbəyov haqqında” (1981), “Azər-

baycan” jurnalının 60 illiyi münasibətilə yazdığı “Şərəfli yol” (1983) adlı məqalələri sadə publisist qələmi ilə yazılmışdır.

Ədəbiyyatşünas-alimin çoxcəhətli yaradıcılığının bir qolu olan publisistikasının əsas istiqamətlərini, forma və janrlarını müəyyən qədər gözdən keçirdik və bu publisistikanın ədəbiyyatımızdakı yeri və rolunu izlədik və bu qənaətə gəlmək olar ki, Ə.Şərif publisistikasının müxtəlifliyi və genişliyi onun ayrıca bir tədqiqat mövzusu olmağına imkan verir.

ƏZİZ ŞƏRİFİN ƏDƏBİ-ELMI İRSİ

Əziz Şərifin çoxillik yaradıcılığı olduqca geniş və rəngarəngdir. Yaradıcılığının ilk dövründə publisistikaya üstünlük verən ədəbiyyatşünas-alim sonrakı illərdə elmi araşdırmalara daha çox yer ayırmışdır ki, bu da onun ədəbi-elmi fəaliyyətinin kamilləşməsinə və yorulmaz bir tədqiqatçı kimi şöhrət qazanmasına yol açmışdır.

“Bir ədəbiyyatşünas və ədəbiyyat tarixinin tədqiqatçısı kimi o, əsasən sovet hakimiyyəti illərində məhsuldar işləmişdir. Bu istiqamətdə onun yaradıcılıq təsərrüfatı olduqca məhsuldardır. O, bu və ya başqa bir dövrün və yazıçının tədqiqatçısı deyil, bəlkə bütün Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçısıdır” (17).

Tənqidçi- alim milli ədəbiyyatımızın tərəqqisinə deyil, bütövlükdə millətimizi, xalqımızı dünyaya tanıdan söz ustalarımızın sənət dünyasını, xidmətlərini araşdıraraq sanballı tədqiqat əsərlərini ortaya qoymuşdur. “Diqqət edilsə, bir ədəbiyyatşünas-alim kimi Əziz Şərif tədqiqatının bütün cəhətlərini özündə birləşdirən ümumi bir keyfiyyət nəzərə çarpır. O da realist ədəbiyyatın inkişafı məsələsidir. Alimin Vaqif, Vidadi, M.F.Axundov, N.Vəzirov, C.Məmmədquluzadə, Sabir, Haqverdiyev haqqında tədqiqləri bu ümumi problemin ayrı-ayrı hissələridir” (17).

Bəli! Əziz Şərifin elmi araşdırmaları tamamilə realist ədəbi irsimizə köklənmişdir. Gənc yaşından elmə, təhsilə, yazı-pozuya maraq göstərən Əziz Şərif haqqında topladığımız arxiv materialları, eləcə də alimin xatirələrindən belə qənaətə gəlmək olar ki, o heç zaman alim olmağı düşünməmişdir. yalnız yazıları ilə millətini, xalqını maarifləndirmək, bu xalqın düşünən beyinlərini istər ölkə daxilində, istərsə onun hüdudlarından kənarında tanıtmaq və sevdirmək üçün çalışırdı.

Əziz Şərifin xatirələrində onun həm namizədlik, həm də doktorluq dissertasiyalarını yazması ilə bağlı maraqlı faktla qarşılaşdıq. Bu fakt isə bu insanın alim olmasından da millətinə, xalqına

xidmət etməyin mümkün olmasını düşündüyünü isbatladı.

1938-ci ildə C.Cabbarlı adına teatr muzeyi ilə müqavilə bağlayaraq Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyası haqqında 4 çap vərəqindən ibarət rusca monoqrafiya, 1939-cu ildə isə ikinci müqaviləni bağlayıb. Ə.Haqqverdiyevin dramaturgiyası haqqında yenə rusca 5 çap vərəqindən ibarət əsərin yazılmasını öhdəsinə götürür. Əsərləri zamanında yazıb-bitirsə də, alman-sovet müharibəsi onların nəşrinə mane olur. Dostlarının təkidi ilə Ə.Haqqverdiyevin dramaturgiyası haqqındakı əsəri yenidən işləyərək namizədlik dissertasiyası şəklinə salıb müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi olur. Bu xüsusda ədib yazırdı: “1939-cu ildə yazdığım əsər yeddi-səkkiz il sonra mənim üzümə elmə doğru yol açmış oldu” (9, s. 238-239).

Cəlil Məmmədquluzadə haqqında əsər yazmaq üçün topladığı zəngin materialların bir qismi Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyasına dair elmi əsərində yer alır. Digər qismləri isə onun görkəmli yazıçı haqqında müxtəlif məqalələr yazması üçün mənbə rolunu oynayır. Və, nəhayət doktorluq dissertasiyasının yazılmasında əhəmiyyətli qaynaqlar kimi istifadə olunur. Bir alim kimi istər namizədlik, istərsə də doktorluq dissertasiyalarını realist ədəbiyyatın ən qüvvətli nümayəndələrinin yaradıcılıqlarının araşdırılması üzərinə yazmışdır. Onun elmi fəaliyyətinin əsas hissəsini Cəlil Məmmədquluzadə haqqındakı əsərləri təşkil edir. O, elmi fəaliyyətinin bir dövrünü böyük ədibimizin ədəbi irsinin dərinədən öyrənilməsinə, onun rus dilinə tərcümə olunması işinə sərf etmişdir. Qətiyyətlə demək olar ki, Əziz Şərif kimi Mirzə Cəlilin həyat və yaradıcılığına bələd olan ikinci alim tapmaq çətindir. Mirzə Cəlili şəxsən tanısa da, onunla və “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin nümayəndələri ilə bir ortamda böyüsə də, böyük ədibin həyat və yaradıcılığını öyrənmək üçün uzun illər Bakı, Tiflis, Yerevan, Moskva, Sankt-Peterburq və s. şəhərlərin arxivlərində gərgin tədqiqat aparmış, arxiv materiallarını saf-çürük etmiş, qüdrətli sənətkarın tərcümeyihalını elmi dəqiqliklə sahmana salmış, müasirləri, qələm və məslək

dostları ilə məktublarını üzə çıxarmış, əldə etdiyi elmi nəticələri ədəbi ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmışdır. O, Cəlil Məmmədquluzadənin itmiş hesab olunan felyetonlarını da tapıb üzə çıxarmışdır. 1905-ci ildə Tiflisdə nəşr olunan “Kafkazskiy roboçiy listok” adlı qəzetdə Mirzə Cəlilin İran fəhlələrinin ağır həyatını göstərən “Xeyir-dua” və “Binəsiblər” adlı siyasi publisist yazıları çap olunmuşdu. Əziz Şərif ilk dəfə bu məqalələri ruscadan Azərbaycan dilinə tərcümə edib SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının 1944-cü ildə çıxan “Xəbərləri”nin 12-ci nömrəsində (35, s. 11-14) çap etdirmişdir.

Məlumdur ki, böyük ədib Mirzə Cəlilin həyat və yaradıcılığının birinci dövrü az öyrənilmiş və bir sıra mübahisələr ortaya çıxmışdır. Məhz buna görə də Əziz Şərif onun yaradıcılığının bu dövrünə tez-tez müraciət etmişdir. Bu mənada onun “Cəlil Məmmədquluzadə” (36) (1944), “C.Məmmədquluzadənin tərcümeyi-halına aid bəzi yeni sənədlər” (37), “Xalq müəllimi” (38) (1955), “Cəlil Məmmədquluzadənin mətbuatda çap olunmuş ilk məqaləsi haqqında” (39) (1956), “C.Məmmədquluzadənin mühiti (1896-1909)” (1957) (40), “Cəlil Məmmədquluzadə harada anadan olmuşdur?” (41), “C.Məmmədquluzadənin həyatının 1897-ci ildən 1903-cü ilə qədərki dövrü” (1959) (42), “Nəsr və satira ustası” (43) (1966) və s. məqalələrini göstərmək olar.

Əziz Şərifin 1955-ci ildə “Azərbaycan” jurnalının 2-ci nömrəsində çap olunmuş “Xalq müəllimi” adlı yazısı da Mirzə Cəlilin müəllimlik fəaliyyətinə aid o dövr ədəbi ictimaiyyətimizə bəlli olmayan bir sıra maraqlı sənədlərin təqdimi baxımından qiymətlidir. Bu materiallar Cəlil Məmmədquluzadənin həqiqi xalq müəllimi olduğunu isbatlamaqla yanaşı oxucuya ədibin ilk dövr yaradıcılığına aid bəzi əsərlərinin yazılma yeri, tarixi və s. haqqında yeni fikirlərlə tanış olmaq imkanı qazandırmışdır.

“Cəlil Məmmədquluzadənin həyatının 1897-ci ildən 1903-cü ilə qədərki dövrü” adlanan məqaləsində müəllif çap olunmamış bir sıra materiallara, yazıçının müxtəlif adamlara yazmış olduğu

və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmaları fondunda saxlanan, habelə Əziz Şərifin tapıb saxladığı bir sıra məktublara, bəzi rəsmi sənədlərə, həmçinin yazıçının həyat yoldaşı Həmidə xanımın, qızı Münəvvər xanımın və Naxçıvanda yaşayan qocaların xatirələrinə əsasən Əziz Şərif yazırdı:

“Məlumdur ki, Cəlil Məmmədquluzadə Nehrəm kəndindəki məktəbdən 1897-ci ilin 1 iyulunda çıxmışdır. Həmin ildə onun qızı Münəvvər anadan olmuş, bundan bir il sonra isə onun Nehrəm kəndindən olan arvadı Həlimə vəfat etmişdir. Hələlik başqa heç bir məlumatımız olmadığına görə belə zənn etmək lazım gəlir ki, Cəlil Məmmədquluzadə 1897-ci ilin ikinci yarısını öz doğma şəhəri Naxçıvanda yaşamışdır. 1898-ci ilə gəldikdə, yazıçının öz tərcümeyi-halındakı qeydindən əlavə başqa dəlillər də göstərir ki, o həmin ili Naxçıvanda keçirmişdir” (42).

Əziz Şərif Naxçıvanın o zamankı sakinlərindən Bəhlül Ağa Vəzirovun məktubuna və 1900-1901-ci illər “Qafqaz kalendarı”na əsaslanaraq göstərir ki, Cəlil Məmmədquluzadə 1898-ci ildə Yerevanda polis idarəsində müvəqqəti vəzifələrdə işlədikdən sonra Naxçıvan şəhər pristavının köməkçisi vəzifəsinə təyin olunmuş və 1899-1900-cü illərdə valideynləri ilə birlikdə Naxçıvanda yaşamışdır.

“Bütün bu deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, C.Məmmədquluzadə Yerevanda olarkən ikinci arvadı Nazlı xanım Kəngərli ilə yaşayırmış, yayları Yerevanın yaxınlığındakı Dərəçiçək adlı kəndə gedirmiş, ipəkqurdu saxlayırmış, öz qayını Məmmədqulu bəylə tez-tez görüşürmüş və onun məsləhəti ilə hüquqşünaslıq məsələləri ilə maraqlanırmış, məhkəmə iclasına gedir və ictimai fəaliyyətlə məşğul olurmuş, özünün ilk məşhur hekayəsini də (“Poçt qutusu”) Yerevanda yazmışdır” (42).

“Cəlil Məmmədquluzadənin mətbuatda çap olunmuş ilk məqaləsi” (39) adlı yazısında isə Ə.Şərifin ədibin “Kaspi” qəzetinin 1902-ci il 7 mart tarixli sayında çap olunmuş ilk məqaləsindən bəhs edir. Tədqiqatçı –alim qeyd edir ki, Mirzə Cəlil Yerevandan

Naxçıvana dostu Qurbanəli Şərifzadəyə göndərdiyi 22 mart 1902-ci il tarixli məktubunda “Kaspi” qəzetində məqaləsinin çap olunduğunu bildirmişdir. Yazıçı bu məqaləsində Yerevanın yaxınlığındakı Dəlmə kəndinin meyvə bağlarının məsələsi üzərində dayanmışdır. Məqalədən görünür ki, Cəlil Məmmədquluzadə hüquq məsələlərini öyrənmək sahəsində xeyli çalışmış və müəyyən nailiyyətlər əldə etmişdir. Məqalədə Dəlmə bağlarını alıb becərmiş yerli əhalinin hüququ müdafiə edilir.

Bu yazı “Müxbir məktubları. Yerevan. Öz müxbirlərimizdən” adlı ümumi başlıq altında imzasız verilmişdir.

C.Məmmədquluzadə Q.Şərifzadəyə göndərdiyi yuxarıda tarixini qeyd etdiyimiz məktubda yazırdı “...”Kaspi” qəzetəsini Yerevanda azdır oxuyan. Xəyalım “Qafqaz” qəzetinə məktublar göndərməkdir”.

Əziz Şərif yazığının bu qeydinə əsaslanaraq “Qafqaz” qəzetində gedən məqalələri diqqətlə nəzərdən keçirərək Mirzənin həmin qəzetin 28 mart 1909-cu il tarixli nömrəsində “D.M.” imzası ilə çap olunmuş məktubunu aşkara çıxarmışdır. Məktubda Yerevan şəhər dumasının növbəti iclasında su kəməri məsələsinin müzakirəsi haqqında danışılır. Burada həmçinin Tiflis-Yerevan dəmir yolunun çəkilməsi barədə də məlumat verilir. Məktubdan aydın olur ki, Cəlil Məmmədquluzadə o zaman Hacı Mirabbas adlı bir nəfərin hüququnu müdafiə etmiş və həmin adamın torpağından kəhriz çəkmək istəyən Şurov soyadlı bir nəfərin iddiasının haqsız olduğunu sübuta yetirmişdir.

Böyük yazığımızın yaradıcılığının ilk dövrlərinə dair yazılmış bu məqalələrin ardınca 1956-cı ildə “Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığının birinci dövrü (1866-1905)” mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyasını müdafiə edən alim dissertasiyada Mirzə Cəlilin həyat və yaradıcılığı ilə əlaqədar XIX əsrin son rübündə Naxçıvan mühiti, mütərəqqi ziyalıları, Azərbaycanın dövlət xadimi Nəriman Nərimanovla məktublaşmaları, Cəlil Məmmədquluzadə ilə yaxın yaradıcılıq və fikir mübadiləsində olan

görməli yazıçılarımız Ə.Haqverdiyevin, M.T.Sidqinin və digərlərinin yaradıcılığı haqqında müfəssəl məlumat vermiş, bir sıra qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin bədii nəsrinin ümumi ideya istiqaməti və bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin araşdırılması baxımından Əziz Şərifin “Nəsr və satira ustası” adlı məqaləsi olduqca maraqlıdır. Məqələdə sadə, aydın, şirin dillə qələmə alınmış “Danabaş kəndinin əhvalatları” əsərindən bəhs edən tədqiqatçı-alim əsəri M.F.Axundovun “Aldanmış kəvakib” əsərindən sonra ədəbiyyat tariximizdə ikinci realist nəsr əsəri hesab edərək onu XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan kəndinin ensiklopediyası (43) adlandırmışdır.

Mirzə Cəlil satirasının sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən bəhs edən Əziz Şərif yazırdı: “Cəlil Məmmədquluzadə öz satiralarının nəştlərini heç vaxt açıb göstərmir, lakin sancanda sərrast sancır, oxucu da onun nəyi qəbul və nəyi rədd etdiyini, nəyi bəyənilib, nəyi pislədiyini verilən dərin mənalı, təsirli ifadələrindən aydın duyur, başa düşür. Belə yazmaq üçün böyük ustalıq, yüksək sənətkarlıq lazımdır” (43).

Bədii portret yaratmaqda Mirzə Cəlilin misilsiz məharət sahibi olduğunu konkret nümunələr və detallarla açıqlayan Əziz Şərif “Usta Zeynal”, “Qurbanəli bəy”, “Qəssab”, “Molla Fəzləli”, “Baqqal Məşədi Rəhim”, “Taxıl həkimi” kimi əsərlərdə surətlərin oxucu yaddaşında hadisədən daha çox qaldığını göstərmişdir.

Ədibin satirasının xüsusiyyətlərinə gəlincə isə o, yazırdı: “Cəlil Məmmədquluzadənin bədii nəsrindən çox gözə çarpan cəhətlərdən danışarkən ilk növbədə bunlardan danışmaq lazımdır: qısalıq, müxtəliflik, istər hekayənin inkişafında, istərsə də cümlə quruluşunda, sözlərdə tam sadəlik, aydınlıq, hekayənin əsasını təşkil edən hadisənin məzəli, gülməli olması və bəzən gözlənilməyən və mənalı nəticə ilə tamamlanması, incə rişxənd və acı istehza, kinayə və işarə, yəni xalq yaradıcılığına, xüsusən keçəl haqqındakı nağıllara, Molla Nəsrəddinin lətifələrinə və yaxud aşıqların deyış-

məsinə, şairlərin müşairlərinə xas olan sifətlər; nəhayət, müəllifin heç də özünü qabağa verməməsi, özünü oxucuya göstərməməsi, kənarında durub, sanki etinasız nağılçı kimi ancaq əhvalatı xəbər verməsi, öz rəyini isə açıqdan-açığa bildirməməsi, ifşa etdiyi ictimai nöqsanlara, bu nöqsanları yaradan, daşıyan insanlara amansız məhvedici istehza ilə gülməsi (43).

Daha sonra yazığımızın bədii satirasının demokratik məzmun daşdığı vurğulayaraq bu satira “klassik satirik ədəbiyyatımızın ən yüksək zirvəsini təşkil edir ” (43) qənaətinə gəlmişdir.

“Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığında humanizm” (44) “Fırtınadan doğulmuşlar” (45), “Ölməz Mirzə” (46) və s. məqalələri də Mirzə Cəlil irsinin öyrənilməsində qiymətli mənbələrdir.

Bəhs etdiyimiz illərdə tədqiqatçı-alimin “Literaturnıy Azərbaycan”, “Molodyoj Azerbaydjana”, “Drujba narodov” və s. kimi rus dilli mətbuat orqanlarında məqalələri rusdilli oxucuları Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığı ilə tanış etmək baxımından əhəmiyyətliyədir.

1968-ci ildə isə “Gənclik” nəşriyyatı tərəfindən Əziz Şərifin rus dilində “Molla Nəsrəddin”in yaranması” adlı əsəri çap olunur. Bu əsər təkcə Əziz Şərif yaradıcılığının deyil, bütün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin nailiyyəti hesab olunur. Kitabı ədəbiyyatşünas-alimin XX əsrin 30-cu illərindən etibarən Mirzə Cəlil irsini araşdırmaq sahəsindəki axtarışlarının nəticəsi kimi dəyərləndirsək, yanılmazıq. Monoqrafiyada ədibin həyatının 40 ili əhatə olunmuşdur. On fəsildən ibarət olan bu kitabda böyük Mirzə Cəlilin fəaliyyətinin bütün cəhətləri, ailə həyatı, Qori seminariyasında təhsil illəri, İrəvan quberniyasının müxtəlif kəndlərində pedaqoji fəaliyyəti, yeni canlanmağa başlayan Naxçıvan ədəbi mühiti ilə əlaqəsi, ilk qələm təcrübələrinin təhlili, “Şərqi-Rus” qəzetinin redaksiyasında, “Qeyrət” mətbəəsində çalışması, Zaqafqaziyada rus dilində nəşr olunan mətbuat orqanları ilə əməkdaşlığı və s. məsələlər əhatə olunmuşdur.

Əziz Şərif Mirzə Cəlilin 1905-ci ilədək öyrənilməmiş fəaliyyətini

xam, işlənmiş arxiv materialları əsasında araşdıraraq “bir sıra maraqlı ədəbi kəşflər” (17) edir.

Monoqrafiyanın maraqlı cəhətlərindən biri də Əziz Şərifin C.Məmmədquluzadənin fəaliyyətini Zaqafqaziyadan azərbaycanlıların maarifçilik hərəkatı ilə birgə araşdırmasıdır. Naxçıvanda M.T.Sidqi, Q.Şərifzadə, Bakıda N.Nərimanov, S.M.Qənizadə, Peterburqda Ə.Haqqverdiyevlə, Kəlküttədə, Qahirədə, İstanbulda, İranda mühacir mətbuatının xadimləri ilə, Baxçasarayda “Tərcüman” qəzeti ilə əlaqəsi, A.O.Çernyayevskinin azərbaycanca “Fikir” qəzetini nəşr etdirmək uğrunda mübarizəsi, bununla əlaqədar naxçıvanlı müəllim Ə.Xəlilovla məktublaşması və s. məsələlər ilk dəfə Əziz Şərif tərəfindən əsaslı şəkildə araşdırılaraq kitabda öz əksini tapmışdır: Monoqrafiya “...C.Məmmədquluzadənin 1906-cı ilə qədərki həyat və yaradıcılığının, onu yaradan ictimai mühitin çox məzmunlu və əhatəli bir salnaməsi” (47) hesab edilmişdir. İstər Bakı, istərsə də Moskva mətbuatında elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmiş və oxucular arasında geniş şöhrət qazanmışdır.

Yaradıcılığının çox hissəsini görkəmli ədib Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığının tədqiqinə həsr edən Əziz Şərif “Molla Nəsrəddin” jurnalının 80 illiyi ərəfəsində Mirzə Cəlilin tükənməz ədəbi xəzinəsini incələyərək “Molla Nəsrəddin necə yarandı” adlı əsərini çap etdirdi. Əsərdə Cəlil Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə bağlı olan yaradıcılıq dövrü tam şəkildə işıqlandırılmış, o dövrün canlı şahidi kimi hər bir hadisə analiz edilərək qiymətli fikirlər söylənmişdir. Mövzu ilə bağlı uzun illər apardığı araşdırmalar nəticəsində görkəmli alim əldə etdiyi rəsmi sənəd, ədəbi materiallarla yanaşı Mirzə Cəlilin müasirlərinin də fikirlərinə əsaslanaraq onun yaradıcılığının ilk dövrünü əsaslı şəkildə tədqiq etmiş və ümumiləşmələr yolu ilə oxuculara çatdırmışdır. Ön söz və 10 fəsildən ibarət olan bu əsər elmi-publisist dildə yazılmış, konkret faktlar və dəlillərə dayanmış və yeni tədqiqatların aparılması üçün mənbə rolunu oynamışdır.

1986-cı ildə həm rus, həm də Azərbaycan dillərində nəşr olunan əsəri Əziz Şərif atası Qurbanəli Şərifzadənin xatirəsinə həsr etmişdir. Bu son dərəcə dəyərli əsər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin görkəmli yazıçı və ictimai xadim olan Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 140 illiyinin qeyd olunması haqqında 6 fevral 2009-cu il tarixli qərarı ilə Naxçıvanda Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi tərəfindən təkrar çap olunmuşdur. Akademik İsa Həbibbəyli kitaba “Görkəmli ədəbiyyatşünas və böyük ziyalı” adlı ön söz yazmış və əsəri yenidən tərtib etmişdir. “Molla Nəsrəddin necə yarandı” monoqrafiyası onun müəllifinin elmi özünəməxsusluğunu bütün əsas yönləri və meylləri ilə dolğun şəkildə ifadə edir. Bu dəyərli monoqrafik tədqiqat dünən olduğu kimi bu gün də yeni nəsillər üçün Cəlil Məmmədquluzadə haqqında həqiqətləri əks etdirən əsər kimi faydalı və əhəmiyyətlidir. “Molla Nəsrəddin” necə yarandı” monoqrafiyası görkəmli alim və böyük ziyalı, professor Əziz Şərifin elmi irsinin həmişə yaşarlığını təsdiqləyən qiymətli elmi nümunədir” (48, s. 18) yazan görkəmli Cəlilşünas İsa Həbibbəylinin dərin məzmunlu sözü yeni nəslə istər Ə.Şərif, istərsə də C.Məmmədquluzadəni tanıtdırması istiqamətində çox böyük dəyərə malikdir.

Bu monoqrafiya Əziz Şərifin Mirzə Cəlil irsinin tədqiqi, təbliği istiqamətindəki fəaliyyətinin məhsullarından biridir. Çoxsaylı elmi məqalələrlə bərabər Əziz Şərif ədibin əsərlərinin istər Rusiyada, istərsə də Azərbaycanda nəşri, təbliği istiqamətində var gücü ilə çalışmışdır. Bunu bu gün istər alimin özünün, istərsə də məsləkdaşlarının arxivlərində saxlanılan məktub və sənədlər sübut edir. Görkəmli alim dostu A.Zamanova ünvanladığı 25 noyabr 1964-cü il tarixli məktubunu olduğu kimi ədəbi ictimaiyyətin diqqətinə təqdim edirik:

Əziz dostum Abbas!

Məktubunu aldım. Telefonla danışdığımız da öz yerində. Nəhayət, dünən tərcüməni qurtardım, oxudum, düzəltdim. Bu gün də topladım və səhifəni yazdım; Mətbəəli-maşınkalı səhifə çıxdı

410. Neçə çap vərəqi ola, bilmirəm. Hər halda gərək 20 vərəqdən artıq olmaya.

Əsərlərin siyahısı budur:

I. Danabaş kəndinin əhvalatları

1. Bir yüngülvari müqəddimə
2. Eşşəyin utmækliyi
3. Danabaş kəndinin məktəbi

II. Hekayələr:

1. Poçt qutusu
2. Kişmiş oyunu
3. Usta Zeynal
4. Dəllək
5. Pirverdinin xoruzu
6. İranda hürriyyət
7. Qurbanəli bəy
8. Quzu
9. Molla Fəzləli
10. Nigarançılıq
11. Zırrama
12. Xanın təsbehi
13. Qəssab
14. Baqqal Məşədi Rəhim
15. Şeir bülbülləri
16. Rus qızı
17. Konsulun arvadı
18. Taxıl həkimi
19. Şərq fakültəsi
20. Bəlkə də qaytardılar
21. Hamballar
22. Sünnət toyu
23. Ayan tütəyi
24. Buz
25. Yuxu

26. İki ər
27. Qoşa balınc

III. Pyeslər

1. Ölülər
2. Kamança
3. Danabaş kəndinin məktəbi
4. Dəli yığıncağı

Vəssalam! Zənnimcə, kitabın mündəricatı gərək pis olmasın. Sabahdan girişirəm şərhlərə. Bütün bu 410 səhifəni başdan axıra qədər diqqətlə oxuyub, yeri gələndə şərh yazacaq və lüğət tərtib edəcəyəm. Bu işi qurtaran kimi kitabı Azərnəşrə göndərəm ki, redaktor oxumaqda olsun, özüm də başlayacağam müqəddiməni.

Bütün bu yazdıqlarımı rəisimiz və rəhbərimiz Məmməd İbrahimə də bildir. Daha hər iki rəhbərimə ayrı-ayrı yazmağı artıq bilirəm, çünki başım işə qarışıqdır. Xoşbəxtlikdən kafedramızın ləğvindən sonra işim lap azalıb. Həftədə iki dəfə konsultasiya vermək üçün gedirəm. Qalan vaxtı isə kitab üzrə işləyirəm. Qabaqda hələ yenə çox iş var. Gərək tələsək, yubanırıq.

Bu rəsmi tərəf. İndi lirik tərəfə keçmədən qoy məktubumu bir də oxuyum ki, hərtərəfli cavab yazım.

Məktubu oxudum. Yenə bir-iki rəsmi məsələyə cavab verməliyəm.

1. Müqəddimə - əlbəttə, təzə və dolğun olacaq, yalnız tərcümeyi-hal eynilə qalacaq.

2. Şəkillərin hamısı qəbuldur, yalnız Həmidə xanımın tək şəklini mən verməzdim, amma kişi ilə birlikdə mümkündür. Bundan başqa mən bu şəkilləri təklif edərdim:

1. Atası ilə qızının şəkli (məndə var)
2. Seminariyadakı şəkli (2 nəfər yoldaşı ilə) (məndə var)
3. Mollanəsrəddinçilərlə birlikdə şəkli (altı nəfər) (məndə var, amma Adil Əfəndiyevdən alsan, daha asan olar)
4. Bir-iki əlyazması – avtoqrafı.

Əgər 1936-cı ildə Tiflisdə rusca çıxmış “ИЗбр.соч.” tapsan,

orda bunların çoxunu görərsən. sən yazdığın şəkillərin heç biri mənə yoxdur. Yalnız tək şəkli var (kepkalı, əlində ağac, paltolu, qurşağa qədər). Lazım olsa, göndərəm. 1936-cı il rusca çapındakı şəkli də yaxşıdır. Bax, mənə yaz.

İndi müstəbidin zülmü haqqında çox qısaca. Haqsızsan. Əgər doğrudan belə düşünürsənsə, insafsızsan, çünki mən sizə yox, siz mənə (həm də Cəlil Məmmədquluzadəyə!) zülm etmək istədiyiniz yerdə mən buna mane oldum. Əgər bu kitab siz istədiyiniz kimi çıxsaydı, rüsvay-cahan olacaqdı: 1) kitabda Peçetevin savadsız və təhrif edilmiş tərcümələri gedəcək və bütün kitabı korlayacaqdı; 2) yazıçının son dərəcə qüvvəli və əlamətdar əsərləri (Zırrama, Şeir bülbülləri, Hamballar və s.) kitaba daxil olmayacaq, onun nisbətən zəif əsərləri (Saqqalı uşaq, Oğru inək) kitabda gedəcək və yazıçımızı layiqincə göstərə bilməyəcəkdi.

Yazıçımızın uğrunda mən öz başımı ağrıtmalı oldum. Sən bilirən ki, mən maddi cəhətdən xirtdəyə qədər təmin olunmuşam və heç bir qonorara ehtiyacım yoxdur... Mənim indiki halda yalnız istirahətə ehtiyacım var (yaşımın 70-nə beşcə ay qalır!). Əgər Mirzə Cəlilə etinasız qala bilsəydim, çox rahat olardım və sizin kimi rəhbərlərdən baş ağrısı çəkməzdim. Sözümlü başa düşürsən, ya davam edir?...

25.11.64 – Dostun Əziz (49, s. 38-40)

Yaxud, götürək 27.09 – 66-cı il tarixli məktubu.

Moskvada Mirzə Cəlil üçün xüsusi poçt markası buraxmaq təşəbbüsü ilə çıxış edən Ə.Şərif əziyyətlər çəkməli olur. O Mirzə Cəlilin 1906-08- ci illərdə “M. N.” jurnalının ən parlaq dövründə çəkilmiş şəklini təklif etmişdir. Səbəbini isə belə aydınlaşdırır: “... saniyə, çünki bu zaman 40-42 yaşında olan yazıçı özünün ən məhsuldar dövrünü keçirirdi (jurnal, “Ölülər”, “Usta Zeynal” və s.) çünki salisən bu foto bütün o biri fotolara qarşı ən gözəl və mükəmməl fotodur və yazıçının daxili dünyasını (dəbdəbəli, üsyanlar...) ən açıq ifadə edir. Yenə dəlil gətirə bilərdim, ancaq bu da bəsdir...” (50, s. 55)

Lakin ona xəbər verirlər ki, Azərbaycanın direktiv orqanları markanı təsdiq etməmişlər, çünki şəkil yazıçıya oxşamır.

Ə.Şərif Abbas Zamanovdan bu işlə məşğul olmasını rica edir.

4.10.66-cı il tarixli məktubdan öyrənirik ki, marka təsdiq olunub.

Yenə də A.Zamanova ünvanlanmış 30.10 – 66- tarixli məktubunda Mirzə Cəlilin doğum yerinin Nehrəm olduğunu göstərənlərdən hiddətləndiyini və məqalə yazıb (“C.Məmmədquluzadə harada anadan olmuşdur?” adlı) M.İbrahimova göndərdiyini yazır (51, s. 67).

Maraqlı məktublardan biri də 6/04-67-ci il tarixli məktubudur. Görkəmli alim Mirzə Cəlilin əsərlərinin I cildinə Ə.Mirəhmədovun yazdığı müqəddimədə Cəlilin Nehrəmdə doğulduğunu göstərdiyindən hiddətlənərək göstərir ki, neujeli bu prof. dünyadan bixəbərdir. Bəs mən qəzetdə yazıb bu faktı təkzib etmişdim və A.Zamanova həvalə edir ki, təşkil etsinlər, II və ya III c-də müəllif səhvini düzəltsin (52, s. 36).

Ə.Şərifin A.Zamanova 31/03-66 tarixli məktubunda isə C.Məmmədquluzadənin əsərlərinin Azərnəşrdə 5.000 tirajla çıxmasından (rusca) narahat olan Ə.Şərif yazırdı: “Rusca belə əhəmiyyətli kitab 5.000? Moskvada 2 nəşriyyat onun hekayələrini hərəsi 100 min tirajla buraxır. Nə üçün Azərnəşr belə şüursuz hərəkət edir. Bu kitab bütün maddi kəsrlərini düzəldən kitabdır. Ən azı 50.000 tirajla buraxmaq lazımdır. Sən allah, bunu yoxla, mənə yaz, bəlkə səhvdir?...” (53, s. 14).

28.03.68-ci il tarixli məktubunda C.Məmmədquluzadə irsinin təbliği istiqamətində aparılan işlərə işıq salır.

Ə.Şərifin “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində “Ölülər” tamaşası haqqında yazdığı məqalənin ixtisar olunub təhriflərlə verildiyindən hiddətlənərək yazdığı bu məktubunda A.Zamanovun təsəllilərinə cavab olaraq yazır: “Sən mənə təsəlli verirsen, amma çox qəribə təsəllidir; həmişə belə olub, indi də belədir, sonra da belə olacaq. Demək:

Qəzayə çarə yox, gıryan ol, pərişan ol!

Səbur ol, şakir ol...

Bunu təqdirə nisbətən ver, yaşa daim rəzalətlə!...

Allah sənə rəhmət eləsin, Sabir! Sən nə bilirdin ki, kommunizmin müqəddəs bayrağı altında sənə əmr edəcəklər!

Görmə! Dinmə! Bir söz eşitmə! Gülmə! Qanma! Sən də yenə rəhmətlik Sabir kimi deyə bilməyəcəksən:

Bacarmam! Məni məzur tut!

Böyləcə təklifi məlalı unut!

Çünki belə desək, dərhal sənə damğa yapışdıracaqlar! Pah! Sən sovetlərin düşmənisən! Sən kommunizmi bəyənmişsən, daha demək olmur ki, ay qardaş, vallah, bunun sovetlərə dəxli yoxdur! Kommunizm də o demək deyil ki, bir vətəndaş müəyyən məsələ haqqında öz fikrini demək haqqından məhrum edilsin..." (54, s. 34).

Örnek olaraq göstərdiyimiz bu faktlar görkəmli alimin Mirzə Cəlillə bağlı apardığı çoxşaxəli fəaliyyətini tam şəkildə işıqlandırır.

Əziz Şərif M.Ə.Sabir haqqında. Əziz Şərifin tədqiqatlarının bir qismi də Mirzə Ələkbər Sabir irsinin araşdırılmasına, eyni zamanda Azərbaycan oxucusu ilə yanaşı rus oxucusuna tanıtmğa yönəlmişdir. 1920-ci ildən M.Ə.Sabir yaradıcılığının tədqiqi ilə məşğul olan Ə.Şərif Sabirin ölümünün doqquz illiyi münasibəti ilə yazdığı "Mirzə Ələkbər Sabir" adlı məqaləsində şairin bir satirik kimi yetişməsində "Molla Nəsrəddin" jurnalının rolundan, həmçinin "Molla Nəsrəddin" in şöhrət qazanmasında Sabirin rolundan ətraflı bəhs etmişdir. Sonrakı illərdə tənqidçi-alim Sabir haqqında Azərbaycan və rus dillərində "Sabir və Molla Nəsrəddin" (55), "Sabir bu gün" (56), "Sabirin poetik yaradıcılığı" (57), "Sabir və Molla Nəsrəddin" (58), "Sabir Tiflisdə" (59) və başqa əsərlərini yazır.

Sabirin vəfatının 25 illiyi münasibəti ilə yazdığı "Sabir rəssam kimi" adlı məqaləsində Əziz Şərif yazır ki, Sabir Azərbaycan poeziyasında əsl inqilab etmiş, yeni, özünəməxsus bir yol tapmaqla

bərabər Azərbaycan poeziyasında siyasi satira janrını inkişaf etdirmişdir. O göstərir ki, satira Sabirə qədərki ədəbiyyatda da var idi. Azərbaycan poeziyasının atası Füzuli lirik şeirlərlə yanaşı, satiralar da yazmışdır. Bir çox şairlər də onun yolu ilə gedərək bu janrda şeirlər yazmışlar. Lakin onların əksəriyyəti ictimai yaralara deyil, tək-tək adamlara yönəldilmişdi. Satiranın bu növü Azərbaycan ədəbiyyatında həcv adını almışdı. Lakin Sabirin satiraları bu həcvlərdən fərqlidir. O, öz satira silahı ilə nəinki ictimai bəlaları, eyni zamanda onları törədənləri də ifşa edir.

Əziz Şərif Sabiri başqa şairlərlə müqayisə edərək göstərir ki, Sabir insanları mədəniyyətə, maarifə çağırır, əksinə müsəlman aləminin təsvirini verir, onları yuxudan ayılmamağa çağırır, qəflətdə yatanlara yayla çalır:

Laylay, bala lay lay,
Yat, qal dala lay lay.

Əziz Şərif Sabir şeirinin realizmindən danışaraq göstərir ki, 1905-ci il inqilabı dövrü və irtica illəri onun yaradıcılığında özünün tam əksini tapmışdır. O, bir rəssam, poetik sözün ustası kimi Sabirin bu gün də öz əhəmiyyətini itirmədiyini göstərir və gənc şairləri ondan öyrənməyə, Sabir şeirinin forma zənginliklərindən və müxtəlifliklərindən istifadə etməyə çağırır.

“Sabir bu gün” adlı maraqlı məqaləsini ədəbiyyatşünas – tənqidçi 1941-ci ildə yazmışdır. Vətənimizin alman faşistlərinə qarşı müharibə aparıldığı bir dövrdə Əziz Şərif niyə Sabir haqqında məqalə yazmışdır? Qəzet və jurnallarımız faşizm əleyhinə və insanlarımızın qəhrəmancasına mübarizəsinə həsr olunmuş məqalələr verdiyi bir vaxtda Ə.Şərif Sabir haqqında yazmağa nə vadar etmişdir? Müəllif özü bu haqda belə yazırdı:

“...Azərbaycan revolyusion poeziyasının yaraşığı, xalqımızın böyük və ölməz şairi Sabir, ədəbiyyat tarixində barmaq ilə sayıla bilən elə böyük sənətkarlar sırasındadır ki, onların yaradıcılığı bütün tarix boyu, xüsusilə onun çətin və böhranlı günlərində xalqa xidmət edir, onu ruhlandırır, onu irəli çəkir.

Sabirin yaradıcılığı, ən kəskin və amansız mübarizə dövrlərində öz doğma xalqına xidmət və yardım etdiyi kimi, bizim bu günkü qəhrəman və tarixi mübarizəmizlə də sıxı surətdə əlaqədardır” (59).

Faşizmə qarşı mübarizə aparıldığı bir vaxtda Sabir yaradıcılığını kəskin silah etməyə çağıran Əziz Şərif şairin əsrin əvvəllərində ifşa etdiyi tipləri, onun ifşa obyektlərini hitlerçilərlə, mürtəcə Almaniya ilə müqayisə edir. Faşizmi ifşa etmək üçün Sabirin satiralarını seçən ədib yazırdı:

“Yəqin ki, böyük Sabir:

Aldanın, fəqirin olamaz əqli, zəkası,
Çün yoxdur onun sən kimi pakizə libası.
Yox sərvəti, yox dövləti, yox şalı, əbası,
Var köhnə çuxası, dəxi bir təkə qəbası –

sətirlərini faşistlər haqqında, bugünkü reaksiyonerlər haqqında, elm və ağıl düşmənləri haqqında yazmışdır. “Az savadlı, lakin bədəncə sağlam adam cəmiyyət üçün ağılca inkişaf etmiş adamdan daha xeyirlidir sözlərini öz əli ilə öz kitabına yazan Hitler, şübhəsiz ki, Sabirin:

Elm nədir, fəal nədir? Qanmaram,
Atəşi - elmə alışıb yanmaram,
Sən edən iqvalərə aldanmaram,
Vermə əbəs kəndinə zəhmət belə!
Cəhldə bir qələyi-istadəyəm.
Aləmi məhv etməyə amadəyəm,
Adiyi-tiryakü-meyi badəyəm,
Etmişəm ömründə mən adət, belə! –

sətirlərini məmnuniyyətlə öz cənabları haqqında deyə bilər” (59).

Əziz Şərif məqalənin sonunda yazır:

“Çox çəkməz ki, bu gün Avropanın çox hissəsini öz qanlı pəncəsinə keçirmiş və müvəqqəti olaraq bizim də gözəl ana vətənimizin ayrı-ayrı şəhər və kəndlərini tutmuş Hitler ordumuzun, xalqımızın əks-hücumu qarşısında dayana bilməyib, geri çəkilməyə

məcbur olar və faşizm pəncəsində inləyən Avropa xalqları qanlı cəlladı pəncəyə salıb bir səslə deyər:

Boş danışma, bura say
asdırıb aldıqlarını,
Basıb aldıqlarını,
basdırıb aldıqlarını!... (59)

“Sabirin nəzirələri” (60) məqaləsində isə Əziz Şərif böyük şairin nəzirələri haqqında danışır. Yazıçı ədəbiyyatımızda nəzirə yazmış bir çox şairin adını çəkir və qeyd edir ki, Sabir nəzirələri tamam başqa xarakter daşıyır. O, bu nəzirələri “parodiya” adlandırır. Çünki Sabir başqa bir şairin şeirinə bənzətmə yazarkən, onun yalnız xarici formasını, vəznini, qafiyələrini, hətta ayrı-ayrı surətlərini, söz və cümlələrini öz şeirində saxlayaraq, məzmununu tamamilə dəyişdirir, ona bambaşqa rəng verir. Müəllif Sabirin öz bənzətmələri üçün Firdovsidən tutmuş, Füzuli, Hafiz, Namiq Kamal, Abdulla Cövdət, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm, Raci, Seyid Əzim Şirvani, Məhəmməd Hadi və başqalarının əsərlərindən istifadə etdiyini göstərir.

Əziz Şərifin Sabiri başqa xalqlara tanımaq sahəsində xidməti onunla yekunlaşır ki, o, böyük şairin rus dilində nəşr edilən seçilmiş əsərlərini tərtib etmiş, ona müqəddimə və şərhlər yazmışdır.

Əziz Şərif və Mirzə Fətəli Axundov. Əziz Şərifin xüsusi tədqiqatı ilə məşğul olduğu yazıçılarımızdan biri də Mirzə Fətəli Axundovdur. 1926-1938-ci illər arasında o, “M.F.Axundzadə” (61), “Mirzə Fətəli Axundov və Aleksandr Puşkin” (62), “M.F.Axundovun bədii yaradıcılığı” (63), “Axundovun Puşkin haqqındakı poeması” tapılmışdır” (64) və s. əsərlərini rus və Azərbaycan dillərində nəşr etdirmişdir. Sonrakı illərdə Əziz Şərif Axundovun əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi, redaktəsi və nəşri ilə məşğul olur. O, Axundovun seçilmiş əsərlərini 1938-ci ildə Tiflisdə, 1950-ci ildə Bakıda, 1956-cı ildə Moskvada və 1973-cü ildə isə təkrarən Bakıda nəşr etdirmişdir.

Yüz ilə yaxın ictimaiyyətimizə bələd olmayan M. F. Axundovun

“Şərq poeması”nın üzə çıxarılmasında da Əziz Şərifin əməyi böyükdür. 1936-cı ilin noyabrınadək Mirzə Fətəli Axundovun böyük rus şairi Puşkinin ölümü münasibəti ilə yazdığı “Şərq poeması” ədəbi ictimaiyyətimizə məlum deyildi. Axundovun varlığında Bestujev Marlinski tərəfindən nəsrən ruscaya tərcümə edilən və şərqşünas Adolf Berje tərəfindən 1874-cü ildə “Russkaya starina” jurnalında çap olunan bu sənət əsəri barədə Berje belə bir məlumat da vermişdi ki, əsərin əsli itmişdir. Axundovun 1928-ci ildə əldə edilən arxivində də poemanın əlyazması olmamışdır. Əziz Şərif bu barədə belə yazır:

“Onun ilk əsərlərindən biri, bizə rus tərcüməsilə məlumdur. Bu əsər böyük rus şairi Puşkinin öldürülməsi münasibətilə yazılmış kiçik, lakin olduqca gözəl və mənalı bir poemadır. 1937-ci ilin əvvəllərində yazılmış bu əsərin taleyi qəribə və qaranlıqdır. Əvvələn, bu poemanın orijinalı tapılmamışdır. Hətta onun farscamı və ya türkcəmi yazılmış olduğu məlum deyildir” (64).

Lakin müəllif qeyd edir ki, poemanın orijinalı bir vaxt Sankt-Peterburqda (yaxud Moskvada) tapılmış və Bakıya, Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutuna gətirilmişdi. Lakin həmin tövsiyə edilən zaman bu tarixi sənəd oradan yox olmuşdur.

Əziz Şərif uzun sürən axtarışdan sonra poemanı tapmış və 1936-cı il noyabrın 18-də “Bakinskiy raboçi” qəzetində “Mirzə Fətəlinin ilk poeması” adlı məqalə dərc etdirmiş, əsərin foto şəkli ilə oxucuları tanış etmişdir. Poemanın ruscadan azərbaycancaya edilən ilk nəsrə tərcüməsi də Əziz Şərifə məxsusdur. 1937-ci ildən sonra şairlərimiz ondan istifadə edərək poemanı nəzmə çəkmişlər.

Əziz Şərif M.P. Vaqif haqqında. Əziz Şərif Molla Pənah Vaqif haqqında da bir sıra məqalə yazmışdır. Onun “Vaqif və Vətən” (65) “Vaqifin və Vidadinin vətənpərvərlik lirikası” (66), “Molla Pənah Vaqif və Gürcüstan” (67) və s. kimi məqalələri vardır.

Vaqif haqqında Əziz Şərif xüsusi məhəbbətlə yazmış, onun realizminə yüksək qiymət vermişdir. Görkəmli alim X.Məmmədov

yazırdı: “Yazıçını yaşadığı dövrün ictimai və ədəbi hadisələrinin ümumi mənzərəsində təhlil edib qiymətləndirmək ümumiyyətlə, Əziz Şərif yaradıcılığına məxsus bir keyfiyyətdir” (67).

Bu, onun 1968-ci ildə Moskvada nəşr olunmuş “Məhəbbət və gözəllik təənnümçüsü Vaqif” kitabında qabarıq şəkildə ifadə olunmuşdur.

Məlumdur ki, Vaqifə qədər də gözəlləri təsvir edən, onlara şeir qoşan şairlər və aşıqlar olmuşdur. Füzuli ilə Vaqif arasındakı 200 illik dövrdə saysız-hesabsız qəzəllər, qoşmalar, rübailər və s. yazılmışdır ki, onların hamısında bu və ya digər dərəcədə “Həyat materialı” var, qismən də olsa “həqiqətə uyğunluq” var. Lakin onlar realizmdən, realist əsər olmaqdan uzaqdır. Vaqifin qoşmaları isə lirik şeirin realist nümunələridir. Yalnız ona görə yox ki, Vaqif real gözəllərdən, Qarabağın işvəli gözəllərindən ilham almışdır. Əziz Şərif elmi dürüslükdə realizmin mahiyyətindən doğan bir sıra xüsusiyyətləri açıb göstərir. O, yazır ki, Vaqifin ən maraqlı şeirlərində söz, lüğət sadədir, xalq danışığı dilinə yaxındır, şeirlərin poetik ruhu və ifadə vasitələri isə şairi əhatə edən mühitlə əlaqədardır. Bu isə onun obrazlarının son dərəcə aydın, hissələrinin inandırıcı, poetik dilinin dəqiq və ifadəli olmasına kömək etmişdir.

“Vaqif və Vətən” adlı məqaləsində müəllif Vaqifin realizmindən bəhs edərək yazır: “Vaqifin qoşmalarından hansını götürsəniz, onda Azərbaycan çöllərinin gözəl ətrini, qarlı dağlarının saf havasını, çağlayıb axan duru sularının şırıltısını və bu səfalı həyat-verici təbiət qucağında gəzib əylənən, bəzənib nazlanan Azərbaycan pərilərinin oynaq simasını duyarsınız” (65) (56).

Vaqifin Vətənə məhəbbətindən söz açan Əziz Şərif Vaqifin açıqdan-açığa vətənə, xalqa həsr olunmuş şeiri yoxdur, lakin onun hər bir qəzəlində, hər bir qoşmasında, onun qəlbindən qaynayıb çıxmış vətən və el məhəbbətini duymamaq olmaz, çünki şairin tərif elədiyi hər bir gözəlin simasında biz, Azərbaycanın xüsusiyyətlərini görür, Vaqifin ruhu oxşayan sətirlərində Vətən

sevgisini hiss edirik. Bu mənada Əziz Şərif yazır: “Vaqif öz Vətənini mücərrəd, xəyali məhəbbətlə deyil, ən həyati, ən səmimi və ən qızgın bir məhəbbətlə seviridi. Vətən sözünü deyərəkən onun gözü qabağında bu Vətənin gözəllikləri, tərlan könül qona biləcək uca dağları, sərxoş durub nəzakət son dərəcə inandırıcı və təbiidir” (65, s. 57).

Əziz Şərif tərcüməçi kimi. Bədii tərcümə sahəsində Ə.Şərifin əməyi əvəzolunmazdır. Çünki ədəbiyyatşünas -alim bir neçə dili mükəmməl bilirdi. Bu isə ona müxtəlif xalqların ədəbiyyatını orijinaldan oxumaq şansı vermişdi. Həm də bu xalqların ən yaxşı ədəbi-bədii nümunələrini tərcümə edib yaymaq imkanı qazandırmışdı müntəzəm olaraq bədii tərcümə ilə məşğul olan ədəbiyyatşünas-alimin geniş diapazonlu fəaliyyətində tərcüməçiliyi də xüsusi yer tutmuşdur. Qoqolun “Evlənmə” komediyası, Şillerin “Məkr və məhəbbət” dramı, Qorkinin “Ana” romanı, “Düşmənlər” pyesi, A.Fadeyevin “Tarmar” əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcüməsi də məhz ona məxsusdur. Təkcə onu qeyd etmək lazımdır ki, M.Qorkinin “Ana” romanı ədəbiyyatşünas-alimin tərcüməsi ilə Azərbaycanda ən azı 6-7 dəfə təkrar nəşr olunmuşdur.

Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcüməyə gəlincə ilk növbədə qəhrəmanlıq dastanımız olan “Koroğlu” dastanının tərcüməsinin Əziz Şərifə məxsus olduğunu qeyd etmək gərəkdir.

Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi, nəşri və təbliği sahəsində Əziz Şərifin xidmətləri daha böyük və əzəmətlidir. XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq M.F.Axundov, N.Vəzirov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev irsinin rus dilinə tərcüməsi ilə məşğul olmuşdur. Ə.Şərif bu klassiklərin əsərlərini dəfələrlə çap etdirməklə yanaşı bu əsərlərə yazdığı dərin məzmunlu elmi müqəddimələr və şərhləri ilə ədəbiyyatımızın rus dilli oxucular arasında geniş şəkildə təbliğ olunması istiqamətində misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

“Sabir bu gün”, “Vaqif – məhəbbət və gözəllik nəğməkarıdır”, “Sabirin poetik yaradıcılığı” kitablarında, habelə “Nauka” nəşriy-

yatının buraxdığı “Çox millətli sovet ədəbiyyatının inkişaf yollarında” məcmuəsində çap olunmuş problem məqaləsində və digər əsərlərində Əziz Şərif ədəbiyyatşünaslığın ən mübahisəli, ən mürəkkəb sahələrinə toxunmuşdur.

Sovet dönəmində SSRİ EA Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda hazırlanan Sovet ədəbiyyatının altı cildliyinin, dünya ədəbiyyatının on cildliyinin yaranmasında Ə.Şərif həm müəllif, həm də resenziyaçı kimi xüsusi rol oynamışdır. Ədəbiyyatşünas-alim eyni zamanda uzun illər BSE Ədəbiyyat və Dil redaksiyasında müəllif və resenziyaçı olmuşdur.

Görkəmli alimin Nizami, Puşkin, Qoqol, Barataşvili, Sabir, Dadiani, Tukay, Səməd Vurğun haqqında rus, gürcü, tatar, ingilis, fransız, ispan dillərində çap olunmuş məqalələri ona beynəlmillətçi alim kimi şöhrət qazandırmışdır.

Cəfər Cabbarlının, Mirzə İbrahimovun, Süleyman Rəhimovun, Mir Cəlal Paşayevin, Ənvər Məmmədخانlının, Əli Vəliyevin və bir çox yazıçılarımızın yaradıcılıq nümunələrini də məhz Əziz Şərif tərcümə edərək rusdilli oxuculara sevdirmişdir. Bu onun olduqca səliqəli, yazıçının üslubunu saxlamaqla, tərcüməni dəqiq, həm də bədii cəhətdən ifadəli etməsi sayəsində baş tutmuşdu. Tərcümə işi ilə mütəmadi və ciddi şəkildə məşğul olan Əziz Şərifin bu sahə ilə bağlı maraqlı nəzəri fikirləri var idi. Məsələn, 1967-ci ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti bədii tərcümə problemi ilə bağlı geniş bir müzakirə açır. Bu məsələ ilə bağlı alimlər, yazıçılar, eyni zamanda oxucular çıxış edərək münasibətlərini bildirirlər. Müzakirə Əziz Şərifin “Bədii tərcümənin bəzi məsələlərinə dair” (68) məqaləsi ilə açılır. Tərcümə sahəsində mükəmməl təcrübəyə sahib olan alim məqalədə bədii tərcümənin mühüm xüsusiyyətlərindən, tərcümənin texnikasından, tərcümə sahəsində kadrların necə hazırlanmasından söz açmışdır.

Müzakirə iki ay davam etdikdən sonra müzakirəyə yekun vuran da məhz Əziz Şərif olmuşdur. O, “Söhbət ciddi oldu” adlı məqaləsini yazaraq “bədii əsərin tərcüməsi bədii olmalıdır” fikrini

qətiyyətlə irəli sürmüşdür. Əsərin tərcüməsinin bədii olmasını təmin etməyin yollarını axtaran ədib ilk növbədə tərcüməçidən bədii istedad, sənətkarlıq tələb edirdi. O, eyni zamanda tərcümə olunacaq əsərin dilini mükəmməl bilməyi vacib sayırdı. Tərcüməçi-alim dil bilməyə-bilməyə iyirmi-otuz dildən tərcümə edən şairləri nəzərdə tutaraq yazırdı: “Söz yox ki, belə şair özü-özlüyündə istedadlı sənətkar olsa da, yaxşı əsərlər yazsa da, bilmədiyi iyirmi-otuz dildən çevirdiyi şeirləri demirəm – yüksək, demirəm – lazımı və layiqli, heç olmazsa dözləsi bir səviyyədə yarada bilməz” (69).

Tərcümə işində olan çatışmazlıqların səbəbini axtaran Əziz Şərif ən böyük nöqsanı tərcüməçi kadrların azlığında görürdü. Xarici dillərdən deyil, bu əsərlərin rusçaya tərcüməsindən azərbaycancaya tərcüməsinin düzgün olmadığını söyləyərək xarici dili bilən ziyalılarımızla sənətkarlarımızın birgə çalışması təklifini irəli sürür. Tərcüməçi – alim düşünür ki, bu təklif həyata keçərsə, daha kamil tərcümə əsərləri ortaya çıxar. Müəllif sətri tərcüməyə yüksək qiymət verərək göstərirdi ki, hər hansı bir dil vasitəsilə edilən tərcümədən bu əhəmiyyətlidir. O, buna misal göstərərək yazırdı: “Füzulinin rusçaya çevrilmiş hər hansı bir qəzəli həmin tərcümədən başqa bir dilə çevrilsə, bu təzə tərcümədə Füzulidən nə qalar? Demək olar ki, heç nə!.. Habelə əcnəbi dildəki bir əsəri rusca tərcüməsindən azəri dilinə çevirəndə demək olar ki, orijinaldan çox uzaq, təzə bir əsər meydana gəlir” (69).

Əziz Şərif sətri tərcümənin bir sıra cəhətlərini qeyd edərək göstərmişdir ki, Nizamidən tutmuş Sabirə qədərki klassik Azərbaycan şeiri, sözün əsl mənasında, hələ dünya mədəniyyətinin malı olmamışdır. Buna da səbəb əsərlərin orijinaldan yox, rusca tərcümədən çevrilməsidir.

Mənalı adların tərcüməsi məsələsində müəllifin fikri daha məntiqli və qəbul olunandır. Müzakirə iştirakçısı, tərcüməçi Siyavuş Məmməd zadə “Danabaş”, “Qapazlı kəndi” və s. adların tərcümə edilməsini təklif edirdi. Əziz Şərif ona cavab olaraq yazırdı: “Bu

təklif bəzi hallarda müsbət nəticə verə bilsə də, ümumi şəkildə ciddi etiraz oyadır. Şəxsən mən, klassik ədəbiyyatımızda rast gəldiyimiz yer, kənd, şəhər, adam adlarını tərcümə etmək işinin tərəfdarı deyiləm. Məsələn, Ə.Haqqverdiyevin məşhur “Dəcələbad” şəhərini ruscaya çevirsən də, heç bir məna verməz. Cəlil Məmmədquluzadənin “Qapazlı kəndi”ni isə təklif edildiyi kimi vermək, mənəcə böyük cəsarət istər. Şəxsən mən bu cəsarəti özümdə hiss etmirəm “Qurbağalı” kəndinin rusca “selo kva-kva”adlandırmaq heç cür olmazdı” (69).

Göründüyü kimi, Əziz Şərif bədii əsəri tərcümə edərkən sənətkar qarşısına 2 şərt qoyur: birincisi - əsərin məzmunu və mündəricəsini olduğu kimi oxucuya çatdırmaq, ikinci - əsərin milli xüsusiyyətini, bədii ruhunu saxlamaq. Müəllif ikinci şərti xüsusi qeyd edərək göstərirdi ki, əsəri elə tərcümə etmək lazımdır ki, oxucu onun hansı xalqa məxsus olduğunu dərhal anlasın.

Bu məqalədə irəli sürülən fikirlər, şübhəsiz ki, tərcümə işinin yaxşılaşdırılmasına təkan verən qiymətli bir mənbə oldu.

Əziz Şərifin tərcümədəki misilsiz və əvəzolunmaz yaradıcılığından bəhs edən xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov yazırdı: “Əziz Şərifin ədəbiyyat və mədəniyyətimiz qarşısında xidmətləri böyükdür. O, nəinki bizim böyük realistlərin bu günkü görkəmli yazıçıların əsərlərini, roman və hekayələrini rus dilinə tərcümə edərək Moskva nəşriyyatları vasitəsi ilə çoxmillətli və çoxmilyonlu sovet oxucusuna çatdırmış, həm də bizim oxucuları rus ədəbiyyatının Qoqol (“Evlənmək” pyesi), Maksim Qorki (“Ana” romanı), Fadeyev (“Tarmar” romanı) kimi böyük klassiklərini də tanış etmişdir.

Əziz Şərif bütün fəaliyyətində olduğu kimi, tərcümə işində də son dərəcə dəqiqdir. O, olduqca səliqəlidir. Yazıçının üslubunu saxlamağa, tərcüməsi çətin olan ifadə və sözlərin müvafiq əvəzliliklərini tapmağa çalışır. Tərcümənin həm dəqiq, həm də bədii cəhətdən ifadəli çıxması üçün əlindən gələni əsirgəmir.

Mən inanıram ki, bizim istedadlı ədəbi gənclik bu gözəl keyfiyyətləri Əziz Şərifdən öyrənsə, mənimsəsə dağ-dağ üstə qoyar”

(70, s.201).

Zamanında Avropa və dünya ədəbiyyatının ən nadir, qiymətli əsərlərini mütalə edib, ədəbiyyatşünaslıq sahəsinin nailiyyətlərini istər ədəbi-elmi, istərsə də tərcümə yaradıcılığına tətbiq edən Ə.Şərifin vaxtında söylədiyi nəzəri-metodiki fikirlər bu günümüz üçün də aktuallığını saxlamaqdadır.

Əziz Şərif və teatr tənqidi. Görkəmli ədəbiyyatşünas heç zaman teatra, incəsənətə biganə qalmamışdır. Həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş teatr tamaşalarını izləməklə kifayətlənməyən bu maarifpərvər, mədəniyyətsevər insan tamaşalarda iştirak edir, sufliyorluq edir. Eyni zamanda onlar haqqında resenziyalar yazıb mətbuatda çap etdirirdi. Hələ 1912-ci ildə S.M.Qənizadənin “Məşədi Şaban” (“Axşam səbri xeyir olur”) əsəri səhnəyə qoyulur və Əziz Şərif də “Zakavkazye” qəzetinin 1912-ci il 19 oktyabr tarixli nömrəsində “Müsəlman auditoriyası” sərəlvhəli resenziya ilə çıxış edir. Qeyd edək ki, tamaşa həmin ilin 14 oktyabrında Tiflisdə Müsəlman auditoriyasında oynanılmışdır. “Müəllif resenziyada pyesin ideyasını o zaman hələ çox gənc olmasına baxmayaraq, düzgün müəyyənləşdirmiş və Məşədi Şaban kimilərinin teatr işinə gəlir mənbəyi kimi baxmalarının pulpərəstlik və xəsisliklə əlaqədar olduğunu əsaslandırmışdır” (71, s. 72).

Bu resenziya haqqında Əziz Şərif “Keçmiş günlər”də də məlumat vermişdir.

“Zakavkazye” qəzetində Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri (1906-1914-cü illər) ” mövzusunda yazdığı və mətbuat tariximiz, eləcə də ədəbiyyatımız üçün qiymətli olan namizədlik dissertasiyasının üçüncü fəslində professor Əsgər Qədimov dramaturgiya və teatr məsələlərinin qəzətdə əks olunmasından bəhs etmişdir ki, burada da teatr və dramaturgiyadan yazan digər müəlliflərlə yanaşı Əziz Şərifdən də söz açılmış, onun qəzətdəki resenziyaları təhlil olunmuşdur.

Əziz Şərif özü də “Keçmiş günlərdən” memuar-xatirələrində “Zakavkazye” qəzetində çap olunmuş 2 məqaləsindən bəhs edir

ki, bunlardan biri S.M.Qənizadənin “Məşədi Şaban”, digəri isə Ə.Haqqverdiyevin “Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini” əsəri əsasında hazırlanmış “Hacı Mehdi” tamaşalarına həsr olunmuş resenziyalardır.

“Hacı Mehdi” adlandırdığı resenziyası qəzetdə “Aziz” imzası ilə çap olunmuşdur. Əziz Şərif yazıda Ə.Haqqverdiyevi rus oxucusuna bir çox əsərlərin müəllifi, eyni zamanda görkəmli dramaturq kimi təqdim etmiş, sonra əsəri təhlil süzgülündən keçirərək obrazların səciyyəsi və aktyorların ifaçılıq bacarığı haqqında maraqlı fikirlər söyləmişdir.

Ən başlıcası isə Əziz Şərif o zamankı teatr həyatı üçün zəruri olan bir problemə - Azərbaycan qadınlarının səhnəyə cəlb edilməsi probleminə də toxunmuşdur.

Tamaşanın zəif aktyorlarının həvəskar olduğunu qeyd edən Ə.Şərif Azərbaycan teatrının da rus teatrlarının səviyyəsinə qaldırılması arzusu ilə bu resenziyanı yazmış və zəruri problemlərin həlli yollarının axtarılmasını labüd hesab etmişdir.

“Zakavkazyə” qəzetinin 8 noyabr 1912-ci il tarixli nömrəsində “Posititel” imzası ilə çap olunmuş “Müsəlman auditoriyası” adlı yazı da məhz Əziz Şərifə məxsusdur. Bu məqalə “Müsəlman auditoriyası”nda tamaşaya qoyulmuş “Vay-vay” (müəllifi H.Mirzəcamalov) və “Ac həriflər” (müəllifi Ə.Haqqverdiyev) əsərləri haqqındadır. Resenziyada hər iki əsər haqqında maraqlı tənqidi fikirlər irəli sürülmüşdür. Əsərlərin zəif əsər olduğunu əsaslı şəkildə sübut edən müəllif dramaturq və aktyorlara tövsiyə edirdi ki, zamanın tələblərinə cavab verən əsərlər yazsınlar və onların tamaşaya qoyulmasına nail olsunlar.

Ə.Haqqverdiyevin “Ac həriflər” məzhəkəsinə gəlincə isə müəllif bu əsərin məzmununu haqqında rus oxucusunda təsəvvür yaratmış, sonra isə əsəri realist sənət nümunəsi kimi analiz etmişdir.

Bu dövrdə Əziz Şərif daha bir neçə resenziya yazmışdır ki, onlar işıq üzü görməmişdir.

1920-ci illərdən səhnə əsərlərinin taleyi ilə maraqlanan, onların ssenarisini, quruluşunu, aktyor ifalarını, rejissor əməyini təkrar-təkrar incələyərək tamaşaları dəyərləndirən Əziz Şərif bu sahədə püxtələşə-püxtələşə kamil teatr tənqidçisinə çevrilmişdi. Məhz buna görə də bu sahədə qiymətli fikir sahibi olaraq ötkəm, ciddi təhlillər aparmışdır. Onun tamaşalara verdiyi bu təhlillər dərinliyi və elmiliyi, yüksək tələbkarlığı və zövqü ilə həmişə seçilmişdir. Onun müxtəlif illərdə yazmış olduğu məqalələrdən öncəki fəsildə də bəhs etmişdik. Bunların sayını daha da artırmaq olar. Çünki 1920-ci illərdən bəri teatr tamaşalarını buraxmayan, zamanı, yetincə hər birini izləyən Əziz Şərif onlar haqqında kiçik də olsa qeyd və ya resenziya ilə mətbuat orqanlarında görünmüşdür.

O, təkcə resenziya yazmaqla kifayətlənmirdi, teatr tənqidi haqqında elmi mülahizələr yürüdüdü. Belə ki, hələ 1941-ci ildə tənqid konfransı münasibəti ilə yazdığı “Teatr tənqidi haqqında mülahizələr” (72) məqaləsində teatr tənqidinə xüsusi əhəmiyyət verməyi yazıçılardan tələb edən Ə.Şərif qeyd edirdi ki, bizim professional aktyorlarımız olduğu halda, professional tənqidimiz hələ yox kimidir. Mehdi Hüseyn, Cəfər Cəfərov, “Tamaşaçı” imzalı tənqidçilərdən fərqli olaraq bir professional teatr tənqidçisi kimi vaxtilə yalnız Ənvər Qazıyev resenziyalar yazmışdır.

Teatr tənqidçilərimizi o dövr səhnəmizdə klassik əsərlərin müvəffəqiyyətsiz olmasının səbəblərini axtarıb tapmamaqda gü-nahlandıran Əziz Şərif konkret misallar göstərirdi. Məsələn, “Hacı Qara”, “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah”, nəhayət, ölməz “Ölülər” əsərinin tamaşaya qoyulduğundan, resenziyaçıların tərifinə baxmayaraq, tamaşaçının teatra gəlmədiyinə görə səhnədən götürülməsindən söz açır və tənqidçilərdən bu çox mühüm məsələyə diqqət yetirilməsini tələb edirdi.

Əziz Şərif teatr tənqidinin bir sıra mühüm cəhətlərini qeyd etdikdən sonra yazırdı: “Bizim tənqidimiz ya doqmatik, ya da sxolastik ola bilməz; yəni yalnız hər bir tənqidçinin öz xüsusi

zövqü ilə hesablaşmaz” (72).

Bütün başqa məsələlər kimi, Əziz Şərifin teatr tənqidi və tərcümə haqqında fikirləri bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Onlardan çox şey öyrənmək olar və lazımdır.

**ƏZİZ ŞƏRİF -
BİBLİOQRAFIYA**

ƏZİZ ŞƏRİFİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞININ ƏSAS TARİXLƏRİ

Tənqidçi, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü (1935), filologiya elmləri doktoru (1958), professor (1962), Azərbaycanın əməkdar elm xadimi (1963) Əziz Qurbanəli oğlu Şərif 28 mart 1895-ci ildə Naxçıvan şəhərində dövrünün görkəmli ziyalısı Qurbanəli Şərifzadənin ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Naxçıvanda Məhəmməd Tağı Sidqinin məktəbində almışdır.

1906-1908-ci illər	- İrəvan gimnaziyasında təhsil almışdır
1908 sentyabr – 1912-ci illər	- Tiflis I gimnaziyasında təhsil almışdır
1913 yanvar – 1915 may	- Tiflis II Kommersiya məktəbində oxumuşdur
1915-1917-ci illər	- Moskva Kommersiya İnstitutunda təhsil almışdır
1917-ci il	- Naxçıvandan Tiflisə göndərilmişdir
1919-cu il	- Gürcüstanın azərbaycanlı əhalisi tərəfindən Gürcüstan Milli Şurasına, sonra Borçalı qəza rəhbərliyinə üzv seçilmişdir
1921-ci il 5 aprel	- Azərbaycan SSR-in təsərrüfat orqanlarında və Naxçıvanın Gürcüstandakı iqtisadçı nümayəndəsi təyin edilmişdir
1923-cü il 5 yanvar	- Zaqafqaziya Maliyyə Nazirliyinin xarici pullar (valyuta) idarəsinə katib

- 1924-cü il mart
- təyin edilmişdir
- Yeni türk əlifbasının tərtibi
üçün Zaqafqaziya
Komitəsinin sədri vəzifəsinə
təyin edilmişdir
- 1925-ci il 29 yanvar
- Zaqafqaziya Mərkəzi
İcraiyyə Komitəsi
qanunverici komissiyasına
məsləhətçi və eyni zamanda
“İşıqlı yol” qəzetinin redaktor
müavini təyin edilmişdir
- 1926-cı il 11 avqust
- Zaqafqaziya Ali Münsiflər
Komissiyasının sədri təyin
olunmuşdur
- 1928-ci il 1 oktyabr
- Zaqafqaziya Xalq
Təsərrüfatı Şurasının
məsləhətçisi təyin edilmişdir
- 1929-cu il yanvar
- Türk dilləri üzrə tərcüməçi
təyin edilmişdir
- 1930-1934-cü illər
- Zaqafqaziya Maarif və
Mədəniyyət Şurasının
elmi əməkdaşı olmuşdur
- 1935-ci il
- SSRİ Yazıçılar İttifaqının
üzvü seçilmişdir
- 1935-ci il sentyabr
- Zaqafqaziya Dövlət
Nəşriyyatında Azərbaycan
ədəbiyyatı üzrə baş redaktor
təyin edilib
- 1936-cı il oktyabr
- Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında rus ədəbiyyatı şöbəsinin baş redaktoru və eyni zamanda “Bakinski raboçi” qəzeti ədəbiyyat və incə-

- 1939-1943-cü illər - sənət şöbəsinin müdiri olub.
- M.Qorki adına Ədəbiyyat
İnstitutunun tənqid
bölməsində oxumuşdur
- 1946-cı il - Tbilisidə A.S.Puşkin adına
Müəllimlər İnstitutunda
müəllimişləmişdir.
- 1947-ci il fevral - “Ə.Haqqerdiyevin
dramaturgiyası” mövzusunda
dissertasiya müdafiə etmiş,
filologiya elmləri namizədi
alimlik dərəcəsi almışdır
- 1950-1961-ci illər - SSRİ Elmlər
Akademiyasının Şərqsünəslıq
İnstitutunda və Dünya
Ədəbiyyatı İnstitutunda
baş elmi işçi olmuşdur
- 1957-ci il mart - “Cəlil Məmmədquluzadənin
həyat və yaradıcılığının
birinci dövrü” mövzusunda
dissertasiya müdafiə etmiş,
filologiya elmləri doktoru
alimlik dərəcəsi almışdır.
- 1961-ci il - M.V.Lomonosov adına
MDU-nin SSRİ Xalqları
ədəbiyyatı kafedrasına müdir
təyin edilmişdir
- 1962-ci il iyun - M.V.Lomonosov adına
MDU-nun professoru
seçilmişdir
- 1962-ci il - P.Lumumba adına Xalqlar
Dostluğu Universitetinə
müəllim təyin edilmişdir

- 1963-cü il dekabr - “Azərbaycan SSR-in əməkdar elm xadimi” fəxri adına layiq görülmüşdür.
- 1965-ci il - SSRİ Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyinin SSRİ Elmi-Texniki Sovetinə “SSRİ xalqları ədəbiyyatı komitəsi”nin sədri seçilmişdir
- 1965-ci il 27 aprel - Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin və Azərbaycan LKGİ-nin Naxçıvan Vilayət Komitəsinin fəxri fərmanı ilə təltif olunmuşdur
- 1966-cı il 28 noyabr - SSRİ Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin qərarına əsasən Şərq Dilləri İnstitutuna müəllim təyin edilmişdir
- 1968-ci il - P.Lumumba adına Xalqlar Dostluğu Universitetinin filoloji Şurasının üzvü seçilmişdir
- 1968-ci il - SSRİ Yazıçılar İttifaqının Azərbaycan Ədəbiyyatı Şurasının sədr əvəzi, İttifaqın bədii tərcümə və tənqid şöbəsinə üzv seçilmişdir
- 1961-1988-ci illər -M.V.Lomonosov adına MDU-nun filologiya fakül təsində SSRİ xalqları ədəbiyyatı kafedrasının professoru olmuşdur.

1988-ci il 1 iyun

- ömrünün 93-cü ilində vəfat etmiş və öz istəyinə əsasən Naxçıvan şəhər qəbiristanlığında atası, anası və qardaşının yanında dəfn olunmuşdur.

ƏZİZ ŞƏRİFİN ƏSƏRLƏRİ

KİTABLAR

1. Keçmiş günlərdən (Xatirələr) [Mətn] / Red. A.Zamanov, H.Məmmədzadə; Müqəddimə: M.Cəfər. – B.: Azərənəşr, 1977. – 304 s.
2. Keçmiş günlərdən [Mətn] / Red. A.Zamanov. I kitab. Atam və mən. – B.: Yazıçı, 1983, - 614 s.
3. Keçmiş günlərdən. II kitab. Adamlar (sənədli xatirələr) [Mətn]. – B.: Yazıçı, 1986. – 412 s.
4. “Molla Nəsrəddin” (C.Məmmədquluzadə) [Mətn]. – B.: Azərənəşr, 1946. – 56 s.
5. “Molla Nəsrəddin” necə yarandı. [Mətn]. – B.: Azərənəşr, 1986. – 396 s.
6. Sabir bu gün. [Mətn]. – B.: Uşaqgəncnəşr, 1942. – 24 s.
7. Sabir və “Molla Nəsrəddin” [Mətn]. – B.: Azərənəşr, 1962. – 92 s.
8. Tapıntılar [Mətn] / Tərt.ed. və ön söz. M.Teymurov. – B.: Yazıçı. 1987. – 405 s.

RUS DİLİNDƏ:

9. Вагиф – певец любви и красаты. / К 250 – летию со дня рождения азербайджанского поэта М .П.Вагифа./ - М.: Знание, 1968, - 48 с.
10. Жизнь и творчество Джалила Мамед Кули-Заде. / Первый период – 1866-1906 гг. Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора филолог. наук.- Баку, 1956, - 35 с. / Министерство высшего образования СССР, Азерб. Гос. Университет им. С.М.Кирова./
11. Жизнь и поэтическое творчество Сабира. – М.: Правда, 1951.- с. 3-53
12. История литературы народов СССР. – М.: Изд-во МГУ, 1986. - 179 с.
13. Литература народов Закавказья. М.: Советский писатель, 1981. - 65 с.

14. Литературы народов СССР. – М.: Советский писатель, 1971. - 43 с.
15. Программа по русскому языку для студентов заочного института азербайджанского и армянского секторф.- Баку: Азернешр, 1939.- 108 с.
16. Рождения Молла Насреддина: Очерк жизни и творчества Джалила Мамед Кули-Заде. Годы 1866-1906.- Баку: Гянджлик, 1968. - 400 с.
17. Сабир, М. А. Избранные сатиры / Пер. С азер. / Предисл. М. Пеняковского. Илл. Ю.Владимиров и Ф.Терлецкий. – М.: Гослит-издат, 1962. - 251 с.
18. Тюркские писатели / Вступительная статья А.Шарифа. – Тбилиси, 1934. - с. 1-28. /груз. яз./

AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏLƏR

1. Azərbaycanın şanlı oğulları. I kitab [Mətn]. – B.: Azərnəşr, 1942. – 250 s.
2. Lyaşko: Hekayələr [Mətn]. – B.: Azərnəşr, 1930.
3. Fadeyev, A.Tarmar [Mətn]. – B.: Azərnəşr, 1930
4. Həsən [Mətn] // Yeni dünya, 1920. – 2 iyul
5. Ninoşvili, Eknato. Hekayələr [Mətn]. – B.: Azərnəşr, 1931.
6. Qorki, M. Ana [Mətn]. – Bakı.: Azərnəşr, 1929. – 328 s.
7. Qorki, M. Ana [Mətn]. – Bakı.: 1950. – 328 s.
8. Qorki, M. Ana [Mətn]. – Bakı.: Azərnəşr, 1955. – 328 s.
9. Qorki, M. Ana (Roman) [Mətn] / Red. M.Mirkişiyev, S.Hüseynova. – Bakı.: Azərnəşr, 1968. – 328 s.
10. Qorki, M. Ana [Mətn]. Red. Q.Xəlilov. – B.: Maarif, 1977. – 366 s.
11. Qorki, M. Düşmənlər. Seçilmiş əsərləri. C. 3. – B., 1965. – s. 717 – 800
12. Rəhim çeşməsi [Mətn]. – Tiflis: Şərq mətbəəsi, 1912.
13. Ulduzların söhbəti // İşıq. – 1911. - № 29. - s. 27-29

RUS DİLİNƏ TƏRCÜMƏLƏR

14. Азербайджанские рассказы.- Москва: Советский писатель, 1948. - с. 9-421
15. Азербайджанские рассказы: в 2 томах. Том I. / Пер. А.Шарифа: М.Ф.Ахундов «Обманутые звёзды», Джалил Мамед Кули-Заде «Почтовый ящик», «Курбанали – бек», «Авось не возвратит». А.Ахвердов «Бомба», «Мирза Сафар», С.С.Ахундов «Чернушка», Абдулла Шаик «Письмо не дошло». -Баку: Азерб. Детюниздат, 1961
16. Ахвердов А. Зубная боль (3 рассказа) / Пер. А.Шарифа, словарь.- с. 34.- Баку: Азерб. Детюниздат, - 1962. - 34 с.
17. Ахвердов, А. Избранные сочинения. /Вступительная статья – с. 5-34, перевод – с. 1-296, комментарии и примечания. – с. 297-321.- Баку: Азернешр, 1938
18. Ахвердов А. Избранное/ Вступит. статья – с. 3-18, перевод – с. 19-309, Камментарии и примечания – с. 310-325.- Москва: Госполитиздат, 1950 г. - 326 с.
19. Ахвердов А. Мирза Сафар: Рассказы / Пер. А.Шарифа.- Баку, 1964 - 74 с.
20. Ахвердов А. Мои олени: Рассказы. (17 рассказов, с. 3-100)/ Послесловие «А.Ахвердов».- с. 101-107. Комментарии и примечания.- с. 108-109. Пер. А.Шарифа 13 рассказов и Д.Шихзаманова 4 рассказа.- Баку: Азерб. Детюниздат, 1960. - 110 с.
21. Ахвердов А. Письма из ада: Избранные произведения / Вступит. статья «Жизнь и творчество А.Ахвердова».- с. 3-17. Переводы А.Шарифа: «Мои олени», (13 рассказов).- с. 21-93, «Письма из ада».- с. 97-203, «Шейх Шабан».- с. 204-220. Рассказы.- с. 223-251. Пьесы.- с.255-340. Примечания.- с. 341-350. Словарь. – с. 351-356 // М.:Худ. Лит-ра, 1960. - 357 с.
22. Ахвердов А. Разорённое гнездо / Вступит. статья «А.Ахвердов и его драма «Разорённое гнездо».- с. 5-12. Перевод «Разорённое гнездо» А.Шарифа.- с. 13-56, Примечания.- с. 60. - Баку: Азерб. Детютиздат, 1962. - 60 с.

23. Ахвердов А. Рассказы / Пер. и вступительная статья А.Шарифа. – М.: Госполитиздат, 1955. - 103 с.
24. Ахвердов А. Рассказы. / пер. А.Шарифа. Вступит. статья «А.Ахвердов», с. 3-6. «Мои маралы» /12 рассказов/.- с. 9-70. Рассказы /4 рассказа/.- с. 73-94, Комментарии и примечания, словарь.- с. 95-101. - М.: Худ. Лит-ра, 1955. - 101 с.
25. Ахвердов А. Святая могила: Рассказ // Альманах Азерб. Сов. Лит-ры. – 1940. - с. 147-153.
26. Ахундов М.Ф. Везир Ленкоранского ханства: В кн. Ахундов М.Ф. Избранные художественные произведения.- Баку: АН Азерб. ССР, 1950. - с. 73-101
27. Ахундов М.Ф. Избранное: Обманутые звёзды, поэзия. / Пер. П.Антокольского и А.Шарифа. Обманутые звёзды/ пер. А.Шарифа.- с. 39-75. Драматургия/ Пер. А.Шарифа.- с. 79-315, Статьи и письма / Пер. А.Шарифа.- с. 319-392, Комментарии/ Пер. А.Шарифа.- с. 393-420.-Москва: Худ. лит-ра, -1963. - 422 с.
28. Ахундов М.Ф. Избранное / Пер., вступ.статья и коммен. А.Шарифа.- М.: Госполитиздат, 1956.- 311 с.
29. Ахундов М.Ф. Избранные художественные произведения, редакция – с. 5-264, перевод. – с. 229-264, комментарии. – с. 265-291.- Баку: Академия наук Азерб. ССР, 1950
30. Ахундов М.Ф. Обманутые звёзды. - Баку: Детюниздат, 1962
31. Ахундов М.Ф. Обманутые звёзды / Пер. А.Шарифа. Вступит. статья «М.Ф.Ахундов».- с. 55-56. -Баку: Детюниздат, 1957. - 57 с.
32. Ахундов М.Ф. Приключения везира Ленкоранского ханства / В кн.: Ахундов М.Ф. Избранное.- М.: ГИХЛ, 1956. - с. 142-167. Пер. Азиза Шарифа.
33. Ахундов М.Ф. Приключение скряги. /Комедия, перевод, вступительная статья и примеч. А.Шарифа.- Баку: Детюниздат, -1962. - 79 с.

34. Ахундов М.Ф. 5 комедий.- Москва.: Гослитиздата, 1953
35. Ахундов М.Ф. Сочинения. -Тбилиси: Заря Востока, 1938. - 366 с.
36. Ахундов С.С. Страшные рассказы, Чернушка.- с. 79-123. /Пер. А.Шарифа. -Баку.: Детютюздат, 1958.- 124 с.
37. Вагиф /перевод, преисловие А.Шарифа.- М.: Гослитиздат, 1961.- 263 с.
38. Везиров Н.Б. Избранные произведения. – Баку: Академия наук Азерб. ССР, 1950. - с. 21-158
39. Гусейн М. Комиссар (из рассказов о Мешади Азизбекове) / Пер. А.Шарифа. – М.: Правда, 1949
40. Гусейн М. Комиссар // Огонёк, - 1949.-№ 19. - с. 3-40
41. Гусейн М. Избранные произведения / Пер. А.Шарифа. Рассказы: «Концерт», «Сказка об олене» и «Родственники». – Москва: Художественная литература, 1959. - 743 с.
42. Гусейн М. Одной семьёй . – М.: Советский писатель, 1948.- с. 7-171.
43. Гусейн М. Повесть и рассказы /Пер. А.Шарифа. – М.:Советский писатель, 1948
44. Гусейн М. Прощайте, товарищи: Рассказ / Пер. А.Шарифа // Литературный Азербайджан, -№ 3. - 1945. - с. 29-35
45. Джаббар М. Мать (Рассказ) //Альманах азерб. сов. лит-ры. – 1940. - с. 288-302
46. Джаббарлы Дж. Айдын: Драма в 5 действиях /Пер. А.Шарифа // Литературный Азербайджан. - 1956.- № 11.- с. 51-82
47. Джаббарлы Дж. Айдын: драма.- 1954 г., /для Бак. театра рус. драмы.
48. Джаббарлы Дж. Гюлер (рассказ) /Пер. А.Шарифа. // Альманах азерб. сов. лит-ры. – 1940. - с. 161-168
49. Джаббарлы Дж. Избранные произведения / Предисловие – с. 7-10, Редакция – с. 11-339. Перевод – с. 57-133.- Тбилиси: Заря Востока, 1936

50. Джаббарлы Дж. Пьесы. / Перевод А.Шарифа «Айдын».- с. 3-48. - Баку: Азернешр, 1958. - 358 с.
51. Ибрагимов М. Зулейха: Глава из романа «Маяк». / Пер. А.Шарифа. // Огонёк. - 1957.- № 32. - с. 9-13
52. Ибрагимов М. Конец страданий: Рассказ. / Пер. А.Шарифа. // Литературный Азербайджан. - 1959. - № 3. - с. 71-78
53. Ибрагимов М. Избранные произведения: в 2 –х томах. Том I. Рассказы и пьесы / Пер. А.Шарифа; 3 рассказа.- с. 141-154 и 186-229. – М.: Худож. лит-ра, 1958. - 230 с.
54. Ибрагимов М. Избранные произведения: в 2 –х томах. Том 2. Наступит день: Роман /Пер. А.Шарифа. – М.: Худ.литература, 1958. - 460 с.
55. Ибрагимов М. Наступит день: Роман. - Баку; Азернешр, 1950. - 523 с.
56. Ибрагимов М. Наступит день: Роман /Пер. А.Шарифа // Звезда. - 1950. - № 4. - с. 68-98; № 5. - с. 95-121; № 7. - с. 39-127
57. Ибрагимов М. Стена не спасает: Отрывок из романа «Наступит день» /Пер. А.Шарифа // Огонёк. - 1950. - № 17. - с. 14-16
58. Ибрагимов М. Привет тебе, Россия: Рассказы. /Пер. А.Шарифа. // Азерб. сов. лит-ра.- Вып. 2. - 1949. - с. 231-251
59. Кероглы: Азербайджанский народный эпос. – Баку: Азернешр, 1940. - с. 23-164
60. Мамед-Кулу-Заде Дж. Авось не возвратят: Избранные рассказы / Пер. А.Шарифа.- с. 7-97. - Баку.: Азернешр, 1965. - 99 с.
61. Мамед-Кулу-Заде Дж. Курбан-али бек: Рассказы / Пер. А.Шарифа. - М.: Правда, 1950. - 56 с.
62. Мамед-Кулу-Заде Дж. Курбан-али-бек // Огонёк. - 1950. - № 206. - с. 3-55
63. Мамед-Кулу-Заде Дж. (Молла Насреддин). Избранные произведения / вступительная статья. - с. 3-20. Перевод.- с. 21-259, Примечания – с. 260-271. – Москва: Гослитиздат, 1940

64. Мамед-Кулу-Заде Дж. (М.Насреддин). Избранные сочинения/ Пер. и вступит. статья А.Шарифа. - Баку: Азернешр, 1940. - 384 с.
65. Мамед-Кулу-Заде Дж. (М.Насреддин). Избранные произведения: в 2-х томах. Том I. Художественная проза. Драматургия /вступит. статья, перевод, комментарии и примечания А.Шарифа.- с. 3-449. - Баку: Азернешр, 1966.- 450 с.
66. Мамед-Кулу-Заде Дж. (М.Насреддин) Избранные произведения: в 2-х томах. Том 2. Фельетоны, статьи, воспоминания /Перевод А.Шарифа.- с. 331-435.- Баку: Азернешр, 1966. - 437 с.
67. Мамед-Кулу-Заде Дж. Избранные сочинения / Пер.А.Шарифа, ред. И предисл. Али Назима. – Тифлис: Закавказ, гос. Изд., 1936. - 244 с.
68. Мамед-Кулу-Заде Дж. Мертвецы /Вступит. статья.- с. 3-12, Пер. А.Шарифа.- с. 13-73. - Баку: Азернешр, - 1964. - 74 с.
69. Мамед-Кулу-Заде Дж. (М.Насреддин) /Пер. А.Шарифа: «Пропажа осла» и 13 рассказов. Две пьесы.- с. 265-318 и один фельетон.- с. 331-332. - Москва: Худож. лит-ра, 1959. - 333 с.
70. Мамед-Кулу-Заде Дж. Почтовый ящик : рассказ // Алманах азерб. сов. Лит-ры. - 1940. - с. 140-146
71. Мамед-Кулу-Заде Дж. Почтовый ящик: Рассказы /пер. А.Шарифа. - М.: Детгиз, 1958. - 144 с.
72. Мамед-Кулу-Заде Дж. (М.Насреддин) Почтовый ящик: рассказы / Вступит.статья и перевод А.Шарифа. – М.: Детская литература, 1966. - 159 с.
73. Мамед-Кулу-Заде Д. (М.Насреддин) Рассказы /Пер. А.Шарифа//На рубеже Востока. - 1935. - декабр. -№ 31
74. Мамед-Кулу-Заде Дж. События в селении Данабаши /Пер. А.Шарифа. Вступит статья Д.Мамедова.- с. 3-5. - Баку.: Детюниздат, 1957. - 109 с.

75. Мамед-Кулу-Заде Дж. Уста Зейнал /Перевод А.Шарифа, (4рассказа), Вступит. статья «Молла Насреддин» /1899-1932/.-с. 5-3. Перевод рассказов.- с. 9-55. - Баку: Азерб. Детюниздат, 1962. - 56 с.
76. Мамед-Кулу-Заде Дж. Чеки хана.: Повесть и рассказы. /Пер. А.Шарифа.- с. 19-25.4- Москва: Художественная литература, 1966. - 254 с.
77. Мамедханлы Э. Бакинские ночи / Пер. А.Шарифа. - М.: Правда. - 1949. - 56 с.
78. Мамедханлы Э. Бакинские ночи: Рассказы / Пер. А.Шарифа. - М.: Советский писатель, 1949.-240с.
79. Мамедханлы Э. Рассказы / Пер. А.Шарифа. - М.: Правда, 1950. - 48 с.
80. Мамедханлы Э. Избранное – рассказы. Пьесы / Пер. А.Шарифа – семь рассказов. – Баку, -1959. -353 с.
81. Мамедханлы Э. «Незакатное солнце», «Караван остановились». – Баку: Детюниздат, 1961
82. Мехти Г. Низамы. (Пьеса). Не издано // Москва: Сов. писатель, 1953. - с. 3-501
83. Мехти Г. «Родственничек» /Пер. А.Шарифа // Альманах азерб. сов. лит-ры. – 1940. - с. 212-224
84. Мир Джалал. «Воскресший человек»: Романы и рассказы.- с. 3-646 /Пер. А.Шарифа; «Воскресший человек».- с. 279-422. 8 рассказов. - Москва: Советский писатель, 1959. - 646 с.
85. Мир Джалал. Манифест молодого человека //Альманах «Дружба народов». - Москва, 1940 г.; М.: Советский писатель, 1947.- 197 с.; Баку: Детюниздат, 1954. - с. 3-211
86. Мир Джалал. Манифест молодого человек : Повесть /Пер.А.Шарифа.-с. 3-197. - Москва: Детгиз, 1957. - 198 с.
87. Мир Джалал. Рассказы. – Баку: Азернешр, 1940.- 329 с.
88. Мир Джалал. Рассказы //Огонек, 1950. -№ 19. - с. 3-47
89. Николай Мидошвили. Рассказы /Пер.А.Шарифа. - Тбилиси, 1928 г.

90. Ордубади М.С. Мир меняется (отрывки из романа) //Альманах азерб. сов. лит-ры. - Баку, 1940. - с. 175-188.
91. Рагимов С. Завистник: рассказ из тетради минувших дней /Пер. А.Шарифа// Лит. Азербайджан, 1954. - № 6.- с. 62-76
92. Рагимов С. Шамо: (Роман). Т. I. - Баку: Азернешр, 1950. - 590 с.
93. Рагимов С. Шамо: (Роман) .Т. II. – Баку: Азернешр, 1952. - 427 с.
94. Рагимов С. Шамо: (Роман). Т. 3.- с. 3-898 /Пер.А.Шарифа, Ю.Лебединского и Б.Турганова. А.Шарифа.- с. 222-436, - Баку: Азернешр, 1966. - 893 с.
95. Рагимов С. Шамо: Роман. Книга I /Пер.А.Шарифа и Ю.Лебединского. – М.: Художествен. лит-ра, 1959. -459 с.
96. Рагимов С. Шамо: Роман. Книга II /Пер.А.Шарифа и Ю.Лебединского, с. 3-604. - М.: Худож. литература, 1960. - 605 с.
97. Рагимов С. Шамо: Роман.- кн. с. 3-898 /Пер.А.Шарифа, I-II.- с. 5-688 /Пер.А.Шарифа и Ю.Лебединского. - М.: Известия, 1963. Приложение к журналу «Дружба народов».
98. Рагимов С. Шамо: Роман. Т. II /Пер. А.Шарифа и Ю.Лебединского. – М.: Советский писатель, 1957. - 466 с.
99. Рагимов С. Ходжар: Рассказы и повести /Пер.А.Шарифа: «Прощение о воде», «Завистник».- с. 3-63. - Москва: Советский писатель, 1959. - 510 с.
100. Рахман Сабит. Мешди-Ибад (кино-сценарий), 1954 г. - /не издано/ Для Баккиностудии.
101. Садык А. Басти /герой социалистического труда хлопковод Б.Багирова/; Очерк /Пер.А.Шарифа // Дружба народов. Кн. 18. - 1948. - с. 263-276
102. Сеид Гусейн. Рассказы: «Министр внутренних дел», «Простая вещь».-с. 98-130/Пер.А.Шарифа. - Баку: Азернешр, 1958. - 131 с.
103. Сталин И.В. (краткая автобиография).- Тифлис: Закавказское книжное издательство, 1927. - 14 с.
104. Талыблы Б.Рассказы: «Эркек Тукезбан».- с. 14-24 /Пер.А.Шарифа. – Баку: Азернешр, 1958

105. Талыблы Б. Эркек Тукезбан :(рассказы) /Пер. А.Шарифа. – Баку: ВЗГИЗ, 1930. - 20 с.
106. Шахбазы Т. (Симург). Рассказы. с. 3-126 /Пер.А.Шарифа.- с. 16-58 и 83-111. - Баку: Азернешр, 1958
107. Ширван Юсиф. Рассказы: «Девушка из типографии» /Пер.А.Шарифа. – Баку: Азернешр, 1958

ƏDƏBİ-TƏNQİDİ VƏ PUBLİSİST MƏQALƏLƏR

1906

1. Naxçıvan. Molla Nəsrəddin baba // Molla Nəsrəddin. – 1906. - № 16

1913

2. Tarix, coğrafiya (Qütb axşamı səyahətnamələri) Xacə Tanson // Şəlalə. – 1913. – s. 6-7

1914

3. Böyük rus vətənpərvəri (M.Y.Lermontov) // “Sovet Gürcüstanı”. – 1914. – 18 oktyabr
4. Mətbuat (Qatı düşmənlərimiz) // “İşıqlı yol”. – 1914. – 22 avqust

1918

5. Dörd il müharibə // “Gələcək”. – 1918. – 7 iyul
6. K.V.Plexanovun hesabatı // “Gələcək”. – 1918. – iyul, № 3
7. Gürcüstan və Ermənistan müsəlmanları // “Gələcək”. – 1918. – 8 sentyabr
8. Qaranlıq iş // “Gələcək”. – 1918. – 1 sentyabr
9. Zemstvo // “Gələcək”. – 1918. – 26 fevral
10. Zəngəzur mahalında // “Gələcək”. – 1918. – 12 dekabr

1919

11. Arvadın kişi ilə hüququnda bərabər olmağının cəmiyyətə və tərəqqiyə nəfi // “Gələcək”. – 1919. – 31 yanvar
12. Axıska hadisəsi // “Gələcək”. – 1919. – 1 aprel
13. Dağıstan və könüllü dəstələr // “Gələcək”. – 1919. – 8 mart
14. Erməni və gürcü davası // “Gələcək”. – 1919. – 16 yanvar

15. Ədəbiyyat, teatr və camaat // “Gələcək”. – 1919. – 5, 6, 14, 18 mart
16. Gürcüstan məclisi müəssisəni // “Gələcək”. – 1919. – 26 fevral
17. Gürcüstan parlamentində yoldaşımız Ə.Şərifin nitqi // “Gələcək”. – 1919. – 26 fevral
18. Hüseyin Ərəblinski (nekroloq) // “Gələcək”. – 1919. – 14 mart
19. İki il // “Gələcək”. – 1919. – 18 mart
20. İngilislər Zaqafqaziyada // “Gələcək”. – 1919. – 14 fevral
21. Qəmküsar (Nekroloq) // “Gələcək”. – 1919. – 18 mart
22. Mətbuat // “Gələcək”. – 1919. – 1 mart
23. Teatr və musiqi. Sidqi Ruhullanın benefisi // “Gələcək”. – 1919. – 1 sentyabr
24. Tiflis. 1 mart (Azərbaycanın vəziyyəti haqqında) // “Gələcək”. – 1919. – 1 mart
25. Tiflis. 5 mart: Baş məqalə. Azərbaycanın hökuməti haqqında // “Gələcək”. – 1919. – 5 mart
26. Tiflis. 8 mart. Baş məqalə. İngilislər haqqında // “Gələcək”. – 1919. – 8 mart
27. Tiflis. 12 mart. Baş məqalə. Gürcü məclisi müəssisəni haqqında // “Gələcək”. – 1919. – 14 mart
28. Yeni bir həyasızlıq: Daşnaklar haqqında // “Gələcək”. – 1919. – 22 mart

1920

29. Milli işgəncə // “Yeni dünya”. – 1920. – 30 iyul
30. Ə.Sabir Tahirzadə // “Yeni dünya”. – 1920. – 6 avqust

1922

31. Ana dili // “Yeni fikir”. – 1922. – 31 dekabr
32. “Hacı Qara“ (M.F.Axundov) // “Yeni fikir”. – 1922. – 27 dekabr
33. Türk teatrosu // “Yeni fikir”. – 1922. – 29 dekabr
34. Yeni türk əlifbası // “Yeni fikir”. – 1922. – 6 mart

1923

35. Azərbaycan dili // “Yeni fikir”. – 1923. – 29 iyul
36. Bakı yarmarkası və Şərqlə millətləri // “Yeni fikir”. – 1923. 18 noyabr

37. Bakı valyuta birjasının fəaliyyəti // “Yeni fikir”. – 1923. – 27 noyabr
38. Batum valyuta və mal birjasının fəaliyyəti // “Yeni fikir”. – 1923. – 4 oktuabr
39. Bizim mədəni ehtiyacımız // “Yeni fikir”. – 1923. – 12 aprel
40. Birjalar və banklar // “Yeni fikir”. – 1923. – 10 oktyabr
41. Böyük başlayış // “Yeni fikir”. – 1923. – 8 iyun
42. Çervonets // “Yeni fikir”. – 1923. – 29 sentyabr
43. Dəmirçi Kova // “Yeni fikir”. – 1923. – 14 fevral
44. Dil və ədəbiyyat // “Yeni yol”. – 1923. – 31 mart
45. Dövlət əmanət sandıqları // “Yeni fikir”. – 1923. – 2 noyabr
46. Ədəbiyyat tarixində üsul məsələsi // “Kommunist”. – 1923. – 7 dekabr
47. Əvvəlinci qədəm // “Yeni fikir”. – 1923. – 28 noyabr
48. İqtisadi işlər // “Yeni fikir”. – 1923. – 17 oktyabr
49. İrəvan valyuta və mal birliyinin fəaliyyəti // “Yeni fikir”. – 1923. – 6 oktyabr
50. Günəş parlamağa başlayır // “Yeni fikir”. – 1923. – 22 may
51. Qaçaq Kərəm // “Yeni fikir”. – 1923. – 16 dekabr
52. Keyf içində // “Yeni fikir”. – 1923. – 22 may
53. Moskva Bədaye Akademik Teatrosunun ikinci studiyası haqqında // “Yeni fikir”. – 1923. – 13 iyun
54. Moskva Bədaye Akademik Teatrosunun ikinci studiyası haqqında // “Yeni fikir”. – 1923. – 16 iyun
55. Müfəttiş // “Yeni fikir”. – 1923. – 23 dekabr
56. Naxçıvanın duz sərvəti // “Yeni fikir”. – 1923. – 25 may
57. Naxçıvanın vəziyyəti // “Yeni fikir”. – 1923. – 20 may
58. Naxçıvanda kooperativ işləri // “Yeni fikir”. – 1923. – 16 may
59. Ovanes Tumanyan (Nekroloq) // “Yeni fikir”. – 1923. – 11 sentyabr
60. “Ölülər” (C.Məmmədquluzaqda) // “Yeni fikir”. – 1923. – 2 fevral

61. Pəri cadu // “Yeni fikir”. – 1923. – 10 mart
62. Rusiyada dövlət əmanət sandıqları // “Yeni fikir”. – 1923. – 2 noyabr
63. Sabir. Hophop // “Yeni fikir”. – 1923. – 24 iyul
64. Sabir. “Hophopnamə” // “Yeni fikir”. – 1923. – 24 fevral
65. Sabir. “Hophopnamə”si // “Yeni fikir”. – 1923. – 2 avqust
66. Səyavuş // “Yeni fikir”. – 1923. – 1 yanvar
67. Şeyx Sənan // “Yeni fikir”. – 1923. – 5 mart
68. Şeyx Sənan // “Yeni fikir”. – 1923. – 21 noyabr
69. Tiflisdə türk teatrosu // “Yeni fikir”. – 1923. – 8 iyun
70. Tiflisdə türk teatrosu // “Yeni fikir”. – 1923. – 15 iyun
71. Tiflisdə türk teatrosu // “Yeni fikir”. – 1923. – 17 iyun
72. Tiflisdə türk teatrosu // “Yeni fikir”. – 1923. – 18 iyun
73. Tiflis şəhər bankının açılışına dair // “Yeni fikir”. – 1923. – 6 dekabr
74. Tiflis valyuta və mal birjasının fəaliyyəti // “Yeni fikir”. – 1923. – 6 oktyabr
75. Türk teatrosu // “Yeni fikir”. – 1923. – 25 yanvar
76. Türklərin mədəni ehtiyacı // “Yeni fikir”. – 1923. – 22 aprel
77. Ulduz / Cabbarzadə // “Yeni fikir”. – 1923. – 9 fevral
78. Uçurum // “Yeni fikir”. – 1923. – 17 mart
79. Ümumi vətəndaş sevgisi // “Yeni fikir”. – 1923. – 10 may
80. Zaqafqaziyada fəhlə və kredit məsələsi // “Yeni fikir”. – 1923. – 27 aprel
81. Zaqafqaziyada ticarət məktəbləri // “Yeni fikir”. – 1923. – 7 oktyabr
82. Zaqafqaziyanın maliyyə işləri // “Yeni fikir”. – 1923. – 14 aprel
83. Zaqafqaziya valyuta birjalarının əvvəlinci konfransı // “Yeni fikir”. – 1923. – 25 sentyabr
84. Yeni türk əlifbası // “Yeni fikir”. – 1923. – 6 mart

1924

85. Axırı peşmançılıqdır // “Yeni fikir”. – 1924. - 22 avqust
86. Ana dili məsələsi // “Yeni fikir”. – 1924. - 29 oktyabr
87. Azərbaycan dili məsələsi // “Yeni fikir”. - 1924. - 30 oktyabr
88. Ana dili // “Yeni fikir”. - 1924. - 31 dekabr
89. Azərbaycan dili məsələsi // “Yeni fikir”. - 1924. - 16 oktyabr
90. Azərbaycan dili məsələsi // “Yeni fikir”. - 1924. - 18 oktyabr
91. Azərbaycan dili məsələsi // “Yeni fikir”. - 1924. - 19 oktyabr
92. Azərbaycan dili məsələsi // “Yeni fikir”. - 1924. - 23 oktyabr
93. Azərbaycanda foto-kino // “İşıqlı yol”. - 1924. - 11 iyul
94. Birinci dəstə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 30 may
95. Birinci imtahan // “İşıqlı yol”. - 1924. - 23 may
96. Bizim xırda daxili ticarətimiz kimin əqlindədir? // “Yeni fikir”. - 1924. – 2 fevral
97. Bizim növbəti və mühüm vəzifələrimiz // “Yeni fikir”. - 1924. - 16 fevral
98. Böyük məsələ // “Yeni fikir”. - 1924. - 14 sentyabr
99. Böyük şüar // “Yeni fikir”, - 1924, - 21 noyabr
100. Dəhşət günü (baş məqalə) // “İşıqlı yol”. - 1924. - 25 iyul
101. Əhəmiyyətli məsələ (Baş məqalə) // “İşıqlı yol”. - 1924. - 8 avqust
102. Gələcəyimizə diqqət // “İşıqlı yol”. - 1924. - 29 avqust
103. Gələcək üçün xarici ticarətlərimiz // “Yeni fikir”. - 1924. - 2 noyabr
104. Göstərilməli saylar // “İşıqlı yol”. - 1924. - 3 avqust
105. İblis // “Yeni fikir”. - 1924 - 15 yanvar
106. İblis // Kommunist. - 1924. - 23 oktyabr
107. İqtisadi qələbə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 11 iyul
108. İkinci dəstə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 6 iyun
109. İkinci imtahan // “İşıqlı yol”. - 1924. - 30 may
110. İnqilabçımı? // “İşıqlı yol”. - 1924. – 13 iyun
111. İrəliləmədi // “İşıqlı yol”. - 1924. - 22 mart

112. İstilah məsələsi // “İşıqlı yol”. - 1924. - 11 iyul
113. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 18 aprel
114. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 13 may
115. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 1 may
116. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 16 may
117. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 23 may
118. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 6 iyun
119. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 20 iyun
120. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 26 iyun
121. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 27 iyun
122. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 30 iyun
123. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 18 iyul
124. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 1 avqust
125. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 4 avqust
126. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 8 avqust
127. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 15 avqust
128. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 22 avqust
129. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 25 avqust
130. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 29 avqust
131. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 5 sentyabr
132. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 12 sentyabr
133. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 19 sentyabr
134. Keçən həftədə // “İşıqlı yol”. - 1924. - 26 sentyabr
135. Keyf içində // “Yeni fikir”. - 1924 - 6 yanvar
136. Koloniyalar. Mərakeş // “İşıqlı yol”. - 1924. - 3 avqust
137. Koloniyalar. Hindistan // “İşıqlı yol”. - 1924. - 5 sentyabr
138. Kooperasyon günü // “İşıqlı yol”. - 1924. - 3 avqust
139. Kooperasiyanın əhəmiyyəti və vəzifələri // “İşıqlı yol”.
- 1924. - 4 avqust
140. M.Səidə cavab // “İşıqlı yol”. - 1924. - 30 may
141. Məmməd Səidə cavab // “Yeni fikir”. - 1924. - 20 may
142. Mətbuat (Qurban bayramı) // “İşıqlı yol”. - 1924. - 18 iyun

143. Mətbuat (Kəndlərə pul borc vermək. Kredit məsələsi) // İşıqlı yol. - 1924. - 15 avqust
144. Mətbuat (Kəndlərdə maarif işləri) // “İşıqlı yol”. - 1924. - 27 iyun
145. Mətbuat (Kənd təsürrüfatı bankları) // “İşıqlı yol”. - 1924. - 8 avqust
146. Mətbuat (Kooperasyon və kənd) // “İşıqlı yol”. - 1924 - 25 iyul
147. Mətbuat və ədəbiyyat tariximizdə yeni dövr // Kommunist. - 1924. - 18 yanvar
148. Molyer “Jorj Donden” // “Yeni fikir”. - 1924. - 20 yanvar
149. “Müfəttiş” Qoqol // “Yeni fikir”. - 1924. - 13 yanvar
150. Növbəti vəzifələrimiz // “Yeni fikir”. - 1924.- 6 iyun
151. “Ölülər” // “Yeni fikir”. - 1924. - 21 dekabr
152. Paniş. “Ərəb hekayələri” // “Yeni fikir”. - 1924. - 23 noyabr
153. Paris kommunasının bayramı // “İşıqlı yol”. - 1924. - 4 avqust
154. Popivanov Hüqera // “Yeni fikir”. - 1924. - 14 dekabr
155. Savadsızlığın ləğvi // “İşıqlı yol”. - 1924. - 27 iyun
156. Sumbatov Yuşina. “Qızılquşlar və qarğalar” // “Yeni fikir”. - 1924. – 30 noyabr
157. Sınıfı birlik (1 may bayramı) // “İşıqlı yol”. - 1924. - 1 may
158. Suyun şırıltısına qulaq asırlar // “İşıqlı yol”. - 1924. - 23 may
159. Şərqdə Çin // “İşıqlı yol”. - 1924. - 12 sentyabr
160. Şərqdə Ərəbistan // “İşıqlı yol”. - 1924. - 26 sentyabr
161. “Şahın bərbəri” (Lunaçarski) // “Yeni fikir”. - 1924. - 17 noyabr
162. Şekspir “Otello” // “Yeni fikir”. - 1924. - 29 aprel
163. Şeyx Sənan // “Yeni fikir”.- 1924. - 7 dekabr
164. Şərqdə Mosul vilayəti // “İşıqlı yol”.- 1924.- 19 sentyabr
165. Şuralar İttifaqının xarici ticarəti // “Yeni fikir”. – 1924. - 1 noyabr
166. Şuraların büdcəsi // “İşıqlı yol”. - 1924.- 1 avqust

167. Teatr və musiqi. Şərq musiqisi dəstəsi // “İşıqlı yol”.- 1924. - 11 iyul
168. Tiflisdə yeni əlifba kursları // “İşıqlı yol”. - 1924. - 15 avqust
169. Türk müsamirəsi // “Yeni fikir”. - 1924. – 8 yanvar
170. Türk müsamirəsi // “Yeni fikir”. - 1924. - 9 yanvar
171. Türk teatrosunun müdafiəçisinə bir neçə söz // “Yeni fikir”. - 1924. - 24 dekabr
172. Türkiyədə yeni əlifba // “İşıqlı yol”. - 1924. - 18 mart
173. Türkoloji qurultay // “İşıqlı yol”. - 1924. – 27 iyul
174. Uçurum / H.Cavid // “Yeni fikir”. - 1924. – 2 fevral
175. Yazıçılarımıza məsləhət // “İşıqlı yol”. - 1924. - 12 sentyabr
176. Yeni əlifba cəmiyyəti // “İşıqlı yol”. - 1924. - 6 iyun
177. Yeni əlifba və dil // “İşıqlı yol”. - 1924. - 16 may
178. Yeni əlifba və müəllimlər // “İşıqlı yol”. - 1924. - 23 may
179. Zaqafqaziyada iqtisadi vəziyyət və daxili ticarət komitəsi // “Yeni fikir”. - 1924. - 19 fevral
180. Zaqafqaziyada maliyyə islahatı // “İşıqlı yol”.- 1924. - 11 aprel
181. Zaqafqaziyada su işləri // “Yeni fikir”. - 1924. – 22 noyabr
182. Zaqafqaziyada taxıl işləri // “İşıqlı yol”. - 1924.- 29 avqust

1925

183. “Aydın” C.Cabbarlı // “Yeni fikir”. - 1925. - 20 noyabr
184. Əsli və Kərəm // “Yeni fikir”. - 1925. - 30 dekabr
185. Hind ixtilafçıları // “Yeni fikir”. - 1925. - 18 yanvar
186. Hind ixtilafıları. “Fitrət” // “Yeni fikir”. - 1925. - 6 dekabr
187. İblis // “Kommunist”. - 1925. – 23 oktyabr
188. İblis // “Yeni fikir”. - 1925. - 6 yanvar
189. Keyf içində // “Yeni fikir”. - 1925. -29 noyabr
190. Revizor // “Yeni fikir”. - 1925. - 13 yanvar
191. Salahlının Tiflisə qayıtması // “Yeni fikir”. - 1925. - 24 dekabr
192. Şeyx Sənan // “Yeni fikir”. - 1925. - 15 fevral

193. Şeyx Sənan // “Yeni fikir”. - 1925. -15 noyabr

1926

194. A.A.Spandiyarov // “Yeni fikir”. - 1926. - 3 oktyabr

195. Aşıq Qəribin qastrolu // “Yeni fikir”. - 1926. - 15 aprel

196. Aydın // “Yeni fikir”. - 1926. - 28 noyabr

197. Azərbaycan Türk Akademik Teatrosu // “Yeni fikir”. -
1926. - 23 oktyabr

198. Azərbaycanda nəşriyyat işi // “Yeni fikir”. - 1926. - 23 aprel

199. Azərbaycanda nəşriyyat işi // “Yeni fikir”. - 1926. - 24 aprel

200. Bakı Akademik Türk Teatrosunun qastrolu ətrafında //
“Yeni fikir”. - 1926. - 1 may

201. Bakı Akademik Türk Teatrosunun qastrolu ətrafında //
“Yeni fikir”. - 1926. - 6 may

202. Bakı Akademik Türk Teatrosunun qastrolu ətrafında //
“Yeni fikir”. - 1926. - 8 may

203. Biblioqrafiya “Dan yıldızı” // “Yeni fikir”. - 1926. - 1 oktyabr

204. Biblioqrafiya “Dan yıldızı” // “Yeni fikir”. - 1926. - 1 aprel

205. “Bismillah” Azərbaycan filmi // “Yeni fikir”. - 1926. - 26
fevral

206. Bu gün teatrodə // “Yeni fikir”. - 1926. - 27 aprel

207. Diqqət lazımdır // “Yeni fikir”. - 1926. - 2 oktyabr

208. “Hacı Qara” // “Yeni fikir”. - 1926. - 12 dekabr

209. “Qaçaqqlar” (Şiller) // “Yeni fikir”. - 1926. - 28 mart

210. “Qanlı qala”. Dyuma // “Yeni fikir”. - 1926. - 1 yanvar

211. Əsli və Kərəm // “Yeni fikir”. - 1926. - 11 iyul

212. İncə ədəbiyyat haqqında // “Kommunist”. - 1926. - 3 avqust

213. İşçi və qulluqçuların yaşayışlarının yaxşılaşdırılması //
“Yeni fikir”. - 1926. - 21 avqust

214. Jorj Donden // “Yeni fikir”. - 1926. - 4 aprel

215. Leyla xanım // “Yeni fikir”. - 1926. - 14 iyun

216. “Leyli və Məcnun” operası // “Yeni fikir”. - 1926. - 29
dekabr

217. M.A.Şərifovun qastrolu // “Yeni fikir”. - 1926. - 14 fevral
218. Mənim cavabım // “Yeni fikir”. - 1926. - 7 fevral
219. Nadir şah // “Yeni fikir”. - 1926. - 18 aprel
220. “Oqtay Eloğlu”. C.Cabbarlı // “Yeni fikir”. - 1926. - 21 fevral
221. “Otello” // “Yeni fikir”. - 1926. - 25 dekabr
222. “Otello” // “Yeni fikir”. - 1926. - 1 fevral
223. “Ölülər” // “Yeni fikir”. - 1926. - 11 aprel
224. Sənət və ədəbiyyat // “Kommunist”. - 1926. - 15 mart
225. Sənət və ədəbiyyat // “Kommunist”. - 1926. - 30 sentyabr, 10 oktyabr, 25 oktyabr
226. Sona xanım və Sarabskinin qastrolu “Leyli və Məcnun” // “Yeni fikir”. - 1926. - 9 iyul
227. Şah Abbas və Xurşud Banu // “Yeni fikir”. - 1926. - 30 aprel
228. Şah İsmayıl // “Yeni fikir”. - 1926. - 29 aprel
229. “Seyidlər” (E.Sultanovun kitabı haqqında tənqidi məqalə) // “Yeni fikir”. - 1926. - 31 yanvar
230. Tənqid və tənqidçilərimiz haqqında // “Yeni fikir”. - 1926. - 4 fevral
231. Tiflis teatro mövsümünün bağlanması // “Yeni fikir”. - 1926. - 7 may
232. Tiflis şəhər bankının açılışına dair // “Yeni fikir”. - 1926. - 2 dekabr
233. Topal Teymur // “Yeni fikir”. - 1926. - 19 dekabr
- 1927**
234. Azərbaycan Dövlət Teatrosunun Tiflis qastrolu //Yeni yol. - 1927. - 30 iyun
235. Azərbaycan tənqid və tərcümə cəmiyyəti // “Yeni fikir”. - 1927. - 2 mart
236. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı // Maarif və mədəniyyət. - 1927. - № 9. - s. 45
237. Bibliografiya. “Dan ulduzu” // “Yeni fikir”. - 1927. - 4 yanvar

238. Biblioqrafiya. “Hamlet” (C.Cabbarlının tərcüməsi ilə) // Yeni fikir. - 1927. - 6 yanvar
239. Biblioqrafiya. “Maarif və mədəniyyət”, № 10-11, 1927 // “Yeni fikir”. - 1927. - 9 aprel
240. Böyük və ibrətli təşəbbüs // “Yeni fikir”. - 1927. - 12 yanvar
241. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev (35 illik yubileyi münasibətilə) // Dan yıldızı. - 1927. - № 8. - s. 23
242. Ə.Haqverdiyevin dili // “Yeni fikir”. - 1927. - 15 yanvar
243. Ə.Haqverdiyevin əsərlərində bəy tipləri // “Yeni fikir”. - 1927. - 2 fevral
244. Ə.Haqverdiyevin əsərlərində cavanlar // “Yeni fikir”. - 1927. - 3 fevral
245. Ə.Haqverdiyevin əsərlərində qadın tipləri // “Yeni fikir”. - 1927. - 4 fevral
246. Ə.Haqverdiyevin tərcümeyi-halı // “Yeni fikir”. - 1927. - 4 fevral
247. Ə.Haqverdiyevin yeni əsəri // “Yeni fikir”. - 1927. - 1 fevral
248. Ədəbiyyat tarixində üsul məsələsi // Maarif və mədəniyyət. - 1927. - № 4-5. - s. 37; № 6. - s. 26-27; № 7-8. - s. 26
249. Ədəbiyyat dərsləri // Maarif və mədəniyyət. - 1927. - № 12. - s. 49-50
250. “Hamlet” türk səhnəsində (Tiflisdən məktub) // “Yeni fikir”. - 1927. - 17 dekabr
251. “Qaçaqqlar” // “Yeni fikir”. - 1927. - 17 dekabr
252. İblis // “Yeni fikir”. - 1927. - 25 yanvar
253. İmlamız haqqında bir para mülahizələrim // Dan yıldızı. - 1927. - № 12. - s. 32-34
254. Mirzə Fətəli Axundzadə (1810-1878) (həyat və yaradıcılığı haqqında) // Dan yıldızı. - 1927. - № 12. - s. 11-13
255. Oktyabr inqilabı və mədəni müvəffəqiyyətlərimiz // Dan yıldızı. - 1927. - № 11. - s. 14-19
256. “Oqtay Elhoğlu” // “Yeni fikir”. - 1927. - 16 yanvar

257. 35 il (Ə.Haqqverdiyevin yubileyi münasibəti ilə) // “Yeni fikir”.

- 1927. - 14 yanvar

258. “Ölülər” // “Yeni fikir”. - 1927. - 30 yanvar

259. Səhmdarlar cəmiyyətinin üç illik fəaliyyəti // “Yeni fikir”. - 1927. -19 dekabr

260. Tərcümənin istib // “Kommunist”. - 1927.- 14 mart

1928

261. “Aydın” // Yeni kənd. -1928. - 16 dekabr

262. Böyük realist // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1928. - 29 oktyabr

263. Bu günün şeiri //”İnqilab və mədəniyyət”. - 1928. - № 1. - s. 29

264. Bir az da ədəbiyyat nəzəriyyatından // “Kommunist”. - 1928. – 13 aprel

265. Gəlir mənbəyi // Yeni kənd. - 1928. – 25 noyabr

266. “İki yetim” Donera // // “Yeni fikir”. - 1928. - 22 noyabr

267. Ədib və şairlər kabineti təşkil edilməlidir // “Kommunist”. - 1928. - 21 mart

268. Maarif sistemində mübahisəli məsələlər (orta təhsil məsələsi haqqında) // İnqilab və mədəniyyət. - 1928. - № 3-4. - s. 41-42

269. Sarabskinin Vəzir xanlığı // Yeni kənd. - 1928. - 18 noyabr

270. Tiflisdə türk teatrosu Sarabskinin Vəzir Xanlığı // // Yeni fikir. - 1928. - 11 noyabr

271. Yazı sənəti və müxbirlər // Azərbaycan işçi-kəndli müxbiri. - 1928. - № 11. - s. 9-10

1929

272. Elmi təşkilatlarımız yatır // “İnqilab və mədəniyyət”. - 1929. - № 2. - s. 24-25

273. Ədəbi əsərlərdə mövzu məsələsi ətrafında // “Azərbaycan işçi-kəndli müxbiri”. - 1929. - № 3-4. - s. 14-15

1936

274. M.F.Axundov və Aleksandr Puşkin // Ədəbiyyat qəzeti. - 1936. - 31 oktyabr

275. M.F.Axundovun Puşkin haqqında poeması tapılmışdır // Ədəbiyyat qəzeti.- 1936. - 21 dekabr
276. Sabir başqa dillərdə // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1936. - 18 oktyabr
277. Sabir Tiflisdə // “Yeni yol”. - 1936. - 28 dekabr
278. Sabirin vəfatının 25-ci ildönümünə hazırlıq // “İnqilab və mədəniyyət”. - 1936. - s. 39-44

1937

279. Qoqol və Azərbaycan ədəbiyyatı // “Kommunist”. - 1937. - 6 mart
280. Qoqol və Azərbaycan ədəbiyyatı // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1937. - 8 mart
281. M.F.Axundzadə və A.S.Puşkin // Bakı. - 1937. - s. 9-10
282. Xalq dastanının qəhrəmanı Koroğlu // Bakı, 1937. - 29 s.283. Sabir və Molla Nəsrəddin // “İnqilab və mədəniyyət”. - 1937. - № 1. - s. 57-72

1938

283. Axundov və onun əsri // “Yeni fikir”. - 1938. - 24 sentyabr
284. M.F.Axundovun bədii yaradıcılığı // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1938. - 18 mart
285. M.F.Axundovun yaradıcılığında qadın məsələsi // “Azərbaycan qadını”. - 1938. - № 6. - s. 19-21
286. M.F.Axundovun yaradıcılığında qadın məsələsi // “Azərbaycan qadını”. - 1938. - № 7. - s. 15-19
287. M.F.Axundovun yaradıcılığında qadın məsələsi // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1938. - 24 mart.
288. Böyük Mirzə Fətəli // Kirovabad bolşeviki. - 1938. - 26 dekabr
289. Böyük realist // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1938. - 29 dekabr

1939

290. Teatr tənqidinə dair // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1939. - 2 fevral

1940

291. “Arşın mal alan” yeni bədii filmi // “Kommunist”. - 1940. - 27 oktyabr

1941

292. Ana diyarının ürəyi // “Sovet Gürcüstanı”, - 1941. – 11 noyabr
293. Bəxtsizliklər, xeyir-dua // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1941. - 12 iyun
294. Biblioqrafiya. Stalin uğrunda! Vətən uğrunda! // “Sovet Gürcüstanı”. - 1941. - 30 avqust
295. C.Cabbarlının dramaturgiyası // “İnqilab və mədəniyyət”. - 1941. - № 1. - s. 86-106
296. C.Məmmədquluzadə və bolşevik mətbuatı // “Sovet Gürcüstanı”. - 1941. - 9 may
297. Cəlil Məmmədquluzadə və 1905-ci il bolşevik mətbuatı // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1941. - 2 iyun
298. Dəlilər yığıncağı // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1941. – 20 dekabr
299. Avropa vulkanı // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1941. - 20 dekabr
300. Ədəbi tənqid konferensiyasındakı çıxışından // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1941. - 17 mart
301. Quduz Hitlerin xam xəyalları // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1941. - 7 noyabr
302. Kəndli qanına həris yırtıcılar // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1941. - 19 oktyabr
303. “12-ci gecə / Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında // “Kommunist”. - 1941. - 23 aprel
304. Sabir bu gün // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1941. - 2 dekabr
305. Səadət və azadlıq düşmənlərinə ölüm // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1941. – 1 mart
306. Vətənimizin ürəyi // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1941. - 1 noyabr
307. Vətənin qəlbi // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1941. - 1 noyabr

1942

308. Aslan və pişik balası // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 1 mart
309. Aşırıq poeziyası Böyük Vətən müharibəsi günlərində // “Vətən uğrunda”. - 1942. - № 6-7. - s. 74-78

310. Avropa vulkanı // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 3 sentyabr
311. Bir kitabın tərcüməsi haqqında // “Kommunist”. - 1942. - 12 sentyabr
312. Bir zərbə daha // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 21 yanvar
313. Böyük sınaq ili // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 21 iyun
314. Düşməni dayandırmalı // “Sovet Gürcüstanı”. - 1942. - 5 sentyabr
315. Düşmənin tikdiyi körpüdən keçməkdənsə, sel aparsa yaxşıdır // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 24 iyul
316. Don çağırır // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 22 sentyabr
317. Faşist bandaları // “Vətən uğrunda”. - 1942. - № 1. - s. 58-61
318. Haanibal qapımız ağzındadır / German faşistləri haqqında // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 16 iyul
319. İntiqam // “kommunist”. - 1942. - 27 avqust
320. Qafqaz // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 14 oktyabr
321. Qoqol və Rusiya // Vətən uğrunda. - 1942. - № 12.- s. 58-62
322. Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sel səni // // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 24 iyul
323. Kin və məhəbbət // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 22 avqust
324. Kəskin silah // Şərq qapısı. - 1942. - 9 oktyabr
325. Naxçıvanın gənc şairləri Böyük Vətən müharibəsi illərində // Şərq qapısı. - 1942. - 10 oktyabr
326. Nifrət və məhəbbət // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 22 fevral
327. Səadət və azadlığın düşmənləri // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 1 may
328. Taxıl işlərimiz // Yeni fikir. - 1942. - 4 noyabr
329. Tarixdən dərslər // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 12 avqust
330. Vaqif və Vətən // Sovet Gürcüstanı. - 1942. - 13 iyun
331. Vaqif və Vətən // Vətən uğrunda. - 1942. - № 6. - s. 56-59
332. Vidadi və Azərbaycan xalqı // Vətən uğrunda. - 1942. - № 7-8. - s. 55-59
333. Vətən şirindir // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 21 iyun

334. Yenə zərbə // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 21 dekabr
335. Yırtıcı faşist imperialistləri // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. -
10 yanvar
336. Xalq inqilabçıları // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 20 noyabr

1943

337. Azərbaycan xalqının fəxri // Sovet Gürcüstanı. - 1943. - 17
mart
338. Baloğlan Abbasov // Sovet Gürcüstanı. - 1943. - 31 mart
339. Əbülhəsənin yeni hekayələri haqqında // “Ədəbiyyat qəzeti”.
- 1943. - 8 avqust
340. M.Hüseynin “Nizami” draması // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1943.
- 3 iyun
341. Müharibə ərəfəsindəki nəsrimizə bir baxış (ədəbi konfransda
məruzə) // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1943. - 18 iyun
342. Müharibə və ədəbiyyat // Şərq qapısı. - 1943. - 31 iyul
343. Tarixin qanlı təlxəki (Hitler haqqında) // “Ədəbiyyat qəzeti”.
- 1943. - 18 fevral
344. Ümidlər verən şair / Ə.Cəmilin şeirləri haqqında // Ədəbiyyat
qəzeti. - 1943. - 25 may
345. Vəqifin və Vidadinin vətənpərvər şeirləri // SSRİ EA Azərbaycan
filialının xəbərləri. - 1943. - № 2. - s. 55-69

1944

346. A.Bakıxanov Qüdsi // Sovet Gürcüstanı.- 1944.- 22 iyun
347. C.Məmmədquluzadənin bolşevik mətbuatında iştirakı // Kom-
munist. - 1944. - 13 dekabr
348. Cəlil Məmmədquluzadə // Vətən uğrunda. - 1944. - № 7-8. -
s. 42-45
349. Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi irsindən // Azərbaycan
filialının xəbərləri. - 1944. - № 12. - s. 11-14
350. Çexovun vətəninə // “kommunist”. - 1944. - 15 iyul
351. Qocaman sənətkar / Şalva Dadiyani – 70 // “Ədəbiyyat
qəzeti”. - 1944. - 21 iyul

352. “Qız qalası” // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1944. - 27 iyul
353. İ.A.Krılov // Sovet Gürcüstanı. - 1944. - 9 dekabr; // Ədəbiyyat qəzeti. - 1944. - 21 noyabr
354. İlhamverici əsər // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1944. - 4 noyabr
355. İvan Andreyeviç Krılov // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1944. - 21 noyabr
356. M.F.Axundov // Sovet Gürcüstanı. - 1944. - 11 mart
357. Mahir sənətkar: Şalva Dadiyani // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1944. - 27 iyul
358. “1905-ci ildə” əsərinin yeni səhnə qoyuluşu // Sovet Gürcüstanı. - 1944. - 17 may
359. Molla Nəsrəddin bibliografiyasına dair qeydlər // “kommunist”. - 1944. - 9 dekabr
360. “Nizami” M.F.Axundov adına teatrda // Sovet Gürcüstanı. - 1944. - 9 fevral
361. Rza Şahvələdin “Qız qalası” dramı Tbilisi Dövlət Dram Teatrının səhnəsində // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1944. - 27 iyul
362. Rus və Azərbaycan xalqının qədim dostluğu // “kommunist”. - 1944. - 3 sentyabr
363. Sovet əsrinin ən yaxşı şairi // Sovet Gürcüstanı. - 1944. - 15 aprel
364. Sovet Gürcüstanının görkəmli şairi // Sovet Gürcüstanı. - 1944. - 28 iyun
365. Ukraynanın dahi şairi T.Şevçenko // Sovet Gürcüstanı. - 1944. - 15 aprel
366. Yaradıcılıq yolunda // “Kommunist”. - 1944.- 27 avqust
- 1945**
367. “Arşın mal alan” musiqili filmi haqqında // “Kommunist”. - 1945. - 21 oktyabr
368. Bizim bədii nəsrimiz // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1945. - 5 may
369. Çağırış // Şərq qapısı. - 1945. - 14 avqust
370. Mühəribə mövzularından geniş istifadə edək // Ədəbiyyat qəzeti. - 1945. - 30 iyun

371. Qələbə // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1945. - 10 may

372. Karmen // Kommunist. - 1945. - 8 aprel

1946

373. M.Ə.Sabirin bir şeiri haqqında // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1946.
- 28 oktyabr

374. “Məlik Məmməd” Naxçıvan Dövlət Dram Teatrında // Şərq
qapısı. - 1946. - 6 iyun

375. Naxçıvan teatri // “Kommunist”. - 1946. - 28 may

376. Naxçıvan teatri haqqında // “Kommunist”. - 1946. - 14 iyul

377. Naxçıvan teatri yeni mərhələdə // “Şərq qapısı”. - 1946. - 30 okt-
yabr

378. “Oğurlanmış səadət” // “Kommunist”. - 1946. - 14 noyabr

379. “On ikinci gecə” Azərbaycan Dövlət Teatrında // “Ədəbiyyat
qəzeti”. - 1946. - 24 aprel

380. Xatirələr // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1946. - 23 aprel

381. “Qaraca çoban” M.Qorki adına Azərbaycan Dövlət Gənc
Tamaşaçılar Teatrında // “Kommunist”. - 1946. - 30 aprel

382. 40 il bundan əvvəl / “Molla Nəsrəddin” – 40 // “Kommunist”.
- 1946. - 20 aprel

383. Rus klassik dramaturgiyasına baxış // “Ədəbiyyat qəzeti”. -
1946. - 23 fevral

384. Rus klassik dramaturgiyası Zaqafqaziya xalqları səhnəsində
// “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1946. - 12 iyul

385. S.Vurğunun “İnsan” dramı // “Vətən uğrunda”. - 1946. - № 2. - s. 92-96

386. Şərq xalqlarının böyük dostu / C.Məmmədquluzadə haqqında
// “Azərbaycan”. - 1946. - № 2. - s. 29-30

387. Unudulmaz xatirə / “Molla Nəsrəddin” – 40 // “Ədəbiyyat
qəzeti”. - 1946. - 23 aprel

388. “Vaqif” // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1946. - 9 may

389. Yaxşı başlanğıc // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1946. - 19 dekabr

390. Yerevan Azərbaycan teatrında // “Sovet Ermənistanı”. - 1946.
- 2 aprel

1947

391. “Durna” musiqili komediyası // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1947. - 9 may
392. “Yaşar”ın səhnə quruluşu haqqında // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1947. - 12 fevral

1948

393. Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1948. - 28 avqust
394. Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı Moskvada // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1948. - 12 sentyabr
395. Azərbaycan Dram Teatrının Moskva tamaşaları haqqında // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1948. - 22 sentyabr
396. M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı Moskvada // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1948. - 21 avqust
397. Sabir. “Hophopnamə” – B.: Azərneşr. - 1948. - s. 7-23

1955

398. Xalq müəllimi / C.Məmmədquluzadə haqqında // Azərbaycan. - 1955.- № 2. - s. 115-137
399. C.Məmmədquluzadənin tərcümeyi-halına aid bəzi yeni sənədlər // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1955. - 6 avqust
400. Görkəmli müəllim və şairimiz // “Şərq qapısı”. - 1955. - 15 noyabr
401. Görkəmli müəllim və şair // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1955. - 25 dekabr

1956

402. Cəlil Məmmədquluzadənin həyatının 1897-ci ildən 1903-cü ilə qədərki dövrü // Ədəbiyyat və incəsənət. - 1956. - 26 fevral
403. Sabirin bir şeiri haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1956. - 28 oktyabr
404. Yeni bir mollanəsrəddinçi haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1956. - 30 sentyabr
405. C.Məmmədquluzadənin mətbuatda çap olunmuş ilk məqaləsi haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1956. - 8 aprel

406. Dost xalqının yüksək mədəniyyəti ilə fəxr edirik // “Sovet Gürcüstanı”. - 1956. - 9 iyun
407. Mirzə Fətəli Axundov. Seçilmiş əsərləri (rus dilində), - M.,1956 // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1956. - 23 sentyabr
- 1957**
408. Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı // “Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1957. - 21 dekabr
409. C.Məmmədquluzadənin mühiti (1896-1909) // “Azərbaycan”. - 1957. - № 2. - s. 182-203
- 1958**
410. Sabir Tiflisdə // “Azərbaycan”. - 1958. - № 1. - s. 194-204
- 1960**
411. Bədii tərcümə məsələsinə dair // “Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1960. - 15 oktyabr
412. Əshab Nehr sehirlı yer deyil // “Şərqlı qapısı”. -1960. - 20 noyabr
- 1961**
413. Böyük dostluqdan kiçik xatirə // “Sovet Ermənistanı”. - 1961. - 23 fevral
- 1962**
414. M.F.Axundov (Məqalələr məcmuəsi). - B.: Azərb. EA, 1962. - s. III-XII
415. M.F.Axundovun satira sənətkarlığı // “Azərbaycan”. - 1962. - № 10. - s. 68-74
416. Sabirin nəzirələri // “Azərbaycan”. - 1962. - № 5. - s. 89-95
417. Sabir Tiflisdə // Müasirləri Sabir haqqında. - B., 1962. - s. 128-144
418. Sabir və “Molla Nəsrəddin” // M.Ə.Sabir. Məqalələr məcmusi. - B.: Azərnəşr, 1962. - 69-92
419. SSRİ xalqlarının sevimlisi: Sabir haqqında // “Azərbaycan müəllimi”. - 1962. - 31 may

1964

420. İllər və arzular // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1964. - 25 yanvar

1965

421. Ədəbiyyatımız haqqında / “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixinin öçerkləri” haqqında // 2Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1965. - 24 aprel

422. Görkəmli müəllim və şairimiz / M.T.Səfərov – Sidqi // Şərq qapısı. - 1965. - 18 noyabr

423. Görkəmli müəllim və şair // “Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1965. - 25 dekabr

424. Redaksiyaya məktub // “Ədəbiyyat və incəsənət”, 1965, - 24 aprel

425. Sabir haqqında dissertasiya / A.Zamanovun elmi əsəri haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1965. - 27 noyabr

426. Ürək sözü // “Şərq qapısı”. - 1965. - 23 may

1966

427. C.Məmmədquluzadə yaradıcılığında humanizm // “Azərbaycan”. - 1966. - № 1. - s. 159-266

428. Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi irsindən // “Azərbaycan filialının xəbərləri”. - 1966. - № 12. - s. 11-14

429. Cəlil Məmmədquluzadə harada anadan olmuşdur? // “Ədəbiyyat və incəsənət”. -1966. - 5 noyabr

430. C.Məmmədquluzadənin həyatının 1897-ci ildən 1903-cü ilə qədərki dövrü // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1966. - 26 fevral

431. Ədəbi tənqid haqqında əsər / K.Talıbzadə haqqında // “Kommunist”. - 1966. - 17 avqust

432. N.Nərimanov haqqında xatirələrim // “Kommunist”. - 1966. - 15-16 aprel

433. Nəriman Nərimanov // “Azərbaycan”. - 1966. - №12. - 129-132

434. Nəsr və satira ustası / C.Məmmədquluzadə // “Azərbaycan kommunisti”. - 1966. - № 7. - s. 67-75

435. Sabirin bir şeiri haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1966.
- 28 oktyabr
436. Sabir Tiflisdə // “Azərbaycan”. - 1966. - № 1. - s. 194-204
437. Tukas həm Azərbaycan ədəbiyyatı // “Kazan utları”. - 1966. -
№ 4. - s. 110-114
438. Yeni bir mollanəsrəddinçi haqqında / C.Məmmədquluzadənin
dayısı Ə.Babayev haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət”. -
1966. - 30 sentyabr

1967

439. Bədii tərcümənin bəzi məsələlərinə dair // “Ədəbiyyat və in-
cəsənət”.- 1967. - 4 mart
440. Fırtınadan doğulmuşlar / C.Məmmədquluzadə haqqında //
Azərbaycan. - 1967. - № 5. - s. 5-11
441. Fırıldaq və mədəniyyətsizlik // “Kommunist”.- 1967. - 16
iyun
442. İncəsənətimizin yeni qələbəsi / M.İbrahimovun “Həyat”
pyesi haqqında // “Kommunist”. - 1967. - 28 aprel
443. Moskva tamaşaları // “Kommunist”. - 1967. - 11 dekabr
444. Ölməz Mirzə // “Şərq qapısı”. - 1967. - 12 iyun
445. Söhbət ciddi oldu: Bədii tərcümə müzakirəsinin yekunları //
“Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1967. - 20 may

1968

446. Fikrimcə: Ciddi təhrif. Azərbaycan Dram Teatrında tamaşaya
qoyulmuş “Ölülər” pyesinin müzakirəsi // “Ədəbiyyat və in-
cəsənət”. - 1968. - 8 mart
447. Xatirə və arzularım // “Sovet Gürcüstanı”.- 1968. - 26 ok-
tyabr
448. M.P.Vaqif və Gürcüstan // “Azərbaycan”. - 1968. - № 9. - s. 26-32
449. Yaradıcılıq dostluqları // “Kommunist”. - 1968. - 2 yanvar
450. Yeni “Ölülər” haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1968.
- 2 mart

1969

451. Xalqlar dostluğunun carçısı // “Ədəbi Ermənistan”. - Yerevan, 1969. - s. 184-190
452. O.Tumanyan -100 il. Həsən (hekayə) // “Azərbaycan”. - 1969. - № 9. - s. 22-32

1970

453. Keçən günlərdən (Ə.Haqqverdiyev haqqında) // “Azərbaycan”. - 1970. - № 5. - s. 103-132

1972

454. Firudin bəy Köçərli və onun arxivi // “Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1972. - 3 iyun. - s. 12-13
455. Simurğ (Tağı Şahbazı) // “Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1972. - 22 iyun
456. Teatr. Hüseyn Ərəblinski (Keçmiş günlərdən) // “Azərbaycan”. - 1972. - № 2. - s. 141-166

1973

457. Hüseyn Cavid // “Azərbaycan”. - 1973. - № 9 . - s. 150-168
458. Bizim səhnədə // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1973. -7 aprel

1975

459. Yubilyara bir neçə sual / 80 illiyi münasibətilə müxbirin suallarına verdiyi cavablar // “Elm və həyat”. - 1975. - № 5. - s. 30-31

1981

460. Azərbaycan musiqisinin atası: Üzeyir bəy Hacıbəyov haqqında // “Azərbaycan”. - 1981. - №12. - s. 128-141
461. “Molla Nəsrəddin” qocalmır / Müsahibəni apardı A.Mansurzadə // Bakı, 1981. - 20 may

1983

462. Redaksiyaya məktub / Y.Eyvazovun kitabı haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1983. - 9 dekabr
463. Şərəfli yol: “Azərbaycan” jurnalının 60 illiyi // “Azərbaycan”. - 1983. - № 1. - s. 15-16

RUS DİLİNDƏ:

1910

464. Памяти Сергея Семеновича Троицкого // Закавказские обозрение. – 1910. -№ 32

1912

465. Мусульманская аудитория // Закавказские газеты. - 1912. - № 234 – 239

466. Мусульманская аудитория // Закавказские газеты. - 1912.- № 251

1917

467. В социал-демократической партии. Нахичевань Ереванской губернии. - Борьба.- 1917 г.- № 96

468. Провинция Нахичевань Ереванской губернии // Вперёд. - 1917. - № 152

1918

469. Англичани в Баку // Пробуждение. - 1918. - 15 декабря

470. Воссоздание России // Пробуждение. – 1918. - 22 декабря

471. Наше слово // Пробуждение. – 1918. - 17 ноября

472. Печать / ответ «Грузии» о честной «тематике» // Пробуждение. - 1918. - 17 ноября

473. Печать (ответ газете) // Пробуждение. - 1918. - 8 декабря

474. Тифлис, 15 декабря / Передовая статья об открытии азерб. парлм.// Пробуждение. - 1918. - 15 декабря

1919

475. О старых легендах /ответ тов. А.З. // Пробуждение. – 1919. - № 11. - 5 января

476. Печать /ответ газете «Грузии»/// Пробуждение. - 1919. - 5 января

477. «Правительство Азербайджана перед судом общества» // Пробуждение. – 1919. - 29 декабря

478. Сандро Майсурадзе. (Некролог) // Пробуждение. – 1919. - 29 декабря

1922

479. Библиография. Новая тюркская азбука./ Авторы: Мамедзаде и Ага-Заде, Ахунд-Заде.- Баку, 1922 г. // Заря Востока. - 1922. - 24 декабря
480. Гаджи – Кара // Заря Востока. – 1922. - 26 декабря
481. Культурная жизнь тифлиских тюрков// Заря Востока. - 1922.- 14 декабря
482. Культурные задачи тифлиских тюрков// Заря Востока.- 1922.- 28 декабря
483. Периодическая печать на новом тюркском алфавите. Журнал-ежемесячник «Гяледжек» // Заря Востока. – 1922. - 31 декабря

1923

484. Аликули Гамкюсар Наджафов (К 4-летию со дня смерти) // Заря Востока. - 1923. - 13 мая
485. «Книга матери» Мамед-Кули-Заде // Заря Востока. - 1923. - 10 мая
486. «Кузнец Гяве» Шамседдина Сами // Заря Востока. – 1923. - 13 февраля
487. Мамед-Кули-Заде Дж. «Мертвецы» // Заря Востока. - 1923. - 31 января
488. «Несчастный юноша» А.Ахвердова // Заря Востока. – 1923. - 21 февраля
489. Обзор тюркской экономической печати // «Народное хозяйство Грузии. – 1923. - 18 март
490. 50–летний юбилей тюркского театра в Закавказье. «Гяджи-Кара» М.Ф.Ахундова // Заря Востока. - 1923. - 11 апреля
491. «Пари-джаду» А.Ахвердова // Заря Востока – 1923. - 10 марта
492. Работа налаживается // Заря Востока. - 1923. - 12 января
493. Реформа тюркского языка // Заря Востока. – 1923. - 22 апреля

494. Тюркский театр в Закавказье и на Востоке // Пламя. - 1923. - № 2
495. Тюркский театр в Закавказье (К 50 – летнему юбилею) // Заря Востока. – 1923. - 7 марта
496. Хлопководство в Азербайджане // Заря Востока. – 1923. - 15 апреля
497. «Улдуз» Джабар-Заде // Заря Востока. - 1923. - 7 февраля
498. Экономическая жизнь в Азербайджане // Заря Востока. – 1923. - 1 мая

1924

499. Среди книг и журналов. Добыча нефти и её переработка // Заря Востока. – 1924. - 28 ноября

1925

500. «Акинчи» и Г.Б.Мелик-Заде (к 50 –летию I тюркской газ. В Закавказье) // Заря Востока. - 1925. - 15 октября
501. «Гяляджек». Журнал ЦК нов. тюрк. алф. № 2 // Заря Востока. – 1925. - 9 июля
502. Долихан Сайфуллина Арсланова. «Ичкары»; Сборник рассказов. Ташкент : Узбекгосиздат. –1925 г. // Заря Востока. - 1925. - 15 декабря
503. За освобождение Востока. /митинг-протест мусульман Тифлиса по поводу курдского восстания// Заря Востока. - 1925. - 25 апреля
504. «Комсомол и детские движение» /Пер.Р.Гаджи-Заде // Заря Востока. – 1925. - 21 октября
505. Критика и библиография. Проф. В.Н.Песков «Чем спорт может быть полезен организму человека» на тюркском яз. // Заря Востока. – 1925. - 4 ноября
506. Критика и библиография. Д.Татарченко. «Машина вместо лошади» /Пер. на тюрк язык Г.Везирли // Заря Востока. - 1925.- 7 декабря
507. Критика и библиография. А.Стасов. Что нужно знать

крестьянину о Советской власти, о земле и своём хозяйстве /Пер. на тюрк язык Р.Гаджи-Заде // Заря Востока. -1925.- 22 декабря

508. Критика и библиография. // Шярк кадыны. – 1925. - № 9-10

509. К тюркологическому съезду // Заря Востока. - 1925. - 14 октября

510. Новый тюркский алфавит // Заря Востока. – 1925. - 22 апреля

1926

511. «Айдын», Дж. Джаббар-Заде // Заря Востока. - 1926. - 30 ноября

512. Библиография. I Всесоюзный тюркологич. съезд. Стенографический отчёт.- Баку, 1926 г., // Заря Востока. - 1926. - 29 октября

513. «Во имя бога» // Заря Востока. – 1926. - 27 января

514. «Гамлет» в Азерб. госуд. театре // Заря Востока. – 1926. - 21 июня

515. Закавказская печать. Новый алфавит и тюрк. газеты // Заря Востока. – 1926.- 30 января

516. Издательство Азербайджана // Заря Востока.- 1926. - 20 января

517. Искусство. Наджаф-бек Везиров // Заря Востока. - 1926. - 18 июля

518. Критика и библиография. Э.Султанов. Сеиды // Заря Востока. – 1926. - 31 января

519. Критика и библиография. Дж. Мамед-Кули-Заде. Рассказы: 1) Укус; 2) Молла Фазлали; 3) Соловьи поэзии; 4) Мешади Рагим.- Баку, 1925 // Заря Востока. - 1926. - 4 апреля

520. Критика и библиография. Н.Нариманов; Собрание соч. Т. I «Пир». Повесть и пьсы.- Москва – Ленинград: Земля и фабрика // Заря Востока. – 1926. - 21 мая

521. Критика и библиография. Н.Нариманов. Собранные со-

- чинений. Т. IV. Надир-шах.- Москва – Ленинград: Земля и фабрика // Заря Востока. – 1926. - 6 июня
522. Критика и библиография. «Дан Йылдызы». Ежемесячник комитетов нов. Тюрк. алф. Грузии и Армении. – август.- № 4 // Заря Востока. – 1926. - 12 октября
523. Кустарная промышленность в Азербайджане // Заря Востока. - 1926. - 16 января
524. Обзор Закавказской печати. Машинизация сельского хозяйства // Заря Востока. - 1926. - 26 января
525. «Олюлар». Мамед-Кули-Заде // Заря Востока. – 1926. - 14 апреля

1927

526. Вторая годовщина смерти Н.Нариманова // Заря Востока. - 1927. - 20 марта
527. Гастроли азерб. гос. Акад. Драмы // Раб. Правда. - 1927. - 18 июня
528. Десятный день месяца Магеррама... // Раб. Правда. – 1927. - 10 июля
529. Критика и библиография. О.Туманян. «Капля мёву». «Гикор» /Пер. с.арм. на тюрк. язык. – Баку, 1926 // Заря Востока. - 1927. - 201 февраля
530. Критика и библиография. «Ени кенд» - ежемесячник // Заря Востока. – 1927. - 13 мая
531. Критика и библиография. Халиде-Эдиб-ханум. «Огненная рубашка» / Пер. с турецкого.- Заккнига, 1927 // Заря Востока. – 1927. - 30 июля
532. На почту. К 25-летию общественной деятельности Нариманова // Заря Востока.- 1927. - 1 января
533. Ревизия Шекспира (Вместо критики) // Заря Востока. – 1927. - 14 апреля
534. Среди книг и журналов. «Ени кенд». Еженедельник. Крестьянская газета Орган ЦК КП(б). // Заря Востока. - 1927. - 14 июля

1928

535. Ахундов М.Ф. // На рубеже Востока. – 1928.- № 2. - с. 115-124
536. Ахундов М.Ф. // Заря Востока. - 1928. - 10 марта
537. Государственный театр в Гяндже // Заря Востока. – 1928.
- 11 мая
538. Дан Йылдызы. Халиде Эдибханум. «Огненная рубашка»
// На рубеже Востока. - 1928.- № 7. - с. 135-139
539. «Доходное место» Островского // Заря Востока. – 1928.-
8 декабря
540. Культура и письменность Востока // На рубеже Востока.
- 1928.- № 3-4. - с. 238-239
541. Старое и новое в тюркской (азербайджанской) литературе
// На рубеже Востока. - 1928. - № 1. - с. 133-136
542. Тюркская драма // Заря Востока. – 1928. - 20 января
543. Халида Эдиб ханум. «Огненная рубашка» // На рубеже
Востока. – 1928. - № 7. - с. 135-139

1929

544. Гастроли Бак. Тюрк. раб. Театра. «Разлом» Лавренёва
/пер. А.Имам-Заде // Заря Востока. - 1929. - 25 января

1930

545. Гастроли БТРТ. «Дочь Индии». Абдулхак-Хамид // Заря
Востока. – 1930. - 28 мая
546. Гастроли БТРТ. «Индже». Имам-Заде и А.Таир // Заря
Востока. - 1930. - 1 июня

1931

547. Бакинский тюркский рабочий театр // Заря Востока. -
1931. - 18 апреля

1935

548. Абдурагим Ахвердов на сцене Тюркского гос. театра //
Лит. Закавказье. – 1935. - № 2. - с. 86-89
549. На сцене тюркского театра // Литературное Закавказье. –
1935. - № 2. - с. – 86-89

550. Поэзия Азербайджана // Молодой рабочий. - 1935. - 16 июня
551. Женщина в тюркской литературе // Литературное Закавказье. - 1935. - №3

1936

552. Абдурагим Ахвердов (К третьей годовщине смерти) // Бак. Рабочий. – 1936. - 12 декабря
553. Ахундов М.Ф. и театр в Тифлисе (из истории тюркской драматургии) // Литературный Азербайджан. - 1936. - № 2-3. – с. 41-42
554. Великий сатирик Азербайджана // Бак. Рабочий. – 1936. - 28 декабря
555. К 95 – летию со дня смерти Сабира // Заря Востока. - 1936. - 3 июня
556. М.Ф.Ахундов и А.С.Пушкин // Заря Востока. - 1936. - 10 июня.
557. Молла Насреддин (К 30 – летия первого тюркского сатирического журнала) // Лит. Азербайджан. – 1936. - № 7-8. - с. 50-55
558. Народный поэт Азербайджана/ К 25-летия со дня смерти М.А.Сабира // Литературная газета. - 1936. - 26 декабря
559. Новое из архива М.Ф.Ахундова // Заря Востока. - 1936. - 14 ноября
560. Первая поэма М.Ф.Ахундова : Восточная поэма //Бакинский рабочий. – 1936. - 18 ноября
561. Первая поэма М.Ф.Ахундова // Лит. Азербайджан. - 1936. - № 9-10. - с. 41-44
562. Сабир /К 25-летию со дня смерти/ // Лит.Азербайджан. - 1936. - № 6. - с. 43-50
563. Сабир великий художник // Азербайджан. - 1936. - № 11-12. - с. 35-42
564. Жизнь и творчество Ахвердова // Лит.Азербайджан. - 1936. - № 11-12. - с. 52-64

1937

565. Азербайджанские ашуги // Заря Востока.- 1937. – 27 июля
566. Воинствующий пролетарский гуманист: А.М.Горький //Бак. Рабочий. – 1937. - 18 июля
567. Герой народного эпоса // Бак. Рабочий. – 1937. - 18 апреля
568. Гоголь и Молла Насреддин // Бак. Рабочий. - 1937. - 4 марта
569. Мамед-Кули-Заде. Молла Насреддин (К пятой годовщине со дня смерти) // Бак. Рабочий. - 1937. - 5 января
570. Новое о Шота Руставели // Заря Востока. - 1937. - 12 июля
571. Образ женщины в азербайджанской литературе // Бакинский рабочий. – 1937. - 8 марта
572. Опера «Кер-оглы» // Заря Востока. – 1937. - 9 мая
573. 50 лет со дня основания журнала «Молла Насреддин» // Краткие сообщения Института Востоковедения АН СССР. - 1957.- № 27. - с. 23-30
574. «Ромео и Джульетта» // Бак. Рабочий. - 1937. - 20 января

1938

575. Ахундов М.Ф. – драматург // Лит.Азербайджан. - 1938. - № 12. - с. 71-76
576. Ахундов М.Ф. Сочинения / Вступительная статья, ред. и комментарии А.Шарифа. – Тбилиси : Заря Востока, 1938. - 365 с.
577. Ахундов М.Ф. и старый Тифлис // Бак. Рабочий. - 1938. - 20 декабря
578. Великий писатель азербайджанского народа: К 125 – летию со дня рождения М.Ф.Ахундова // Курортная газета.-1938. - 27 декабря
579. Драматургическое наследство писателя М.Ф.Ахундов // Бак. Рабочий. – 1938. - 24 ноября
580. Бараташвили в Азербайджане // Литературный Азербайджан. – 1938. - № 10-11. - с. 84-85

581. Образы женщины в творчестве М.Ф.Ахундова // Литературный Азербайджан. - 1938. - № 3. - с. 41-46
582. О библиографических материалах И.Бараташвили // Заря Востока. – 1938. - 21 октября
583. Правда о М.Кули-Заде / Молла Насреддине/: Ответ Л.Климовичу // Литературный Азербайджан - 1938. - № 4. - с. 84-90
584. Ценный вклад в азербайджанскую литературу /О пьесе С.Вургуня «Вагиф»/ // Литературный Азербайджан. - 1938, - № 10-11. - с. 77-83
585. Жизнь и творчество Абдурагима Ахвердова: Вступительная статья // В кн.; Ахвердов А. Избранные сочинения. - Баку: Азернешр, 1938. - с. VII-XXXIV
586. Жизнь и творчество М.Ф.Ахундова. В кн.: М.Ф.Ахундов. Сочинения. Тбилиси: Заря Востока, 1938. - с. 5-52
587. «Вагиф» в Бакинск.гос. драм. театре им. Азизбекова // Курортная газета. - 1938. - 3 января

1939

588. Выдающийся революционный сатирик // Бак. Рабочий. - 1939. - 10 декабря
589. Мирза Алекбер Таир-Заде Сабир /Биограф. справка // Бак. Рабочий.- 1939. - 29 декабря
590. Сабир как художник // Бак. Рабочий. – 1939. - 21 декабря

1940

591. Джалил Мамед-Кулу-Заде «Молла Насреддин» // Заря Востока. – 1940. - 13 сентября

1941

592. Новое о творчестве Молла Насреддина // Заря Востока. - 1941. - 11 мая
593. Речь Азиза Шарифа // Литературный Азербайджан. - 1941. - № 4. - с. 77
594. Стихи М.Дильбазы // Литературный Азербайджан. – 1941. - №4. - с. 75-76

1942

595. Народный герой // Боец РККА, /Закфронт/. - 1942. - 18 апреля

1943

596. «Вефа» в азербюайдж. драм. театре им. Азизбекова // Бак. Рабочий. – 1943. - 12 мая

597. Патриотическая лирика Вагифа и Видади // Изд. Азерб. филиала АН СССР – 1943. - № 2. - с. 55-70

1944

598. Ахундов М.Ф. // Боец РККА. – 1944. - 12 марта

599. Молла Насреддин /Дж.Мамед-Кулу-Заде/ // Туркменская искра. – 1944. - 31 декабря

600. Из литературного наследия Дж.Мамед-Кулу-Заде/ Известия Аз фил. АН СССР. – 1944. - № 12. - с. 3-14

1945

601. Выдающийся азерб. писатель / к 75-летию со дня рождения А.Ахвердова // Бак. Рабочий. - 1945. - 17 апреля

602. Выдающийся азербайджанский писатель / К 75-летию со дня рождения А.Ахвердова // Лит. Газета. - 1945. - 26 мая; Бак. Рабочий. – 1945. - 16 апреля

1946

603. Комедия Шекспира на азербайджанской сцене. «Двенадцатая ночь» в Гос. драм. театре им. Азизбекаова // Известия. - 1946. - 19 мая

604. Журнал «Молла Насреддин (К 40-летию со дня выхода первого номера) // Бак. Рабочий. - 1946. - 20 апреля

1947

605. Азербайджанская музыкальная комедия // Советское искусство. – 1947. - 25 июля

606. Великий поэт азербайджанского народа // Советское искусство. - 1947. - 19 сентября

607. Жизнь и эпоха Низами // Москоу ньюс. – 1947. - 20 сентября

1949

608. Драматургия Джафара Джаббарлы в сценическом воплощении // Искусство Азербайджана. - 1949. - № 1. - с. 59-101
609. Славный путь / К 75-летию Азербайджанского драматического театра им. Азизбекова // Советское искусство. - 1949. - 30 июля

1950

610. Драматургия Джафара Джаббарлы и её в сценическое воплощение // Искусство Азербайджана. - 1950.- Т. III. - с. 126-157
611. Жизнь и творчество Абдурагима Ахвердова /Вступительная статья в кн.: Ахвердов А. Избранное. –М.: ГИХЛ, 1950. -с. 3-18

1953

612. Ахундов М.Ф. // Краткие сообщения Ин-та востоковедения АН СССР. – 1953. - № 9. - с. 3-18
613. Ахундов М.Ф. // Огонёк. – 1953. - № 9. - с. 28
614. Великий азербайджанский писатель // Кировабадский рабочий. - 1953. № 5

1954

615. Попытка улучшить классика (книгу Мирахметова Азиза «М.Ф.Ахундов) // Лит.газета. - 1954. - 6 апреля. - с. 3

1957

616. Вступление. «Труды объединён. Текущий сессии АН СССР и Акад. наук Закавказских республик по общественным наукам» Стенографический отчет. – Баку.: АН Азерб ССР, 1957. - с. 724-726
617. Мамед-Кули-Заде Джалил в дни 1905 года // Литературный Азербайджан, - 1957. - № 4. - с. 96-102

1958

618. Роман о Сабире /О романе Мир Джалале «Куда ведут дороги»// Дружба народов. – 1958. - № 7. - с. 423-444

1959

619. К декаде азербайджанской литературы и искусства в Москве // Что читать?. - 1959. - № 5. - с. 22

1960

620. «Две находки». / О находку «Поэмы на смерть Пушкина» Ахундова и статей Дж.Мамед-Кули-Заде в органе большевиков// Молодёжь Азербайджана.- 1960. - 2 ноября
621. Джафар Джаббарлы // Советская культура.- 1960. - 24 марта
622. Ценное исследование /О книге Х.Н.Ардасенова «Очерк истории осетинской литературы»/ // Дружба народов. – 1960. - № 8. - с. 218-221

1961

623. Властное требование жизни // Вопросы литературы. - 1961. - № 10. - с. 209-216
624. Ценный литературоведческий труд /О книге Г.И.Ломидзе «Единство – многообразие»/ // Литературная Грузия. – 1961. - № 3
625. Ценный литературоведческий труд // Сов. Украина. - 1961. - № 4. - с. 181-184

1962

626. Ахундов М.Ф. (1812-1878) // Советский Союз. - 1962. - № 7. - с. 52
627. «Город без людей» /о романе Хангерли оглу/ // Дружба народов. – 1962.- № 5. - с. 252-256
628. М.Ф.Ахундова. // Через АПН опубликовано во многих газетах ССР за 11.13.7. - 1962
629. «Об одном письме Демьяна Бедного» // Литературный Азербайджан. – 1962. - № 5. - с. 137-139
630. Обзор работы Закавказской региональной конференции в Тбилиси /март 1962/. Выдержки из стенограммы выступлений А.Шарифа /художественный перевод и современность/ // Лит. Грузия. – 1962. - № 6. - с. 79-90
631. О повести М.Ф.Ахундова «Обманутые звёзды» / Вступи-

- тельная статья // В кн.: Ахундов М.Ф. «Обманутые звёзды».- Баку: Детюниздат, 1962. - с. 3-6
632. Певец любви, певец жизни // В кн.: Вагиф. Лирика. М.: Худож. лит-ра. – 1962. - с. 3-10
633. Сабухи – значит утренний; / К 150-летию со дня рождения // Литературная газета. - 1962. - 15 апреля
634. Страницы истории литературы народов Закавказья // Вопросы литературы. – 1962. - № 2. - с. 198-204. Рецензия на сборник статей «Из истории литературы народов Закавказья»
635. Школа Ахундова // Огонёк. – 1962. - № 43. - с. 9
636. Художественный перевод современность // Лит. Грузия. - 1962. - № 6. - с. 79-90

1965

637. Благодарность // Литературная газета. - 1965. - 15 апреля
638. Время диктует новые критерии /об очерке истории азерб. советской литературы/ // Вопросы литературы. - 1965. - № 3. - с. 195-202
639. Письмо в редакцию // Бакинский рабочий. - 1965. - 23 апреля

1966

640. Веское слово об азербайджанской критике / о книге К.Таллыбзаде // Вопросы литературы. - 1966.- № 11. – с. 208-211
641. История одного снимка. / О семинарском снимке Джалил Мамед-Кули-Заде / // Молодёжь Азербайджана. – 1966. - 9 февраля
642. Начало пути /О Мамед-Кули-Заде// Литературный Азербайджан. – 1966. - № 2. - с. 97-104
643. Низами /К 825-летию со дня рождения/ // В мире книг. - 1966. - № 8. - с. 25-27
644. Образы армян в творчестве Дж. Мамед-Кули-Заде // Литературная Армения. - 1966. - № 10. - с. 10-12

645. О лирике Физули /о книге Мирза Ага Гули-Заде// Бакинский рабочий. - 1966. - 18 сентября
646. Первая азербайджанская новелла /О «Почтовом ящике» М.Кули-Заде// Молодёжь Азербайджана. - 1966. - 9 января
647. Право на бессмертие: К 100-летию со дня рождения Д.Мамед-Кули-Заде // Дружба народов. - 1966. - № 12. - с. 254-257
648. «Рождение» М.Насреддина // Литературный Азербайджан. - 1966. - № 7. - с. 67-75
649. Ценный литературный труд : О книге К.Талыбзаде / //Баку. – 1966. - 27 октября

1967

650. Жизнь, отданная народу /О Н.Нариманове// Литературный Азербайджан. - 1967. - № 9. - с. 10-12
651. Гуманист, демократ : О Мамед-Кули-Заде// Литературный Азербайджан. - 1967 - № 5. - с. 13-21
652. Классика и современность. Театральная судьба комедий Дж.Мамед-Кули-Заде // Бакинский рабочий. - 1967. - 10 июня
653. «Не в том ключе» /статья в книге «Пути развития советской многонациональной культуры» // М.: Наука, 1967
654. Об исследовании фольклорных связей северного Кавказа» // Научные записки Кабардино – Балкарского научно-исследовательского института. – 1967.- Т. XXIV. - с. 274-278
655. Письмо в редакцию / о семинарском снимке Дж.Мамед-Кули-Заде / // Молодёжь Азербайджана. - 1967. - 7 июня
656. Принципы художественного перевода // В книге «Актуальные проблемы теории художественного перевода» Материалы Всесоюзного симпозиума: в 2-х томах. Т. 2. М.: Советский писатель, 1967. - с. 51-52

657. Раздумья о драматургии Дж.Мамед-Кули-Заде // Литературный Азербайджан. - 1967.- № 6. - с. 120-125
658. Статья об азербайджанской литературе / О Дж. Мамед-Кули-Заде// Литература советика. – 1967. - № 5
659. Творчество Вагифа // Вопросы литературы. – 1967. - № 7. - с. 207-211

1968

660. Вагиф – Лирика. /Вступит. статья и поясн. словарь А.Шарифа. - с. 3-13. - с. 157-161.- М.: Художественная литература, 1968
661. Абдулла Тукай и Сабир: В книге «Абдулла Тукай».- Казань: Татар. Кн. Изд-во. – 1968. - с. 74-84
662. Литература народов СССР – Раздел: «Лит-ры народов Закавказья» (азерб., арм., груз.) Методические указания для студентов-заочников у курса филолог. Факультета гос. университетов. – М.: СГУ, 1968. - с. 3-36
663. Молла Панах Вагиф в Закавказском литературном процессе // Литературный Азербайджан.- 1968. - № 9. - с. 72- 79
664. Прекрасное, доброе, возвышенное // Огонёк. – 1968. - № 47. - с. 8
665. Творчество Гафури // Вопросы литературы. - 1968.- № 4. - с. 198-202
666. Широкие горизонты // Бакинский рабочий. - 1968. - 16 ноября

1969

667. Глашатай дружбы народов // Бакинский рабочий. - 1969. - 13 сентября
668. «Ларец жемчужин» // Неделя. - 1969.- № 33. - с. 9
669. Певец дружбы народов Закавказья: О книге Овенеса Туманяна. Материалы Всесоюзной междууниверситетской научной конференции... - Ереван: Изд-во Ереванского Гос. Университета. – 1969. - с. 110-120
670. Певец народа // Коммунист. - 1969. - 16 сентября

1970

671. Обнаживающее начало. / О книге Г.ЕЗ.Апресяна «Эстетические мысли народов Закавказья» // Вопросы литературы. - 1970. - № 2. - с. 199-203

1975

672. Русская революция 1905 года и литературы народов Закавказья и Ближнего Востока // Литературный Азербайджан. - 1975. - №12. - с. 87-93

1976

673. Он называл меня другом. Воспоминания о С.Вургуне // Литературный Азербайджан. - 1976. - № 11. - с. 124-126

1977

674. Дело, не терпящее отлагательства // Вопросы литературы. - 1977 - № 10. - с. 12-16

675. Прекрасный цветок на могилу Пушкина / К 140-летию со дня смерти Пушкина // Литературный Азербайджан. - 1977. - № 1. - с. 123-130

1979

676. Отец Азербайджанской музыки. Докум. Вос-я об У.Гаджибекова // Литературный Азербайджан. - 1979.- № 7. - с. 107-122

1986

677. Библиотеку в дар // Бакинский рабочий. - 1986. - 6 ноября; Вышка. - 1986. - 6 ноября

1989

678. Хранить вечные традиции // Литературный Азербайджан. -1989. - № 2. - с. 3

679. Хранить вечные традиции // Бакинский рабочий. - 1989. - 23 февраля

ƏZİZ ŞƏRİFİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞI HAQQINDA (Azərbaycanca)

1. Axundov B. Cavid yaradıcılığı araşdırılır / (Prof. Ə.Şərifin H.Cavidin ev-muzeyinə göndərdiyi məktub haqqında) // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1986. - 16 may
2. Axundov Y. Qiymətli tədqiqat / Ə.Şərifin “Molla Nəsrəddin”in yaranması” adlı monoqrafiyası rus dilində // “Şərq qapısı”. - 1968. - 11 oktyabr
3. Axundov Y. Görkəmli alim, gözəl insan // “Şərq qapısı”. - 1965. - 18 aprel
4. Axundov Y. Görkəmli alim. Qayğıkeş müəllim: Ə.Şərif – 90 // “Azərbaycan müəllimi”. - 1985. - 3 aprel
5. Axundov Y. Keçmiş günlərin xatirələri // “Azərbaycan”. - 1984. - № 12. - s. 182 – 184
6. Azərbaycan bədii nəsrində müasirlərimizin obrazı // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1969. - 27 iyun
7. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti
Ə.Şərifin Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fəxri fərmanı ilə təltif edilməsi haqqında Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1980. - 4 aprel
8. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti
Əziz Şərifin Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fəxri fərmanı ilə təltif edilməsi haqqında Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1975. - 5 aprel
9. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı, S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu
10. Hörmətli Əziz müəllim! (Ə.Şərif – 80) // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1975. - 29 mart
11. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Rəyasət Heyəti. Hörmətli dostumuz Ə.Şərif müəllim (70 illiyi münasibətilə) // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1965. - 17 aprel

12. Azərbaycan Yazıçılarının IV qurultayında // Bakı .-1965. - 24 dekabr
13. Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında Moskvada diplom işləri // Bakı. - 1960. - 25 iyun
14. Azərbaycan poeziyasında ənənə və novatorluq // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1959. - 27 iyun
15. “Aldanmış kəvakib” // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1963. - 1 iyun
16. Bayatılarımız rus dilində // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1968. - 28 iyun
17. Bəktəşi İ. “Molla Nəsrəddin” belə yarandı // “Azərbaycan müəllimi”. - 1987. - 18 mart
18. Bildiriş / Ə.Şərifin 70 illiyinə həsr olunmuş yığıncaq haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1965. - 17 aprel
19. Cəfər M. Dosta telegram (Ə.Şərif – 85) // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1980. - 18 mart
20. Cəfər M. Mənalı ömür (Ə.Şərif – 90) // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1985. - 29 mart
21. Cəfər Cabbarlının “1905-ci ildə dramı” / C.Cabbarlının “1905-ci ildə” dramı” mövzusunda Altay Məmmədovun namizədlik dissertasiyasına Ə.Şərifin verdiyi qiymətdən bəhs olunur // Ədəbiyyat və incəsənət. - 1964. - 29 fevral
22. Cəfərzadə, Ə. Ata məhəbbəti haqqında himn // “Azərbaycan müəllimi”. - 1983. - 5 oktyabr
23. Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığı haqqında tədqiqat // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1958. - 7 iyun
24. Dissertasiya müdafiəsi / Ə.Şərifin “C.Məmmədquluzadə yaradıcılığı” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmək barədə // “Ədəbiyyat və incəsənət”. -1969. - 7 aprel
25. Dövlət arxivinə hədiyyə // Bakı. - 1981. - 3 iyun; “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1981. - 5 iyun
26. Görkəmli alimin yubileyi qeyd edilmişdir / Azərbaycan EA-nın Milli Münasibətlər İnstitutunda Ə.Şərifin 100 illiyinə həsr

- edilmiş elmi sessiya haqqında məlumat // “Azərbaycan”. - 1995. - 19 may
27. Gürcüstan torpağının baharı / Zaqafqaziya tərcüməçi və ədəbiyyatşünaslarının Tbilisidə keçirilən müşavirəsində Ə.Şərifin çıxışından bəhs olunur // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1962. - 31 mart
 28. Hörmətli dostumuz Ə.Şərif müəllim! // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1965. - 17 aprel
 29. Xəlilzadə F. Pozulmayan izlər, sönməyən işıqlar: Ə.Şərif – 110 // “Azərbaycan”. - 2005. - 27 oktyabr
 30. Xəndan, C. Zəhmətsevən alim (Ə.Şərif – 60) // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1955. - 7 may
 31. Eyvazov Y. Moskvada xatirə gecəsi / Ə.Şərifin “Ə.Haqverdiyevin həyat və yaradıcılığı” mövzusunda çıxışından bəhs olunur // “Ədəbiyyat və incəsənət”. -1968. - 31 dekabr
 32. Əbülqasım Hüseynzadə // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1965. - 23 yanvar
 33. Ədəbiyyatşünasların və tənqidçilərin böyük məclisi // “Ədəbiyyat və incəsənət”. -1968. - 8 iyun
 34. Əsgərov H. Əziz Şərif xoşbəxtliyi // “Xalq qəzeti”. - 2001. -1 iyun
 35. Əziz Qurbanəli oğlu “Molla Nəsrəddin” jurnalında // “Şərq qapısı”. - 1965.- 19 aprel
 36. İbrahimov M. Canlı xatirələr / Ə.Şərifin “Keçmiş günlərdən” kitabı haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət”. -1977. - 17 dekabr
 37. İbrahimov M. Görkəmli ədib və alim / Ə.Şərif – 90 // “Kommunist”. - 1985. - 31 mart
 38. İbrahimov M. Ədəbiyyatımızın qocaman tədqiqatçısı // “Kommunist”. - 1965. - 17 aprel
 39. İbrahimov M. Parlaq həyat yolu (Ə.Şərif – 80) // “Kommunist”. - 1975. - 29 mart
 40. İdeoloji mübarizənin ön cərgəsində // “Kommunist”. - 1963. - 31 may

41. İsmayılova X. Unudulmaz alim // “Ədəbiyyat qəzeti”. -2010.-
9 aprel
42. Kənan, Aslan. Unudulmaz alim / Ə.Şərif – 100 // “Azərbaycan”.
- 1995. - 23 may
43. Kütləvi tirajla M.F.Axundovun “Aldanmış kəvakib” əsərinin
rus dilində Ə.Şərif tərəfindən çap etdirilməsindən bəhs olunur
// “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1962. - 22 sentyabr
44. Qarabağlı Ə. Xalqımızın əzizi (Ə.Şərif – 70) // “Azərbaycan
müəllimi”. - 1965. - 18 aprel
45. Qədimov Ə. Ə.Şərifin ilk teatr resenziyaları / “Zaqafqaziya”
qəzetinin materialları əsasında, 1906-1914 -cü illər // Qobustan.
- 1981. - № 2. - s. 53-58
46. Qəhrəmanov S., Bağırov, Ə. Böyük alim, gözəl insan (Ə.Şərif
– 70) // Sovet Gürcüstanı. - 1965. - 24 aprel
47. Qəhrəmanov S. “Molla Nəsrəddin”in yetişdirməsi / Ə.Şərif –
90 // Azərbaycan gəncləri. - 1985. - 4 aprel
48. Qurbanov Ş. Keçmiş günlərdən // “Kommunist”. - 1983. - 8
dekabr
49. Qurbanov Ş. Həyat eşqi / Ə.Şərif – 85 // “Azərbaycan müəl-
limi”. - 1980. - 2 aprel
50. Jurnalın müzakirəsi // SSRİ Yazıçılar İttifaqında “Literaturniy
Azerbaydjan” jurnalının müzakirəsində Ə.Şərifin çıxışından
bəhs olunur // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1967. - 20 may
51. M.Ə.Sabirin abidəsi yanına əklillər qoyulması / Yubiley mü-
nasibəti ilə Ə.Şərifin çıxışından bəhs olunur // “Kommunist”.
- 1962. - 30 may
52. M.Ə.Sabirin vətəninə yubiley şənlikləri / Ə.Şərifin çıxışından
bəhs olunur // “Kommunist”. - 1962. - 3 may
53. Maqsudov İ. “Borba” qəzetində // “Şərq qapısı”. - 1965. - 18 aprel
54. Məmmədov A. Alimin hədiyyəsi // “Şərq qapısı”. - 1965. - 18 aprel
55. Məmmədov F. Yubiley iclası / Ə.Şərifin 70 illiyi münasibətilə
yubiley iclasından bəhs olunur // “Ədəbiyyat və incəsənət”. -
1965. -25 mart

56. Məmmədov X. Dəbistanın qalibləri // “Azərbaycan pioneri”. - 1966. - 8 aprel
57. Məmmədov X. Zəhmət və hünər nəğməkarı // “Azərbaycan müəllimi”. - 1975. - 28 mart
58. Məmmədov X. “Molla Nəsrəddin”i zəmanə yaratdı / Ə.Şərifin “Molla Nəsrəddin”in yaranması” kitabının rus dilində çap edilməsi // “Kommunist”. - 1969. - 11 yanvar
59. Məmmədov K.Vaqif – məhəbbət və gözəllik nəğməkarı / Ə.Şərifin eyniadlı kitabçasının Moskvada nəşr edilməsi haqqında // “Kommunist”. - 1968. - 20 noyabr
60. Məmmədov N. Mənalı həyat yolu (Ə.Şərif – 85) // “Ədəbiyyat və incəsənət”. -1980. - 28 mart
61. Məmmədov N. Mənalı həyat yolu (Ə.Şərif – 70) // Bakı. - 1965. - 17 aprel
62. Moskva Dövlət Universitetində “Azərbaycan ədəbiyyatı” // Ədəbiyyat və incəsənət. - 1960. - 27 dekabr
63. Möhtəmədi N. Yeni hədiyyə // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1988. - 29 yanvar
64. Mustafayev Ə. İki şəkil tarixi // “Azərbaycan gəncləri”. - 1967. - 4 iyun
65. Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı. MSSR-də kadrların hazırlanmasında xidməti olan və 70 illiyi münasibətilə MDU-nun professoru Ə.Q.Şərifin Naxçıvan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fəxri fərmanı ilə təltif edilməsi haqqında // Şərq qapısı. - 1965. - 27 aprel
66. Nəbiyev B. Elmimizin ağsaqqalı (Ə.Şərif – 80) // “Ədəbiyyat və incəsənət”. -1975. - 29 mart
67. Nəbiyev B. Söz ürəkdən gəlir. – B.: Yazıçı, 1984. - s. 115-121
68. Nəbiyev B. Ə.Şərifin xatirələri // “Kommunist”. - 1987. - 4 oktyabr
69. Novruzova R. “Keçmiş günlərdən” // “Kommunist”. - 1984. - 15 avqust
70. Novruzova R. Ömrün səhifələri (Ə.Şərif – 95) // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1990. - 6 aprel

71. Onlar Moskvada oxuyurlar / Azərbaycanlı tələbələrin MDU-da oxuması və Ə.Şərifin əmək fəaliyyətindən bəhs olunur // “Kommunist”. - 1964. - 29 mart
72. Paşayev A. Ə.Şərif “Arxivimi təmənnasız sizə bağışlayıram // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1998.- 31 iyul
73. Paytaxt yubileyi hazırlaşır / Moskvada C.Məmmədquluzadənin yubileyi münasibətilə Ə.Şərifin onun əsərlərini çapa hazırlamasından bəhs olunur // Bakı.- 1966. - 19 fevral
74. Rəhmanzadə F. Dünənli, bu günlü, sabahlı // Azərbaycan müəllimi. - 1983. - 23 sentyabr
75. “Poçt qutusu” 100 min tirajla / Moskvada C.Məmmədquluzadənin hekayələrinin Ə.Şərifin tərcüməsi və müqəddiməsi ilə nəşrindən bəhs olunur // “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1966. - 20 avqust
76. Rüstənzadə V. Elmin çətin yollarında // “Ədəbiyyat və incəsənət”, - 1970, - 1 may
77. Seyidov L. Professor Ə.Şərifin Naxçıvan ziyalıları ilə görüşü // “Şərq qapısı”. - 1960. - 6 noyabr
78. SSRİ Yazıçılar İttifaqının İdarə Heyəti; Azərbaycan ədəbiyyatı Şurası, Bədii Tərcümə Şurası, Tənqid və Ədəbiyyatşünaslıq Şurası. Hörmətli Əziz Qurbanəli oğlu! (Ə.Şərif- 80) // “Ədəbiyyat və incəsənət”.- 1975.- 29 mart
79. Şəhərimizin qonaqları (Zaqafqaziya yazıçılarının bədii tərcümə işinə həsr olunmuş konfransından bəhs olunur. Ə.Şərif haqqında məlumat verilir // “Sovet Gürcüstanı”. - 1962. - 20 mart
80. Teymur M. İstanbuldan səkkiz məktub // “Azərbaycan”. – 2001. - 27 oktyabr
81. Yazıçılar İttifaqında / Bakıda Azərbaycan və Dağıstan yazıçılarının görüşündə Ə.Şərifin çıxışından bəhs olunur // “Ədəbiyyat və incəsənət”. -1967 - 9 aprel.
82. Yazıçıların IV qurultayında // Bakı. - 1965. - 25 dekabr
83. Yeni dissertasiya / X.Məmmədovun “S.M.Qənizadənin həyat və yaradıcılığı” mövzusunda namizədlik dissertasiyasından və onun opponenti Ə.Şərifin çıxışından bəhs olunur //

- “Ədəbiyyat və incəsənət”. - 1964. – 8 fevral
84. 70 il // “Azərbaycan”. - 1965. - № 4. - s. 128
85. Yubiley sessiyası / C. Məmmədquluzadənin 100 illiyinə həsr olunmuş sessiyasında Ə.Şərifin məruzəsindən bəhs olunur // Bakı. - 1967. - 2 may
86. Umayev O., Osmanov M. Əziz Şərifin son günləri // Gənclik. - 1989. - № 11. - s. 24-26
87. Ürək sözü / Ə.Şərif – 70 // Şərq qapısı. - 1965. - 23 may
88. Zamanov A. , Məmmədzadə, H. Bizim Əziz Şərif müəllim (85 illiyi) // Kommunist. - 1980. - 28 mart
89. Zeynalov, N. Böyük əməyin bəhrəsi // Ədəbiyyat və incəsənət. -1968. - 28 sentyabr
90. Zəka R. Gələcək günlərin töhfəsi / Ə.Şərifin “Keçmiş günlərdən” adlı kitabı haqqında // “Azərbaycan”. - 1978. - № 6. - s. 204-207

RUS DİLİNDƏ:

91. А.А.Шарифу – 75 лет // Лит. Газета. - 1970. - 8 апреля
92. А.А.Шарифу – 80 лет. Поздравление юбиляря // Лит. Газета. - 1975. - 2 апреля
93. А.А.Шарифу – 85 лет. Поздравление // Лит. Газета. - 1980. - 7 мая
94. А.А.Шариф – 80 //Науч. Докл. Высш. Школы. Филол. Науки. - 1975. - № 5. - с. 125-126
95. А.А.Шариф. Некролог // Бак. раб. – 1988. - 7 июня; Лит. Газета. – 1988. - 15 июня
96. Агаев, И. Рождение « Молла Насреддина» // Лит. Азерб. - 1969. - № 3. - с. 148-149
97. Азизу Шарифу – 70 лет // Лит. Газета. - 1965. - 3 апреля
98. Азизу Шарифу – 75 лет // Лит. Газета. - 1970. - 8 апреля
99. Акопова Л. Сущий клад для театроведа // Баку. - 1967. - 1 февраля
100. Асадуллаев С. Живая связь поколений. А.Шарифу – 90 лет // Бак. раб. – 1985. - 31 марта
101. Асадуллаев С. Урока А.Шарифа / К 85 летию // Бак. раб. – 1980. - 28 марта
102. Асланов А.И., Эфэндиев А. Некоторые проблемы истории и теории азербайджанской литературы // Лит. Аз-н. – 1966. - № 3. - с. 110
103. Ахундов Я., Габибов И. Летопись былого // Лит. Аз-н. - 1984. - № 9. - с. 121-122
104. Байрамкулова З. Славный юбилей / А.Шариф – 80 // Вест. Моск. Ун-та. Сер. 10. Филология. - 1985. - № 5. - с. 91-93
105. Валитова А. Таноит всегда притягателен // Сов. Татария. - 1966. - 25 июля
106. Великий писатель и гражданин // Баку.- 1967. - 2 июня
107. Вечер Азербайджанской литературы // Вечерный Киев. - 1953. - 29 октября

108. Верховный Совет Азербайджанской ССР Указ Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР о награждении А.Шарифа почетной грамотой Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР // Бак. раб. – 1975. - 28 марта
109. Возложение венков к памятнику М.А.Сабиру // Бак. раб. – 1962. - 30 октября
110. В последний путь / похороны писателя А.Шарифа // Бак. раб. – 1988.- 10 июня
111. Гарина, Л., Осина Б. За подлинно научное освещение литературы народов СССР // Вопросы литературы. - 1963. - № 3. - с.248-251
112. Гыйлагиев В. Гукайным, кунакнары // Ян Ленингы. - 1966. - 30 июня
113. Дар архиву // Бак. раб. – 1981. - 3 июня
114. Дипломные работы об азербайджанской литературе в Московском университете // Бак. раб. – 1960. - 26 июня
115. Заманов, А. Полвека в строю / А.Шариф – 70 // Лит.Аз-н. - 1965. - № 3. - с. 108-109
116. Заманов А. Полвека в строю : А.Шариф – 80 // Бак. Раб. – 1975. - 29 марта
117. Ибрагимов М. Дорогой поиска : А.Шариф – 70 // Бак. раб. – 1965. - 17 апреля
118. Издают Баку и Москва // Вышка. - 1966. - 19 января
119. К юбилейным торжеством // Баку. - 1967. - 3 июня
120. Критика – оружие наступательное // Лит. газета. – 1968. - 12 июня
121. Мамедов Н. Дж. А.Шариф // Сов тюркология – 1988. - № 4. - с. 127-128
122. Мамедов Н. Дж. А.Шариф - 90 // Сов тюркология. – 1985. - № 2. - с. 96-97
123. Мамедов Н. Большая содержательная жизнь : К 70-летию А.Шарифа // Баку. - 1965. - 16 апреля

124. Мирзоев О. Вместе с друзьями // Молодежь Азербайджана. - 1965. - 31 декабря
125. Михаил Львов. Современник // Лит. Газета. - 1966. - 23 июня
126. Мовлаева С. Образец высокого служения: 85 летию А.Шарифа // Баку. - 1980. - 27 марта
127. На переднем крае идеологической борьбы // Бак. раб. – 1963. - 31 мая
128. Никонова Т. Поэзия. Признание. Вечность // Лит. Россия. - 1966. - 1 июля
129. Общее дело братских литератур // Лит. Газета. - 1965. - 16 июня
130. Памяти революционера // Известия. - 1966. - 14 апреля
131. Памяти А.Шарифа / Вечер в честь 95 летию в музее азерб. лт. им. Низами АН Азерб. ССР // Бак. Раб. -1990. - 3 апреля
132. Поздравляем! // Лит-я Россия. - 1965. - 2 апреля
133. Праздество на родине Сабира // Бак. раб. – 1962. - 31 мая
134. «Прочнее всех памятников» Восьмой номер журнала «В мире книг» // Бак. раб. - 1966. - 20 сентября
135. Рагимова Р., Абдулзаде. Славный путь // Молодежь Азербайджана. – 1965. - 18 апреля
136. Рустамов Т. Из биографии братства / О книге А.Шарифа «Воспоминания о прошлых днях». Баку: Азернешр, 1977 // Бак. раб. - 1977. – 23 ноября
137. Садовский Я. Средство от настальгии: Беседы с А.Шарифом // Лит.Аз-н. – 1989. - № 2. - с. 84-90
138. Слова критиков // Лит. Россия. – 1969. - 31 апреля
139. Совещание литературных критиков Закавказья // Бак. раб. – 1968. - 1 июня
140. Творческий вечер Т.А.Спендиаровой // Коммунист. - 1960. - 14 апреля
141. Творческое содружество – залог успеха // Советский Казахстан. – 1955. - № 8. - с. 102

142. Тимергалин Р. «Есть ауль в близи Казани по названию Кирной» // Сов. Татария. - 1966. - 28 мая
143. Чествование ученого-литературоведа // Бак. раб. – 1965. - 18 апреля
144. Художественный перевод // Вечерний Тбилиси. - 1961. - 13 марта
145. Хусни Фатых «Думы о Тукае» // Лит. Россия. - 1966. - 24 июня
146. Юбилей ученого: А.Шариф – 80 // Бак. раб. - 1975. - 28 марта

Ə L A V Ə L Ə R

Abbas Zamanova son məktub

Mənim əzizim!

Bu məktubumla sənə bir qədər baş ağrısı verəcəyəm. Ancaq başqa imkanım olmadığı üçün mən buna məcburam. Diqqətlə oxu!

Sən bilirsən ki, SSRİ Elmlər Akademiyasının Dünya Ədəbiyyatı İnstitutu (DƏİ) çoxcildli “Dünya ədəbiyyatının tarixi” əsərini çapa hazırlayır. Bunun üç cildi çapdan çıxmışdır. Dördüncü mətbəədir, beşincisi hazırlanır.

Bunu da bilirsən ki, vaxtilə bu iş təzəcə təşkil ediləndə mən də Zaqafqaziya xalqları ədəbiyyatının tarixini redaktə etmək və hər cildə müqəddimə yazmaq üçün cəlb edilmişdim. Mən də böyük həvəslə bu işi başa çatdırmış və II, III, IV, V cildlərdə Zaqafqaziya xalqları ədəbiyyatının tarixinə müqəddimə yazmışdım. Bu müqəddimələrin dördü də institutda oxunmuş və qəbul edilmişdi.

Aradan 10-15 il keçəndən sonra mən görəndə ki, bunların nəşri uzanır, həmin müqəddimələri MDU- da qiyabi tələbələr üçün “Metodik göstərişlər” adlı kitabçamın (bu kitabça səndə vardır) üçüncü çapına daxil elədim.

Bildiyin kimi “Dünya ədəbiyyatının tarixi” artıq çıxmağa başladı- bildir III, inişil də II cildləri çıxmışdır. Mənim bu cildlər üçün müqəddimələrim də çap olunmuşdur. Ancaq redaksiya məndən xəbərsiz bu müqəddimələri dəyişdirmiş və ikinci müəllif də əlavə etmişdir. II cildə -Arutyunov, III cildə də Braçinski mənə soavtor verilmişdir. Mən də buna qarşı etiraz etmişdim. Eyni zamanda Bakıda Nizami İnstitutuna müfəssəl bəyannamə yazıb (1-XI-1985) göndərmişdim. Həmişəki

kimi milli institutumuzda bu bəyannaməyə laqeyd yanaşılıb bəyannamənin alındığı ya alınmadığı barədə mənə quruca xəbər də verməmişdilər ki, bu da ümumi mədəniyyətimizin səviyyəsini göstərir. Bu da mənim dərdimi birə - beş artırır.

Bu barədə vaxtilə sənə yazmış və telefonla demişəm.

Xülasə, DƏİ-nun müdiri mənim etirazımı müzakirə etmək üçün məni instituta dəvət etmişdi. Müzakirədə II cildin redaktoru Xalıq Koroğlu və III cildin redaktoru Balaşov mənim müfəssəl izahatımı dinləyib müzakirə edəndən sonra institutun direktoru məndən rəsmi üzr istədi ki, redaktorlar çapa verilən müqəddimələri mənə göstərmədən çap etdirmişlər. Əlavə söz verdi ki, gələcək cildlərdə bu kimi hərəkətlərə yol verilməyəcəkdir. Bununla da məsələ bitdi.

IV tomun redaktoru Vinner mənim müqəddiməmi imzalamaq üçün mənə göndərmişdi, mən də imzaladım.

Dünən (əsas məsələ buradan başlanır!) V cildin (XVIII əsr) redaktoru Turayev mənə zəng etmişdi. O, mənim 15 il əvvəl yazılmış və redaksiya tərəfindən qəbul edilmiş müqəddiməmin qüsurlarından söz açıb dedi ki, müqəddimə çoxdan yazılmışdır və üç xalqın ədəbiyyatı bir səviyyədə göstərilmişdir ki, bu doğru deyil, çünki o vaxt Azərbaycan orta əsrlər ənənələri ilə yaşayırdı, Gürcüstanla Ermənistan isə irəliləmiş və Yevropa mədəniyyəti ilə qidalanmışdı. Məsələn, Quramimvili Rusiyada yaşayıb yaratmışdır, ermənilərin isə Yevropada yaşayan mühacirləri milli mədəniyyətlərini xeyli inkişaf etdirmişlər...

Bu barədə uzun söhbətimiz oldu, lakin telefonla bu böyüklükdə məsələni həll etmək mümkün deyildi. Turayev etiraf etdi ki, vaxtilə hazırlanmış fəsilələr təzədən işlənmişdir, müqəddimə də bu təzə materiallara uyğun gəlmir. Mən duydum ki, mənim müqəddiməm qonşularımızın xoşuna gəlməmişdir. Bu qonşular

intibah məsələsində də Azərbaycanın Nizami kimi nəhəng şairi nəzərə almadan burda- Azərbaycanda intibahın ancaq ayrı- ayrı əlamətlərinin olduğunu deyirlər ki, buna da yenə ilk cavab verən mən fəqir olmuşdum (bax “Вопросы литературы” 1970-ci il, №2, 198-203) ki, bunu Mirzə də intibah haqqında yazdığım böyük məqaləsində etiraf etmişdi.

Turayevin söhbətindən mən belə başa düşdüm ki, XVIII əsr haqqında da belə mülahizə yeridilir ki, Azərbaycan geridə qalmış bir ölkəymiş, qonşuları isə ondan çox- çox yüksək ədəbiyyata sahib imiş.

Bu mənə qılınc kimi sancıldı. Mübahisənin səmərəsizliyini nəzərə alıb tələb elədim ki, mənim müqəddiməmi geri göndərsinlər. Bu təklif hərifin ürəyindən imiş! Bununla da söhbətimiz bitdi. Dünəndən bəri mən rahatlığımı itirmiş kimiyəm. Bunu da düşünürəm ki, mən MDU-dan gedəndən sonra mənim kursumu davam etdirən qonşulardan olsa, hər əsrdə, hər dövrdə Azərbaycan xalqının geridə qaldığını qeyd edib tələbələrə yalan məlumat verəcəklər.

Dərd məni boğur. Çox fikirləşdim ki, nə edim. Ən doğrusu bu olardı ki, təyyarəyə minib Bakıya gəlim və müvafiq idarələrdə hay- küy salım. Ancaq səhhətim və ailə vəziyyətim buna imkan vermir. Buna görə də əhvalatı sənə, qeyrətli qardaşıma yazmağı məsləhət bildim. Nizami institutundakı yoldaşlar başısoyuq şəxsiyyətlərdir. Onlara arxalanmaq olmaz. Onlara göndərdiyim bəyannamə cavabsız qaldığı kimi bu məsələ də diqqətsiz qalacaq. Bütün bunları məhz sənə yaza bilərdim, sənə də yazdım.

V cildin Azərbaycana aid materialları, xüsusilə müqəddiməni mütləq gözdən keçirin. Bu cild üçün mənim yazdığım müqəddimə “Metodik göstərişlər”in 53-59-cu səhifələrində çap edilmişdir. İndi bu müqəddiməni bir də oxudum və bu rəyə gəldim ki, bu

səhifələrdə heç bir şübhə yeri yoxdur. Çox təəssüf ki, qonşularımızın fitnəsi nəticəsində “Dünya ədəbiyyatı tarixi”ndə çap edilməyəcəkdir.

Bilirəm, işin çox, başın qarışıqdır, səhhətin də istənilən dərəcədə yaxşı deyil. Ancaq mümkün olsa, Nizami İnstitutunu hərəkətə gətir, qoy gözdə - qulaqda olsunlar ki, Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi ləkələnməsin.

Yoruldum. Bağışla!

18-II- 1986 Qardaşın Əziz Moskva.

Qardaşım Abbas!

İndicə uzun məktubumu yazıb başa çatdırdım. Deyiləsi söz daha çoxdur. Ancaq məndə daha qüvvət qalmamışdır. Məktubu yazarkən nə kimi həyəcan çəkdiyimi duymamış olmazsan. Gözlərimin zəifliyi də bir tərəfdən məni sıxır. Kəsilmiş gözüm hələ sağalmayıb ki, həmişəlik gözlük ala bilim. Odur ki, yazarkən və oxuyarkən bir gözümü yummalı oluram ki, o biri gözümə mane olmasın. Mühazirələr də davam edir. Bu ildəki mühazirələr sonuncudur- iyulun 1-dən keçirəm təqaüdə, versələr konsultant olacağam, verməsələr də heç. Gələn ildən mənim kursumu kim verəcək- Allah bilir. Bu da məni çox düşündürür. Allaha təvəkkül! Yazıq Azərbaycan ədəbiyyatı! Zak. xalqları arasında Azərbaycan xalqı ən geridə qalmış yazıq xalq imiş!... Nizami, Füzuli, Vaqif, Mirzə Fətəli,

Mirzə Cəlil, Sabir ! Sizi kim və necə qiymətləndirəcəkdir?!...
Nə isə.

Əziz

Abbas- müəllim!

Yeni bir vərəq yazmalı oldum. İndicə həmişəki kimi yazdığım məktubu oxudum və ayrı- ayrı imla səhvlərini

düzəltdim. Ancaq sözüm bunda deyil. Sözüm bundadır ki, məktubun məzmunu məni qane etmədi. Görünür, həyəcanım o dərəcə imiş ki, istədiyimi ifadə etməmişəm. Məzmundan belə çıxır ki, guya məni öz müqəddiməmin taleyi maraqlandırır. Allah eləməsin! Mənim müqəddiməm “Tarix”də çap olunmasa da, “Metodik göstərişlər”də çap edilmişdir.

Məni həyəcanlandıran məsələ əsla bu deyil, ədəbiyyatımızın taleyi, tariximizin düzgün işıqlandırılmamasıdır. Siz də, yəni Azərbaycan ictimaiyyəti- Məmməd Cəfəri, Mirzəsi, Abbası və başqaları V cild üçün yazılmış müqəddiməyə diqqət etsinlər ki, orada Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi təhrif edilməsin. Turayevdən eşitdiyim hökmlər bu barədə bizim (sizin) ayıq- sayıq olmağımızı tələb edir. Həm də tez. Çox tez, çünki kitab çapa hazırlanmaqdadır.

Bununla məktubumu qurtarıram. Daha bəsdir. Vəssalam.

Əziz

Gözümün ışığı!

Nədənsə təqaüdə çıxandan sonra birdən- birə zəiflədim. Fyodorovun cərrahiyyəsi səmərəsiz qaldı. Oxuyanda zərrəbinlə oxuyuram, yazanda yazdığımı oxuya bilmirəm. Buna görə də çox çətinlik çəkirəm. Ayaqlarım ağırlaşıb. Cavadın daçasından qayıdan günün gecəsi zəhmətli oldu. Məryəmi durğuzmadan keçdim o biri otağa və saat 5-də təcili yardıma zəng vurdum-nəfəs ala bilmirdim, boğulurdum. Yardım gəldi. Yarım saat əl-ləşəndən sonra özləri təzədən yardımdan başqa həkim istədilər. 5 doktor yığışdı. İynə- iynə üstündən. Nəhayət, xəstəxanaya getməyi təklif elədilər. Mən Məryəmi yuxuda tək buraxıb hara gedə bilərdim. Təklifi rədd elədim. Baba, getməsən öləcəksən!- xəbərdarlığımı eşitdim. “Elə isə ölüm qəbuldur”- deyə cavab verdim. Sonra nə oldu, nə olmadı bilmirəm. Bir vaxt oyanıb

özümü kresloda yatmış gördüm səhər saat səkkizə işləmişdi. Doktorlar getmiş, qapını açıq qoymuşdular. Məryəm tam bixəbər hələ də yatırdı. Öz yatağıma girdim yenə məni yuxu apardı. Saat onda oyandım. Əhvalatı Məryəmə nəql elədim müxtəsərcə... Mənim həkimim gəldi. O vaxtandır evdə dustağam. Çox vaxtımı yataqda keçirirəm. İndi duydum ki, 30 avqust gecəsi o dünyaya gedib qayıtmışam. Neynək bu dəfə qayıtdım, gələn dəfə qayıtmaram. O günə hazırlaş. Şəxsən mən hazıram. Uşaqlarımı böyütmüşəm, bacardığımı eləmişəm, vəsiyyətimi də bilirsən: “Torpağımı Moskvada qoymazsınız!” - Ölməyə Vətən yaxşı! Mən bədbin deyiləm. Özün bilirsən. Bunları da yazanda həqiqətə gözüaçıq baxıram. Bu gün Maarifə yazdım ki, gəlib arxivimin qalanını da aparsın, arxayın olum. Bağışla, yazdığımı oxumadan göndərirəm. Qələt- qülətim olsa incimə. Səni bağırma basıram.

ANASI NAZLI XANIM

ATASI QURBANƏLİ ŞƏRİFZADƏ

ƏZİZ ŞƏRİF
(ortada)

YUXARIDA SAĞDAN 4-CÜ ƏZİZ ŞƏRİF

ƏZİZ ŞƏRİF GİMNAZİYADA OXUYARKƏN

ƏZİZ ŞƏRİF

ƏZİZ ŞƏRİF ABBAS ZAMANOVLA BİRLİKDƏ

**ƏZİZ ŞƏRİF ŞAİR ADİL BABAYEV LƏ
YALTA ŞƏHƏRİNDƏ
(1968)**

ƏZİZ ŞƏRİF YAZIÇI HÜSEYN İBRAHİMOVLA BİRLİKDƏ

ƏZİZ ŞƏRİF DOSTLARI İLƏ BİRLİKDƏ

**ƏZİZ ŞƏRİF VƏ A.ZAMANOV
NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİNDƏ.
1984-cü il**

**SOLDAN H.MƏMMƏDOV, ƏZİZ ŞƏRİF, A.ZAMANOV,
Y.AXUNDLU NAXÇIVAN ŞƏHƏRİNDƏ. 1984-CÜ İL.**

ƏZİZ ŞƏRİF MƏSLƏKDAŞLARI ARASINDA

**ƏZİZ ŞƏRİF VALİDEYNLƏRİNİN QƏBİRLƏRİNİN
ZİYARƏTİNDƏ**

**M.C.CƏFƏROV, ƏBÜLHƏSƏN, Ə.ŞƏRİF, H.ARASLI,
S.VƏLİYEV MOSKVADA III AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI
ONGÜNLÜYÜNDƏ**

A.ZAMANOV, Q.MƏMMƏDLİ, Ə.ŞƏRİF, B.NƏBİYEV

**NƏVƏSİ ƏLİ ŞƏRİFOV ƏZİZ ŞƏRİFİN DƏFN
MƏRASİMİNDƏ ÇIXIŞ EDƏRKƏN.
NAXÇIVAN, 1988-Cİ İL.**

ÖZİZ ŞƏRİFİN DƏFN MƏRASİMİ

УНУДУЛМАЗ ДОСТУМ ВƏ ГАРДАШЫМ ƏЗИЗ!

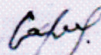
Јетмиш јашын тамам олду. Бу мунасиретле сени
үрөкдөн тəбрих едирəm.

Əзизим Əзиз! Сенин биринчи мұеллимин Нахчыванда
меним атам Мəммəd Тагы Сидги олмушдур. Чунки атам
мешхур маарифпервэр иди вə илк көрүшдөн сонра атамла
мөһкəm достлуг едирди. Тəсадуфи дежилдир ки, атам
Нахчыван биринчи дəфə кедəндə Сизин евиниздə галмыш
вə сенин охумаг нəвəсини көрүб, вə ачдыгы мəктəбдə
охумагына сəј кəстəрмишдир.

Мен бир дə она кərə өзүмү хошбəхт нєсаб едирəm
ки, бу кун анадан олмагынын јетмиш илијини севинчлə
геј д етдијимиз Азербайжанын көркəмли алыми вə меним
ушаклыг достум Əзиз Шерифин илк мұеллими ашам Мəммəd
Тагы Сидги олмушдур.

Əзиз достум Əзиз! Сəнə чан саглыгы илə кечен
узун өмүр, арзу едирəm вə истəјирəm ки, елми јара-
дычылыг сəнəсиндə бундан сонра гат- гат артыг гүвəвə
илə чалышсан...

Сенин достун вə гардашын:

 Мəммədхасан Сидги/ Сəфəров/
17 апрел, 1965. Баки.

4.255, 28.4, 100. 1516

2

Кавказскій
Краевой Центръ
Крестьянскихъ Депутатовъ

19. октября 1917 г. У Д О С Т О В Ъ Р Е Н І Е .

Тифлисъ-Зборечъ

Телеф. 15-87.

№ 991

Дано сіе Кавказскимъ Краевымъ Центромъ
Крестьянскихъ Депутатовъ Абдуль-Азизу ША-
РИФОВУ въ томъ, что онъ командированъ въ
Эриванскую губернію и Нарскую область для
веденія предвыборной агитации и организа-
ции крестьянъ.

Всѣмъ Комиссарамъ, Начальникамъ желѣзно-
дорожныхъ станцій и прочимъ начальствующимъ
лицамъ и учрежденіямъ вмѣняется въ
обязанность оказывать ему полное содѣйствіе

Председатель Н. Рашидзе
К. Рашидзе

Грамота

В ознаменование Дня большевистской печати за активное участие в газете Закавказья „Боец РККА“ объявляю благодарность и награждаю ГРАМОТОЙ тов. ШАРИТА, АЗИЗА АЛИЕВИЧА.

Командующий Войсками Закавказья

Член Военного Совета

12837
генерал армии

генерал-майор

И. В. Сталин
(ТЮЛЕНЕВ)

Е. Ф. Ефимов
(ЕФИМОВ)

Начальник Политуправления
Закавказья

генерал-майор

В. С. Емельянов
(ЕМЕЛЬЯНОВ)

10/5/15

f. 255, к. 8-6, ш. 2330

ƏDƏBİYYAT

1. Əziz Şərif. Keçmiş günlərdən. Atam və mən (sənədli xatirələr). – B.: Yazıçı, 1983.- 614s.
2. Nəcəfov R. Hüznlü bir xatirə // Dan yıldızı. - 1927. - № 12
3. Qədimov Ə. Qurbanəli Şərifzadənin həyatı və yaradıcılıq yolu. – B.: Elm və təhsil, 2009. –260 s.
4. Hüseyn Cavid. Nekroloq // Açıq söz. – 1917. - 9 iyun
5. Köçərli,F. İzhari – təəssüf // Açıq söz. – 1917. - 15 iyun
6. Əziz Şərif. Ürək sözü // Şərq qapısı. – 1965. – 23 may
7. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi. Fond 255. – siyahı 4. – sax. vahidi. 1516
8. M.Cəfər. Əziz Şərif // Ədəbiyyat və İncəsənət. – 1965. – 17 aprel
9. Əziz Şərif. Keçmiş günlərdən. II kitab. Adamlar (sənədli xatirələr). – B.: Yazıçı, 1986.- 412 s.
10. Molla Nəsrəddin.- 1906. - № 16
11. www.Gürcüstan Demokratik Respublikası Parlamentinin azərbaycanlı deputatları.
12. Yeni dünya. – 1920. – 30 noyabr
13. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi. F. 255. – siyahı 6. – inv.rub. 320.
14. Məmmədli Q. İmzalar, imzalar / Red. A.Zamanov. – B.: Azər nəşr, 1977. - 118s.
15. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi. – F. 255. – siyahı 6. – sax. Vah. 330.
16. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi. – Fond 256. – siyahı 1. – iş 131.
17. Məmmədov X. Zəhmət və hünər nəğməkarı // Azərbaycan müəllimi. – 1975. – 28 mart
18. Vurğun S. Publisistika tariximizə səyahət // Kommunist. – 1942. - 5 noyabr

19. Большая Советская Энциклопедия. Т. 35. – 1955. – с.278-279
20. Əziz Şərif. Ana dili // “Yeni fikir”. – 1922. – 31 dekabr
21. Əziz Şərif. Tiflis türk teatrosu // “Yeni fikir”. – 1923. - 8 iyun
22. Əziz Şərif. Topal Teymur // “Yeni fikir”. - 1926 - 19 dekabr
23. Bayramov A. Əziz Şərif və Tiflis Azərbaycan teatrı // Mədəniyyət. – 2012. - 4 may
24. S.Vurğun. Əsərləri. C.5. – B.: Elm, 1972
25. Bağırzadə Ə. Qələbə naminə Azərbaycan yazıçılarının fədakarlığı // Azərbaycan Yazıçıları Böyük Vətən müharibəsi illərində. – B.: Azərnəşr, 1970. - s. 257
26. Əziz Şərif. Vətənin qəlbi // “Ədəbiyyat” qəzeti. - 1941. - 1 noyabr
27. Əziz Şərif. Quduz Hitlerin xam xəyalları // “Ədəbiyyat qəzeti”. – 1941. - 7 noyabr
28. Əziz Şərif. Bir zərbə daha // “Ədəbiyyat” qəzeti. – 1942. - 21 yanvar
29. Əziz Şərif. Tarixin qanlı təlxəki // “Ədəbiyyat” qəzeti.- 1943. - 13 fevral
30. Əziz Şərif. Dəlilər yığıncağı // “Ədəbiyyat” qəzeti. – 1941. - 20 dekabr
31. Əziz Şərif. Tarixin dərsləri // “Ədəbiyyat” qəzeti. – 1942. - 12 avqust
32. Əziz Şərif. Yevropa vulkanı // “Ədəbiyyat” qəzeti. – 1942. - 3 sentyabr
33. Əziz Şərif. Vətən şirindir // “Ədəbiyyat” qəzeti. – 1942. - 1 iyul
34. Əziz Şərif. Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sel səni // “Ədəbiyyat qəzeti”. – 1942. - 24 iyul
35. Əziz Şərif. Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi irsindən // Azərbaycan filialının xəbərləri. – 1944. - № 12. - s. 11-14

36. Əziz Şərif. Cəlil Məmmədquluzadə // Vətən uğrunda. – 1944.
- № 7-8. - s. 42-45
37. Əziz Şərif. C.Məmmədquluzadənin tərcümeyi-halına aid bəzi yeni sənədlər // “Ədəbiyyat və İncəsənət”. - 1955. - 6 avqust
38. Əziz Şərif. Xalq müəllimi // Azərbaycan. – 1955.- № 2. - s. 115-137
39. Əziz Şərif. C.Məmmədquluzadənin mətbuatda çap olunmuş ilk məqaləsi haqqında // Ədəbiyyat və İncəsənət. - 1956. - 8 aprel
40. Əziz Şərif. C.Məmmədquluzadənin mühiti (1896-1909) // Azərbaycan.- 1957. - №2. - s. 182-203
41. Əziz Şərif. C.Məmmədquluzadə harada anadan olmuşdur? // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1966. - 5 noyabr
42. Əziz Şərif. C.Məmmədquluzadənin həyatının 1897-ci ildən 1903-cü ilə qədərki dövrü // Ədəbiyyat və İncəsənət. - 1956. - 26 fevral
43. Əziz Şərif. Nəsr və satira ustası // Azərbaycan kommunisti. - 1966. - №7.-67-75
44. Əziz Şərif. C.Məmmədquluzadə yaradıcılığında humanizm // Azərbaycan. - 1966. - № 1. - s. 159-168
45. Əziz Şərif. Fırtınadan doğulmuşlar // Azərbaycan. - 1968.- № 5. - s. 11
46. Əziz Şərif. Ölməz Mirzə // Şərq qapısı. - 1967. - 12 noyabr
47. Əziz Şərif. Rüstəmzadə, V. Elmin çətin yollarında // Ədəbiyyat və İncəsənət. - 1970. - 1 may
48. Əziz Şərif. “Molla Nəsrəddin” necə yarandı. - Naxçıvan, 2009. - 382 s.
49. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi. Fond 255. - Siyahı 1. - İş 122. - s. 38-40
50. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi.- Fond 255. - Siyahı 1. - İş 124. - s. 54-55

51. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi.- Fond 255. - Siyahı 1. - İş 124. - s. 67-70
52. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi.- Fond 255. - Siyahı 1. - İş 125. - s. 35-36
53. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi.- Fond 255. - Siyahı 1. - İş 124. - s. 14-15
54. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi.- Fond 255. - Siyahı 1. - İş 126. - s. 34
55. Əziz Şərif. Sabir və Molla Nəsrəddin // Revolyusiya və kultura .-1937. - № 1.-s.57-72
56. Əziz Şərif. Sabir bu gün // “Ədəbiyyat qəzeti”. – 1941. - 2 dekabr
57. Əziz Şərif. Sabirin poetik yaradıcılığı // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1942. - 11 yanvar
58. Əziz Şərif. Sabir və “Molla Nəsrəddin” // M.Ə. Sabir (məq. məc.). -B., 1962. - s. 69-92
59. Əziz Şərif. Sabir Tiflisdə // Azərbaycan. - 1958. - № 1. - s.194- 204
60. Əziz Şərif. Sabirin nəzirələri // Azərbaycan .- 1962. - № 5 - s.89-95
61. Əziz Şərif. M.F.Axundzadə // “Dan yildızı”. - 1927. - № 12. - s.11-13
62. Əziz Şərif. Mirzə Fətəli Axundov və Aleksandr Puşkin // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1936. - 31 oktyabr
63. Əziz Şərif. M.F.Axundovun bədii yaradıcılığı // “Ədəbiyyat qəzeti”. - 1938. - 18 dekabr
64. Əziz Şərif. Axundovun Puşkin haqqındakı poeması tapılmışdır // “Ədəbiyyat qəzeti”. – 1936. - 21 dekabr
65. Əziz Şərif. Vaqif və Vətən // Vətən uğrunda. - 1942. - № 6. - s.56-59
66. Əziz Şərif. Vaqifin və Vidadinin vətənpərvərlik lirikası // SSRİ

- EA Azərb. filialının Xəbərləri. – 1943. - № 2. - s.55-69
67. Əziz Şərif. Molla Pənah Vaqif və Gürcüstan // Azərbaycan. - 1968. - № 9. - s. 26-32
68. Əziz Şərif. Bədii tərcümənin bəzi məsələlərinə dair // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1967. -17 aprel
69. Əziz Şərif. Söhbət ciddi oldu // Ədəbiyyat və incəsənət. - 1967. - 20 may
70. İbrahimov M. Ədəbi qeydlər. - B.: Azərnəşr, 1970. - 299 s.
71. Qədimov Ə. “Zakavkazye” qəzetində Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri (1906-1914-cü illər) namizədlik dissertasiyası. – 1982. - 248 s.
72. Teatr tənqidi haqqında mülahizələr // “Ədəbiyyat” qəzeti. – 1941. - 2 fevral
73. Qarabağlı Ə. Xalqımızın əzizi // “Azərbaycan müəllimi”. – 1965. - 18 aprel

MÜNDƏRİCAT

Əziz Şərifin həyatı və mühiti	5
Əziz Şərifin publisistikası	26
Əziz Şərifin ədəbi-elmi irsi	40
Əziz Şərifin əsərlərinin bibliografiyası	67
Əlavələr	132
Ədəbiyyat siyahısı	154

Fərqanə Kazımova

**Əbədiyyətin və ədəbiyyatın
Əziz Şərif**

Nəşriyyat redaktoru
M.Qasımzadə

Kompüter tərtibatı
Z.Məmmədov

Yığılmağa verilmiş 04.05.2015.

Çapa imzalanmış 14.10.2015.

Formatı 60X90 1/16 “Tayms” qarnituru.

Ofset çap üsulu. Ofset kağızı. Həcmi 10.0 ç.v.

Sifariş № 774. Tiraj 250 nüsxə.

Naxçıvan şəhəri, Təbriz küçəsi, 1